tarih VE toplum

6000 TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ / ARALIK 1990

İsmet İnönü'nün Sakarya Madalyası
METE TUNÇAY

Enver Paşa Nasıl Öldü?
KEVORK PAMUKCIYAN

Haan-Âli Yücel İzmir'de
ZEKİ ARIKAN

Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluşu
BEDİ YAZICI

Midhat Paşa'nın Suriye Lâyihaları
NECDET KURDAKUL

84

İletişim Yayınları

İÇİNDEKİLER

MELİHA YETKİN
Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay
4

METE TUNÇAY
Türkiye'de Solun Tarihinden
6

TAHA TOROS ARŞİVİ'NDEN
8

ŞİNASİ TEKİN
Eski Dilin Rüzgârıyla Cevap
9

İsmet İnönü'nün Sakarya Madalyası
11

SÜLEYMAN SEYFİ ÖĞÜN
"Şarklılık Şuuru"
12

KEVORK PAMUKCIYAN
Enver Paşa Nasıl Öldü?
13

ZEKİ ARIKAN
Hasan-Âli Yücel İzmir'de
16

BEDİ YAZICI
Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluşu
22

NECDET KURDAKUL
Midhat Paşa'nın Suriye Lâyihaları
25

SALİH ÖZBARAN
Öğrenci Değerlendirmesiyle Tarih Öğretimi
28

UFUK TAVKUL
Geleneksel Kazak Hukuku
32

ORHAN KOLOĞLU
Sus! Duvarların Kulağı Var...
39

JEAN-LOUIS MATTEI
Barbaros Zamanında Propaganda
39

AYDIN OY
İslâm Muhacirleri Yardım Cemiyeti
43

SENCER DİVİTÇİOĞLU
Doğu (Kök) Türk Konfederasyonu
49

FAHRİ Ç.DERİN
Cemâleddin Efgani Hakkında İki Vesika
53

KİTABİYAT

HİCRET HÜRKAN
Tarihsel Belgelerin Işığında Hesaplaşma

GÜNDÜZ AYBAY
Kitab-ı Bâhriye Üstüne

MUSTAFA DUMAN
En Eski Kaynaklarda Nasreddin Hoca

Kapak: İsmet İnönü'nün Sakarya (1921) Madalyası. İnönü Vakfı'nın izniyle. (Fotoğraf: İmece Yayıncılık, Cabbar Yıldız.)

tarih toplum ARALIK 1990 • CİLT 14 • SAYI 84

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay / **Görsel Tasarım ve Düzenleme:** Bora Çetinkaya

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Düzelti:** Fatih M.Öztan, Remzi Abbas / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Adil Şallı

PERKA A.Ş. **Genel Müdür:** Ahmet Asena / **Teknik Yönetmen:** Miray Yüzgeç / **Kamera:** Cemal Törün, Muammer Balta / **Montaj:** Ümit Ayar / **Dizgi:** Hüsnü Abbas, İsmail Abbas, Ersin Çalışkan / **Renk Ayrımı:** Çağdaş Yayıncılık ve Basın San. A.Ş. / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** Hürriyet Holding A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1990

İletişim Yayınları A.Ş.
Kiodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No: 24/4 06640 Yenişehir-ANKARA Tel: 125 36 00 - 125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No: 306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 72.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 78 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 6.000 TL.

OKUYUCU MEKTUPLARI

Okuyucu Mektubuna Cevap

TARİH VE TOPLUM'un 83. sayısında sayın Ali U. Peker, benim "Tarihimizde İslâmiyet" başlıklı dizi yazılarımda gördüğü ve yanlış bulduğu bir hükümden hareketle, "kanımca gerçeği yansıtmayan bir yargı ve ardından düşülen bir çelişki, kavramsal bir yanlış anlamayı pekiştirebilir korkusuyla bu yazıyı kaleme aldığını" söylüyor. Şayet sayın mektup yazarı, bunları yazmasaydı, "yanlış bir kavram" benim yüzümden yerleşmiş olacakmış. Ben herhangi bir yazıdaki hata veya hataların, hemen bütün okuyucular tarafından kabul edileceğini ve yanlışın böylece pekişmiş olacağını sanmıyorum. Bu, Peker'in iddiaları için de geçerlidir.

Mesele şuradan çıkıyor: Zeki Velidî Togan, bir yerde "Türkler İslâmiyeti kabul etmekle, Doğu ve Güney Asya Medeniyetlerinden çıkarak 'Önasya Medeniyetine' katılmış oldular" diyor. Ben bu hükmün, "İslâm Medeniyetine" girdiler şeklinde düzeltilmesi gerekeceğini yazdım. Sayın Peker, Togan'ın fikri doğrudur, Türkler İslâmiyeti kabul etmekle "Önasya Medeniyeti"ne girdiler, demek istiyor ve bunu sözde ispatlıyor.

O yazımda lâfı uzatmadan, kısa kesmek istediğim husus şu idi: Bir kere "Önasya Medeniyeti" diye bir Medeniyet yoktur. Şüphesiz, Önasya en eski Medeniyetlerin adeta kaynaştığı bir yerdir. Fakat orada tek bir Önasya Medeniyeti değil, birçok Medeniyetler vardır ve bunlar bazı benzerlikler gösterse bile, esas itibariyle apayrı Medeniyetlerdir. Her Medeniyet diğerlerinden esinlenir, etkilenir, yararlanır. Bu o Medeniyetlerin öbürlerinin devamı olduğunu göstermez. Bir Medeniyet, diniyle, ahlâkıyla, hukukiyle, san'atiyle müstakil bir bütün oluşturur. Bu bütünün oluşturulmasında yararlanılan Medeniyet ikincide devam ediyor veya düpedüz yenisi onun devamıdır anlamına gelmez. Çünkü başkalarından alınan unsurlar, Medeniyetin kendi potasında adeta erir ve başka bir kalıba dökülür. Bu nedenle, benim İslâm Dini, Musevîlikten çok şey almıştır, şeklindeki ifademi Peker'in "Musevilik Önasya Medeniyetidir, o halde İslâmiyet daha doğrusu İslâm Medeniyeti, Önasya Medeniyeti"dir gibi bir denklem çıkarması ve benim Türkler İslâm Medeniyetine girdiler dememi bir çelişki gibi göstermeye kalkışması anlaşılır bir mantık değildir.

Eğer sayın münekkid, 'İslâm Medeniyeti diye bir Medeniyet yoktur', demek istiyorsa, bu cevaba bile değmeyecek bir husustur. Özetle söylersek: Önasya Medeniyeti diye belirli bir Medeniyet yoktur. Fakat Önasya Medeniyetleri, belirli bir coğrafi bölgede kurulmuş, Sümer, Hitit, Babil gibi çeşitli Medeniyetleri ifade eden bir kavram olarak kullanılabilir. Nitekim, Kültür Tarihçileri içinde büyük bir isim olan Sabatino Moscati, *La Antiche civilta semitiche* (Die Altsemitischen Kulturen) Eski Sami Medeniyetler eserinde yalnız Semitik (Sami) menşeli Medeniyetleri incelemiş ve bunları Mezopotamya, Suriye, Filistin, İsrael, Arabistan ve Habeşistan'daki Kültürler olarak ayrı ayrı başlıklar altında toplamıştır. Sadece Önasya'da kuruldu diye bütün Medeniyetleri "Önasya Medeniyeti" diye tek ve müstakil bir Medeniyetmiş gibi kabul edip, bundan sonuçlar ve başkalarının çelişkilerini çıkarmak, bence ilmî ciddiyetten biraz uzak davranışlardır. Bununla beraber, yine de yazılarımın okunması ve üzerinde durulmasından dolayı memnuniyet duyduğumu belirtir, sayın münekkide teşekkürlerimi sunarım.

Sayın Mete Tunçay'a

TARİH VE TOPLUM'un gerçekten güzel ve seviyeli bir dergi olduğuna inanıyor ve benim yazılarımı da yayınladığınız için sevinç ve gurur duyuyorum. Ne var ki, "Her Güzelin Bir Kusuru Vardır" meseli de meşhordur. Bence bu kusur, dergi basılırken yapılan ve zaman zaman tadını kaçıracak ölçüye varan yanlışlıklardır. İlk zamanlarda, bu tip yanlışların her yerde yapılabileceğini düşünerek düzeltilmesi ricasında bulunmadım, okuyucu nasıl olsa anlar diyordum. Halbuki bu gibi yanlışları, örümceğin sinek beklemesi gibi, bekleyen bazı okuyucuların bulunduğunun da farkındayım. Zamanla hataların önemlice ölçülere çıktığı oluyurdu. Bunların bir listesini yapıp göndermek istedimse de şimdi bundan da vazgeçtim. Çünkü bir hayli biriken yazıların düzeltilmesinin pratik bir yararı yoktu. Bir ara bu yanlışlar yüzünden, lâtife yollu, yapanları pencereden atacağınızı yazmıştınız. Bunlar, herhalde bacadan tekrar içeri girdiler. Hepimiz hatalar yapabiliriz ve yapıyoruz, fakat bunun bir hududu vardır. Devletlerin bile.. Son olarak 82. sayıda benim, "Tarihimizde İslâmiyet IV" başlığı iki yerde (İsâmiyet) şeklinde yazılmıştır. Buna da şükrediyorum çünkü (İsevîyet) diye de yazılabilirdi.*

Ben bu küçük şikâyetimi, hoşgörünüze sığınarak size iletirken bunların ilerde hiç olmazsa çok azalacağına inanıyor, güzel dergimize uzun ve başarılı bir yayın hayatı diliyor, başta siz olmak üzere çıkaranlara teşekkürlerimi sunuyorum.

Saygılarımla...

* Yazılarıma Derginizce konulan başlıkların da zaman zaman yazının içeriği ve diline pek uygun düşmediğini, hiç olmazsa böyle telâkki edildiğini dostlarımdan duyuyorum. Şüphesiz bu dergi idaresinin hakkıdır ve başlık altı metnin sizler tarafından yazıldığı zaman zaman belirtiliyorsa da, anlaşılan dikkatlerden kaçıyor. *Tarih ve Toplum*'un 83. sayısında beni tenkid eden okuyucu mektubunun başlığının *"Osmanlılık"* diye konulmasının sebebini anlıyamadım. Ayrıca bilginize sunuyorum.

TURGUT AKPINAR

DEĞERLİ yazarımızın bana gönderdiği kişisel mektubu da, kendisinden ve okuyuculardan özür dilemek amacıyla yayımlıyorum. Dr.Akpınar'ın ne kadar haklı olduğunun bir kanıtı da, Sayın Peker'in mektubunun başlığını "Önasyalılık" yerine "Osmanlılık" diye basmış, ikinci paragrafındaki "katıldığımız medeniyetin..." sözlerini "katılmadığımız medeniyetin..." yapmış olmamız.

METE TUNÇAY

OKUYUCULARA MEKTUP

Bu (84.) sayıyla 14. cildimiz tamamlanıyor. Tarihin çeşitli dallarını temsil eden yazılarımız, Türklerin en eski geçmişlerinden çok-partili siyasal yaşama kadar zaman içinde yayılmış durumda. Kapak resimlerimizle ortaya attığım sorunun sizin de ilginizi çekeceğini umuyorum.

İzmirli yazarlarımızdan Prof.Dr. Zeki Arıkan, rahmetli Hasan-Âli Yücel'in gençlik yaşamöyküsüne değerli bir katkı yaparken, Prof.Dr. Salih Özbaran da kendi öğrencilerine uyguladığı bir ankete dayanarak tarih öğretmeninin hal-i hâzır acıklı durumunu anlatıyor.

Harward 'dan Prof.Dr. Şinasi Tekin'in "tarizât'ına, herhalde sizler de hak vereceksiniz. Prof.Dr. Sencer Divitçioğlu, Kök-Türkler kitabının bir noktasında yapmak istediği revizyonu, bu ayki makalesiyle belirtmekte. Kazak Hukuku üstüne yayınladığımız inceleme ise, bu amcazadelerimizin, bizim eski göreneklerimizle benzeşen kimi toplumsal kurallarını gösteriyor.

Kevork Pamukciyan dostumuzun Enver Paşanın ölümüne ilişkin olarak, Ermenice kaynaklardan aktardığı bilgiler, son Osmanlı Başkumandan Vekilinin Orta Asya'daki şehadetine ışık tutmakta. Efganî hakkındaki belgeler de, ilk kez arşivden gün ışığına çıkıyor.

18. sayımızın (Haziran 1985) Koleksiyoncunun Dağarcığından sayfasında bir Osmanlı askerî bildirisi basmıştık. Bu kere Orhan Koloğlu arkadaşımız, casusluk ve casuslukla mücadele üstüne, ve onu da içine alan genel bir yazı hazırladı. Prof. Mettei ise, Barbaros dönemine propaganda ve karşı-propaganda açısından bakan bir inceleme hazırladı. Aydın Oy da, Tekirdağ'a yerleştirilen göçmenlerin, Cumhuriyetin ilân edildiği yıl kurdukları dernek tüzüğünü yeni harflere aktararak takdim etmekte.

Ben ömrümde, (Üniversite hariç) tek bir kez memurluk yaptım. 1974 sonlarındaki birkaç aylık, Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığım, Sadi Irmak'ın güvenoyu alamayan kabinesi dönemine rastladı. Yaşlı bir dostumuzun, onun Çalışma Bakanlığı ile ilgili yazısını, elbette Irmak'ın sağlığında yayımlamayı yeğlerdik. Kısmet değilmiş. Ama geçtiğimiz ay vefat eden Ord. Prof.Dr. Sadi Irmak için ileride uygun bir Nekroloji de basarak, ölüleri rahmetle anmak vecibemizi yerine getireceğiz.

Necdet Kurdakul dostumuzun aktardığı Midhat Paşanın Suriye lâyihaları, Ortadoğu bunalımı nedeniyle, adeta güncellik kazanmış durumda. S.S.Öğün'ün karşılaştırmalı Şarklılık Şuuru yazısı ise, istediğimiz kadar sağcı-solcu olalım, bazı temel noktalarda ne denli birbirimize benzediğimizi düşündürüyor.

Kitabiyat sayfalarımızda üç yazı var. Birinde, Avukat Hicret Hürkan Uğur Mumcu'nun Karabekir anılarını, henüz kitaplaşmadan Cumhuriyet'te tefrika edildiği haliyle eleştirmekte. (Gazetedeki resimler hariç, metinler arasında herhangi bir fark yok.) Aynı konuda iki sayı önce ben de yazmıştım. Ama başka şeylerin yanısıra, Uğur'un kitabındaki tashih hatalarına da işaret eden bu yazı, teknik servisimizin bir cilvesi sonucu, başka bir yazımın finaliyle karışmıştı! Avukat-Kaptan Gündüz Aybay ağabeyim bizde bir süre evvel Orhan Şaik Gökyay üstadın kimi yanlarını eleştirdiği, Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye'sinin yeni basımından söz ediyor ve işlenen başka bir takım yanlışları, denizci gözüyle belirtiyor. (O kadarla kalmayıp, İngilizceye aruzu uygulayacak kertede edebiyat bildiğini de gösteriyor!) Mustafa Duman ise, Nasreddin Hoca hakkındaki en eski kaynaklara değinmekte.

Dergimizin geri kalan sayfalarında, her zamanki gibi, Yüz Yıl Önce bu ayın Osmanlı Basınından seçmeler, Taha Toros arşivinden ilginç bir resim ve benim hazırladığım Türkiye'de Solun Tarihinden şimdiye dek pek kimsenin görmediği, 1928 Kıvılcım'ı yer almakta.

Prof.Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu ile Mustafa Kaçar'ın, geçen ay yayımladığımız ortak yazılarında, onların verdikleri bir resmi, Prof.Dr. Arslan Terzioğlu'nun makalesinde kullanmış, onların yazısına da II. Mahmud'un Tıbbiye ziyareti diye kendimiz bir resim koymuşuz. Anlaşılan (Tanzimat I kitabında da basılan) bu resim, Mahmud'u değil Mecid'i göstermektedir. Fakat biz de, Fransızca Mahmud yazılı matbu bir kartpostala bakarak yanılmışız. Alt yazıların sorumluluğu bize ait olduğu için değerli yazarlardan içtenlikle özür diliyorum. Ancak bu arada Sayın Terzioğlu'nun yazı İşleri müdürümüz F.Aral'a şifahen yaptığı açıklamayı da ekleyerek, tartışmayı noktalayalım: Terzioğlu, söz konusu resmin Sultan Abdülmecid'in 1843'de Mekteb-i Tıbbiye'nin ilk mezunları için yapılan törenden sonra okuldan ayrılışını temsil ettiğini; resmin aslının İ.Üniversitesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Enstitüsü'nde olduğunu, bir ikinci örneğinin de Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde bulunduğunu belirtmektedir.

Yeni Yılda yeni bir Tarih ve Toplum'da buluşmak üzere, saygı ve sevgiler sunarım.

METE TUNÇAY

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünün ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye.

(Kânûn-ı evvel · ARALIK- 1890)

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

"TARİK"ten seçmeler

MELİHA YETKİN

İCMÂL-İ AHVÂL

Boksta Yasak, Siyasette Serbest Belden Aşağı Vurmak!

☐ İngiltere Parlamentosunda İrlanda meb'usânına riyaset ve İrlandalıların tervic-i âmâline sarf-ı gayret eylemekle meşhur olan mösyö Parnel [Charles Stewart Parnell]i lekedâr etmek üzere şimdiye kadar birçok teşebbüsât vukû bulduğu hâtır-nişan-ı kari'în [okuyucuların zihninde iz bırakmış] olsa gerektir. Mösyö Parnel'i lekedâr etmek gayreti kendisinin İrlanda hukukunu müdafaa ve muhafaza bâbında herkesten ileri gider ve bu bâbta İngiltere zimam -dârânını [idarecilerini, işi yürütenlerini] uğraşmaya mecbur eder erbâb-ı inaddan bulunmasından mütevellid olup İngiltere ricâl-i siyasiyyesi İrlandalıları mumâileyhin tesir-i nüfuzundan kurtarmaya yol bulacak olursa, İrlanda meselesinin nısf nısfa [yarı yarıya] hall ve tesviye edilmiş sayılacağını hükmetmektedirler.

Bundan evvel İrlanda çiftçilerini icraat-ı hükûmete karşı muhalefete teşvik etmek üzere gûyâ mösyö Parnel tarafından yazılan bazı mekâtibi "Tayms" gazetesi neşr eylediğinden bundan dolayı mezkûr gazete ile mösyö Parnel arasında bir muhakeme tahaddüs etmiş [ortaya çıkmış] ve fakat sonradan mektupların bir şahs-ı âher [başka bir kişi] tarafından tasnî' edilip [uydurulup, yakıştırılıp] Tayms gazetesine verildiği anlaşıldığından muhâkeme-i vâkıa mösyö Parnel'in galebesiyle hitam bulmuş idi. Bunun üzerine mösyö Parnel'i meydan-ı siyasetten kaçırmak için tevessül edilecek yalnız bir vasıta kalmış idi ki, o da mumâileyhin hususiyet-i ahvâlini istiknâh ederek [araştırarak] bilâhire kendisini lekedâr edecek bir cihet bulmak hususu idi. Nihayet (Oçea) [O'shea] nâmında bir İrlandalının zevcesiyle mösyö Parnel arasında olan münasebet-i gayr-ı meşrûa bu bâbta aranılan vesileyi tevlîd etmiş olduğundan, bir iki haftadan beri İngiltere efkâr-ı umumiyyesinin en büyük medâr-ı iştigâli mösyö (Oçea) tarafından zevcesi aleyhinde ikâme olunan talâk [boşanma] dâvâsıyla bu dâvânın hâsıl edeceği neticeye ve mösyö Parnel'in hal ve mevkîince mucib olacağı tesirâtın keşf-i mâhiyetine münhasır kalmıştır. Filhakika İngiltere'de istikbali parlak olmak üzere hükm olunan pek çok ricâl, münâsebât-ı gayr-ı meşrûadan dolayı teveccüh -i âmmeyi kaybederek gûşe-gîr-i inzivâ olmaya [inzivâ köşesine çekilmeye] mecbur kaldıkları şimdiye kadar pek çok emsâli delâletiyle malûm olduğundan mösyö Oçea'nın açtığı talâk davası mösyö Parnel'in adem-i beraatini isbat edecek olursa mumâileyhin dahi teveccüh-i âmmeyi kaybederek meydan-ı siyasetten çekilmeye mecbur olup olmayacağı herkesçe cây-i suâl [sorulacak şey] olabilecek bir madde-i mühimme idi.

Bu dâvâya dair en sonra Londra'dan alınmış olan malûmât mösyö Parnel'in adem-i beraati mahkemece taht-ı hükm-i karara alınmış ise de, karar-ı vâki'in kendisini meydan-ı siyasetten çekmeye mecbur edecek derecede tesirât-ı mahsusa göstererememiş olduğunu mu'lindir [ilân eder, haber verir]... (1 Kânûn-ı evvel 1890)

Almanların Rusya'ya Bakışı

☐ Berlin gazeteleri Rusya'nın tedarikât-ı harbiyyesi hakkında malûmât neşrini iltizam etmekle beraber tedarikât-ı mezkûre hakkında evvelki kadar havadis-i müheyyice neşrinden mütecânib bulunuyorlar [heyecan verici olayları yayınlamaktan sakınıyorlar].

Bundan evvel Rusya devleti tarafından Almanya ve Avusturya hudutlarına civar olan mahallerde cüz'î bir tedrikât meşhud [görülmüş] olacak olsa evvelâ Berlin ve anlara itbâen [tâbi olarak, uyarak] Viyana ve Peşte gazeteleri heman neşriyât-ı müheyyiceye ibtidar ile azîm bir gürültü hâsıl eylerler iken, şimdi tedarikât-ı vâkıa yalnız kayd ü işaret edilmekle iktifâ olunarak bunlar da Avrupa'nın ahvâl-i âtiyye ve müstakbelesi için bir gûne tehlike görülmemekte olduğu müsâdif-i nazar-ı dikkat

oluyor. Berlin ve Viyana gazeteleriyle Peşte gazetelerinin muhakeme-i ahvâlde şu suretle tebdîl-i lisan edişleri Rusya devletinin bir taraftan kuvve-i berriyye ve bahriyyesini hâl-i mükemmeliyete getirmek hususuna itina göstermesiyle beraber bir taraftan da dâhilen ıslahat-ı mühimme ve umûr-ı cesime-i nâfia icrâsıra teşebbüs etmiş olmasından neş'et eylemekte olduğu yine Berlin gazetelerinin cümle-i rivayâtındandır... (21 Kânûn-ı evvel 1890)

DAHİLİYE

Kızıl Öldürüyor

☐ Feriköy ile Şişli taraflarında şu aralık kızıl hastalığı şiddetle hükmünü icra etmekte olup hatta işbu hastalığa tutulanlardan ikisinin âhiren vefat etmiş olduğu (İstanbul) gazetesinde görülmüştür... (18 Kânûn-ı evvel 1890)

Mehdi'den Sonra

☐ Tayms gazetesinin Kahire muhabiri Sudanlıların kariben [yakında] Şimale doğru yeni bir hücum icra edecekleri hakkında deveran etmekte olan şayiâtı mezkûr gazeteye yazdıktan sonra Sudanlılara riyaset eden adamın evvelki itibarı kırılarak maiyetinde kuvve-i kâfiyye-i askeriyye kalmamış olduğundan bu hücumdan korkulamayacağını der-miyân eylemiştir... (18 Kânûn-ı evvel 1890)

Yangın Önlenmiş

☐ Eyüb'de Çömlekçiler mahallesinde keresteci Nişan'ın mukim bulunduğu keresteci dükkânında evvelki gece saat dörtte mangaldan kıvılcım sıçrayarak ot minder yanmaya başlamış ise de mahall-i mezkûr karakolhânesindeki asâkir-i Şâhâne yetişerek tevsîine meydan verilmeksizin itfâ olunmuştur [söndürülmüştür]... (18 Kânûn-ı evvel 1890)

Daire-i Umurû-ı Sıhhiyyeden Tebliği Kılınmıştır:

Kolera Bitmiş

☐ İspanya'da bir müddetten beri hükmünü icrâ eylemekte olan kolera illetinin mündefi' olduğu [atlatıldığı, savuşturulduğu] ihbarât ve irade-i resmiyye ile tahakkuk ve teyid eylemesine mebnî mahall-i mezkûr mevâridâtına [gelecek olanlarına] karşı mevzû' [konulmuş] olan beş gün karantina müddetinin dahi bu kere lâğvıyla yalnız tabip muayenesiyle iktifâ olunması ve elyevm karantina tahtında bulunan sefâinin [gemilerin] de işbu muameleden istifade eylemesi hususlarına fi 4 Kânûn-ı evvel sene 306 tarihinde akd olunan meclis-i umûr-ı sıhhiyyede karar verilerek icâbatı icrâ kılınmış olduğundan ilânına ibtidar kılındı... (19 Kânûn-ı evvel 1890)

HARİCİYE

Verem Mikrobunun ve Tedavisinin Kâşifi

Doktor Koh [Robert Koch] ve Keşfi Cedîdine Müteallik Bazı Vakayi'

☐ Dâ-ül-kelb [kuduz hastalığı] illeti için bir nev'aşı keşfetmiş olan mösyö Pastör [Pasteur] tarafından Doktor Koh'a keşîde olunan bir telgraf-nâmede keşfi cedidden dolayı kendisine ifâ-yı resm-i tebrik edilmiş olduğundan Doktor Koh dahi mösyö Pastör'e zîrdeki mektubu göndermiştir:

Refik-i Muhteremim Efendim

Verem hastalığı hakkındaki tedkikâtımın netice-i vâkıasından dolayı bâtelgraf ifâ-yı râsime-i tebrik [tebrik merasimini yerine getirmek] ve tehniyyet [kutlamak] suretiyle vâkî olan muamele-i dil-nevâzânenizden dolayı beyan-ı teşekkür ederim. Muamele-i mezkûreyi nefsimce medar-ı iftihar-ı mahsus addederek bundan dolayı gerek zât-ı âlîlerine ve gerek ifâ-yı resm-i tebrikte size müşareket [ortaklık] etmiş olan rüfekâ-yı âlînize arz-ı şükran eylerim. Yeni keşf olunan muâlecenin [ilâcın] insan üzerinde tecrübesini arzu buyuracağınız mülâhazasıyla muâlece-i mezkûreden bir miktar aşı irsal ederek hissiyât-ı şükr-güzarânemin [iyilik bilirliğimin] bir delil-i alenîsini gösteriyorum. İhtirâmât-ı mahsusumun kabulünü rica ederim.

Muhibbiniz Koh

Kânûn-ı evvelin yirmi birinci akşamı Berlin'de doktor Koh'un şerefine meşalelerle büyük bir gezinti icra kılınacaktır. bu gezintinin bilcümle tedarikât ve tehiyyâtını [hazırlıklarını] icra eylemeyi tıp talebesi deruhde eylemiştir... (1 Kânûn-ı evvel 1890)

"Mütevveffa Felemenk Kralının Devri Hükümetine Dair Malûmât"

Yeni Kraliçe (Wilhelmina) 58 Yıl Hüküm Sürecek

☐ Felemenk Kralı müteveffa Üçüncü Vilhelm İkinci Vilhelm'in büyük mahdumu idi. Kendisinin vâlidesi Rusya İmparatoru Birinci Nikola'nın hemşiresi Prenses Anna Pavlovna'dır.

Kendisinin sinn-i sabâvetinde [çocukluk yaşında] Belçika kıtası Felemenk'ten ayrılmıştır.

Birinci Napolyon'un sukutunda Viyana kongresini akd eden devletler Fransa aleyhinde bir siper olmak üzere Belçika ile Felemenk'i birleştirmiş iken bilâhire Belçikalılar ayrılmış olduğundan bin sekiz yüz otuzdokuz Nisanın on dokuzunda Londra'da teşkil olunan konferans akd-i muâhede ederek Belçika Krallığını teşkil etmiştir... (1 Kânûn-ı evvel 1890)

12 Yıl Önce Ruslara Kaptırmıştık!

☐ Bazı ecnebi gazetelerine Batum'dan yazıldığına göre bin sekiz yüz seksen beş senesinde liman-ı mezkûrun ıslahına karar verileli ticaret tezâyüd ettiğinden yeniden bazı ıslahat icrasına daha lüzum görülmüştür. Petrol gazı ihracı için yirmi altı kadem umkunda [derinliğinde] bir liman yapılıp arası yirmi kıta vapur istiâb etmekte iken bir miktar daha ta'mîkiyle [derinleştirilmesiyle] otuz üç vapur istiâb edecek derecede tevsîi tensib kılınmıştır. Batum'a âmed ü şûd eden [gidip gelen] vapurların ekseri İngiliz vapuru olup limanın küçüklüğü bunların serbestçe âmed ü şûduna mâni olduğundan tevsîi mûcib-i şükran olacak imiş. Geçen sene Batum'dan 180 milyon galon petrol gazı ihraç olunmuştur... (1 Kânûn-ı evvel 1890)

"Arap Atları"

☐ İran hükümdarlarından Dara'nın yüz elli bin atı bulunup elli bini İskender'in yed-i zabtına düştüğü mervî [rivayet ediliyor] ise de bunun mübalâğa olduğu cezîret-ül-Arap [Arap yarımadası] atlarının o zamanlarda memâlik-i ecnebiyyeye ihrac olunduğuna dair malûmat olmamasıyla sabittir.

Vasatî Asya'da İran atlarına muâdil hayvanlar yetiştirilmekte ise de, bunlar henüz Avrupa'da ma'rûf olmadıklarından ileride şöhret-yâb olmaları melhûzdur [olasıdır]. Bugünkü günde cins Arap atları ele geçirmek müşkil olduğundan Avrupa'da bu nâm ile gösterilen hayvanların ekseri sahtedir.

Ancak Devlet-i Aliyye yahut Şah-ı İran ve bazı meşâyih [şeyhler] ve ümera [emirler] cânibinden bazı Avrupa hükümdarlarına ihdâ'buyurulan [hediye edilen] hayvanlar sahîhan [gerçekten] Arabistan atları olup (Prens dö Gal) dahi bunların birkaç re'sine [başına] malik olduğundan hayvanat sergisine vaz' etmiştir... (20 Kânûn-ı evvel 1890)

Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz!

METE TUNÇAY

1- Mücadele: fırkaya kuvvet ve canlılık verir. Fırka menfaatinin en kuvvetli delili, şekilsizlik ve açıkça çizilmiş hudutların çokluğudur. Temizlendikçe fırka kuvvetlenir.

Lassalle'in Marx'a gönderdiği mektuptan
30.8.859

KIVILCIM
T.K.P.
Nâşir-i Efkâr
1928

Türk İşçisi Kanunu İstiyor mu?

2. Yoksul köylünün kat'i kurtuluşu bizzarure bugün (sosy?)al mücadelede ve yarın idareci olacak ameleye sıkı sıkı sarılmaktadır.

Amele sınıfı inkılâbın mihveridir.

EY! kirli tırnaklı, biş sakallı şeyhin heybetli karşısında, boynu zincirli...(?) Kürt paryasının uluduğu Mardin kalelerinden, bir günde demirleri eriten paslı rutubet batakhanelerinde bir lokma ekmek için öndört buçuk saat soyulduğu halde-tırnakları manikürlü, sakallı traşlı-beyefendisine ırzını da bağışlamadıkça köpekler gibi sokak ortasına atılan genç işçi kadınların inim inim inlediği İstanbul surlarına kadar uzanan Türkiye:

Ey! Dünya kurulalıdanberi milyonlarla insanın, masum çalışkan hep bir sürü sütü bozuk efendiler tarafından satırdan geçirildiği kara toprak. Ey! Keyhüsrev'inden firavununa İskender'inden kayzerine, halifesinden aşiret reisine, padişahından Cumhuriyet diktatörlerine kadar tarihî hailelerin şımarttığı, her çılgın müstereddinin dersinden çadır yaptığı, kemiklerinden kâşâne kurduğu, "Küçük Asya" halkı ve küçük fakat derdi büyük Asya: "Türkiya"! "Türkiya"!

Ve Ey!.. Türkiye'de hâlâ ve ebediyyen alınteriyle çırpınan talihsiz çiftçi ve işçi...

Frengistan'ın drednotlu müstevlilerini kovalamak için kanın ile yoğurduğun bu topraklar üstünde şimdi de kanteri döken, senin sırtında türeyen kazıklı efendileri görüyor musun? bu ili kanınla yoğurdun, lâkin yazık ki kızartamadın. Bir zaman kan çağlayan selleri yazık ki, kızıllaştıramadın...

Bu yerlerde beliren siyah siyah lekeler, İtalyan Karagömleklileriyle elele verenler, Türkiye'de amele yoktur diyen, seni inkâr edenler, yağlı lekeler gibi kâ-

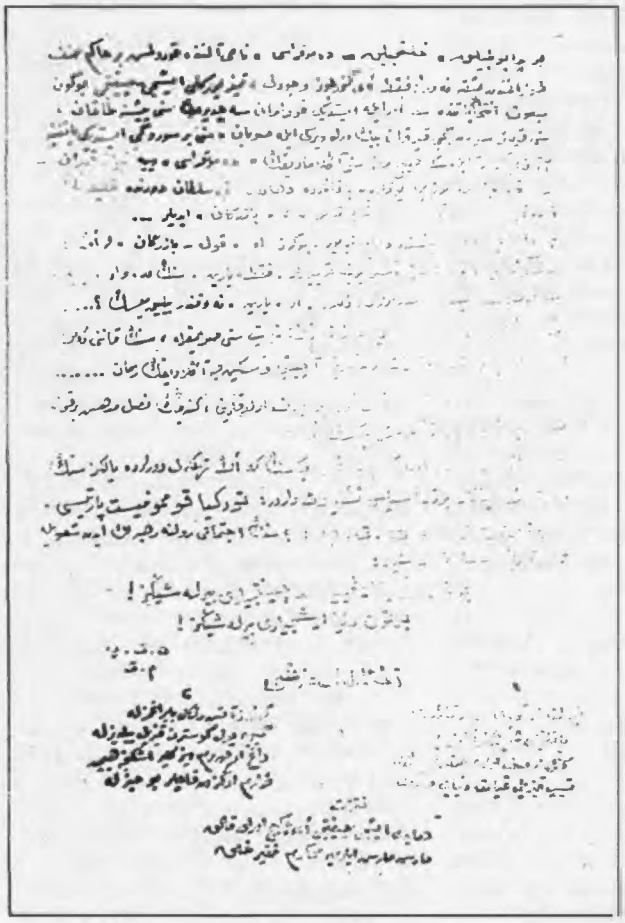

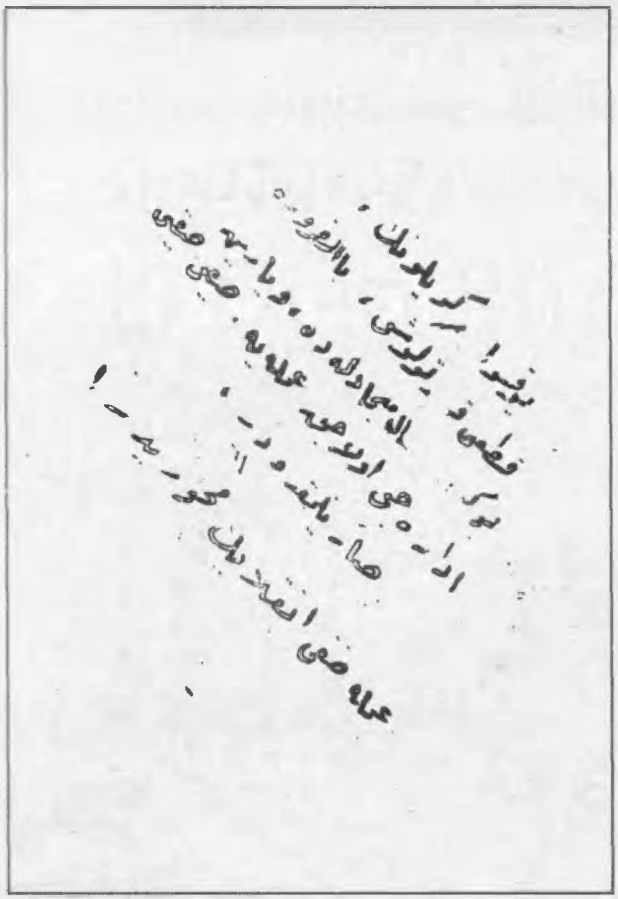

şâneleri, apartmanları ile yükseliyor, senin başına belâ kesiliyorlar, memleketin Allahı biziz diyorlar. Bunlar zengin, türedi, varlıklı sınıf-burjuva!... bezirgânlardır. Anadolu harbinde kanını, canını, namusunu, varını sen verdin.. Meğer sen değilmişsin! Bak!.. Tak-ı zaferler altından irin rengine girmiş sefahat şan, şeref, hürriyet, adalet ve herşeyi güya onlar yaratmışlar... Esasen bütün bu lâflardan sana ne, değil mi?.. Görüyorsun, şan: ortalığı, efendileri hesabına kasıp kavuran burjuva maşası paşaların; şeref; göğüslerinde çeşit çeşit madalya sallandıran tayin edilmiş mebusların; hürriyet: seni gebertinceye kadar çalıştırıp bütün bütün yarattığın kıymetlere sahip çıkan ve eline 200 kuruşluk ekmek parası sıkıştıran sermayedar patronların; ve adalet; komünist mücahitlerine polis salhanelerinde keyfî işkence yapmak olduktan sonra...

Bu çapulculuk "Halkçılık-Demokrasi" namı altında kurulmuş bir hâkim sınıf tuzağından başka nedir? Fakat, ey gürbüz vücutlu, temiz yürekli işçi, çiftçi, bugün meb'us intihabatında sana emir ile istediği kodamanı seçtirerek seni peşine takan, seni koyun sürüsü gibi kırkan, bir tür vergiyle soyan, seni bir sürü gibi istediği yangına atan, buna mukabil sana hiç mânâsını anlayamadığı "demokrasi" diye kumpas kuran, sana kaba cahil gözüyle yukarıdan bakanlar da, daha dün kara Sultan devrinde halifenin kuyruğunu yalayan aşağılık "kapıkulu" ve "bezirgân" idiler...

Tarih ezelî ilerleyişinde devam ediyor. Bugün o "kul-bezirgân" lar efendi mevkiine geçtiler. Bugün seni esir yerini koymuyorlar. Fakat "yarın" senindir. Ve o "yarın" ne vakittir biliyor musun?... Sen efendi diye, yüksek diye tanıdıklarının, nihayet seni soymakla, senin kanını emmekle geçinen tufeyli bir sınıf haşerat olduklarını açıkça ve keskince anladığın zaman...

Ancak o zaman seni ezenlerin nasıl kuru bir blöf olduklarını, kendinin nasıl müthiş bir kuvvet sahibi olduğunu cihana göstereceksin.

Türk emekçisi, pekalâ gördün ve göreceksin ki, en tehlikeli devirlerde yalnız senin olan ve sana inanan bir tek siyasî teşkilât vardır: Türkiye Komünist Partisi Türkiye Komünist Partisi "T.K.P" senin içtimâi rolüne rehberlik eden şuuruyla tekrar tarihî sesini yükseltiyor.

Bütün Türkiye İşçileri ve çiftçileri birleşiniz!

Bütün Dünya işçileri birleşiniz!

T.K.P.
M.K.

İHTİLÂL MARŞI

Fırtınalar Koptu Gökler Karardı.
Yangınlı Şimşekler Zulmeti Yardı
Kitleler Saf Oldular Saflar Sıkıştı
Kıpkızıl Kıyamet Dünyayı Sardı.

Gündüz Ateş Renkli Bayrağımızla
Gece Yol Gösteren Kızıl Yıldızla
Dağ Uçurum Vız Gelir İşkence Hiçtir
Ölüm Önümüzden Kaçar Bu Hızla

Nakarat

Haydi İşçi Çiftçi Ey Çekiç Orak Kalk
Marş Marş İleriye, Mahkûm Fakir Halk

Sultan Abdülhamit döneminin son yıllarında (1906)

İZMİR'DE BİR MUSİKİ TOPLULUĞU

Musiki tarihimizde eşine rastlanmayan bir görünüm. Sarıklı ve cübbeli İmam'ın ut çalışı, arkadaşlarının tempo tutuşu, böylesine güzel bir fotoğrafla yansıtılmış...

Fotoğraftakiler, sağdan itibaren: Trabzonlu Kalçı Zade Ali Paşa'nın torunu *Agâh Bey*, İzmir Hisar Camii imamı, ve hatibi *Hafız Rakım Efendi** -Hanende ve sazende-i şehir, (başının üstünde, eski harflerle *Mâlum* yazılı zat) *Cevat Bey* ve sonuncu Midilli hânedanından bestekâr *Nafiz* Beyefendi.

* Ünlü bestekâr *Rakım Elkutlu* (1872-1949)

Kültür Tarihimize İlişkin Araştırmalarda Yanlış Bir Zihniyete Eski Dilin Rüzgârıyla Cevap

ŞİNASİ TEKİN

TÜRK kültüründen ve bunun tarihinden bahsedilirken Türklerin kullandığı alfabeden söz edilir; bunlar adlarıyla sanlarıyla sayılır dökülür. Bu alfabelerin nereden geldiği, hangi yazı türünden çıktığı hakkında âlimâne mütâlâalar, fikirler ileri sürülür. Sonra bu alfabeler den çoğunun, Türkçemizin fonetik yapısına hiç uymadığı üzülünerek beyan edilir. Ve bütün bunlar için sayfalar dolusu bölümler ayrılır.

Fakat bu alfabeler hangi şartlar aldında, hangi coğrafi bölgelerde ve hangi zamanlarda alınıp kullanılmıştır soruları hiç kimsenin aklına gelmemiş. Bundan dolayı Türk kültürüne ve bunun tarihî seyrine has olan ve başka hiç bir milletin tarihinde bulunmayan husûsiyetin farkına varılmamıştır!

"İştikakcının Köşesi"ndeki gibi bir sohbet şeklinde fakat yer yer 'Eski dilin rüzgârını' estirerek [1] bu yanlış zihniyeti kısaca belirleyip *Alfabelerin hangi coğrafi bölgelerde ve hangi zamanlarda ne biçimde alınıp kullanıldığını* anlattıkdan sonra başka milletlerin kültür tarihinde görülmeyen bu bize has hususiyeti göstermeye çalışacağım. Bu yanlış zihniyet maalesef çok yaygın olduğu için kaynak vermiyeceğim.

Yapılan araştırmalarda, ders kitaplarında zannedilmiştir ki Türkler önce Köktürk alfabesini kullanmışlar, bunun ardından Uygur alfabesi gelmiş, onu da Arap alfabesi takip etmiş. Bu gerçeklere tamâmiyle aykırı bir görüştür. Bunun böyle olmaması zâten Türk kültürünün yeryüzünde tipik olduğunu gösteriyor. Bu milletin kültür tarihinden lâf etmeye kalkışanlar işte zurnanın zırt dediği yeri kaçırıyorkonserlerde. Yani şunu demek istiyorum: Bütün milletlerin kültüründe pürüzsüz bir "seyr-i târihî" vardır. Al Fransızı, al Alamanı, İngilizi hepsi de gözünü tarih sahnesine açmıştır, sağına soluna bakmıştır, medeniyet tipini değiştirecekse değiştirmiştir. Ama toptan! Öyle bizimkiler gibi perâkende medeniyet değiştirme yok bunlarda.

Gel bizimkilere: Bozkırda "dıgıdıkdığıdık" at koşturup, kemiklerini dağlar gibi yığıp, kanını seller gibi akıtırken[2] bir kısmımız; öbürlerimiz ise habire manastırlara, Mani ve Burkan tapınaklarına koşuşmuşlar. Bir başkalarımız da aynı tarihlerde yani 8.-9. asırlardan itibâren Oğuzler ve onların ardından Karahanlılar[3] Semerkand, Buhara ve Kaşgar civârında göklere "Allahu ekberler" savurmuşlar; Ramazan ayı gelmiş, epeyi yadırgamışlar, ama sözünün eri olduları için dayanmışlar. Sene olmuş milâdi 1000. Bir kısmı gene yerinde duramamış, İran yaylası üzerinden sürülerini önüne katarak ve de tozu dumanı katarak Bizans kapularına dayanmışlar "Bre savulun" demişler, "biz Kayı boyundan oluruz, biz bu yirlerde illenevüz; yani ki bu iller özümüze dahı yılkılarımuza yahşirak geleyörür![4] demişler. Demesine demişler, amma "garbın ucunda, son kıyıdan en gü-

rültülü bir med zamânı''[5] misali bir cayırtı kopmuş; Firenk keferesi atlıları yani ki Haçlılar, ''Oğuzun oğlanları''na dünyayı dar etmişler. Bîçâreler elifbâyı söktüremeden, medâris mekteplerinin[6] arka kapılarından fırlayıp gazâ mı olur cihâd mı olur her ne olursa olsun diyip Firenklerin üzerine yürümüşler. Bu yürüyüş o yürüyüş. Derken bir de bakmışlar ki aradan 150-200 sene geçmiş. Eh artık zararın neresinden dönülürse kârdır deyip medreselerin, tekkelerin yolunu tutmuşlar ve 200 sene evvel kaldıkları yerden devam etmişler yani te harfinden ileri yürümeye başlamışlar -daha önce elifi, beyi söktürmüşlerdi ya!.. Ama tam bu sırada bu sefer Şarkın ucundan bir garip, bir ucûbe suratlı, çekik gözlü süvâriler çekirge sürüsü misâl çıka gelmişler; yani ki ''Donguz yüzlü itden bedterler''[7], Tâtar-i bîârlardurur! Deccâl'ın yani Dabbetülarz'ın[8] dudağı uçuklar idi bunları görende! Bizimkiler bunlara dahı ''gulağasmamışlar'' ve demişler ki ''kimümüz Tâtâr-ı bî-ârı depelemekluge varup gazâya eşer[9] olsun kimümüz dahı bunda kalup ilim okıyup 'kütüb-i ilm-i hâller' düzüp şol bîçâre Etrâkün nâpuhte gönülcügezlerin bişüre[10] dursunlar!''

Geç de olsa Oğuzun aklı başına gelmiş, ama takvimler milâdî 1300'ü gösteriyor. 300 sene önce Türkistan'da bıraktıkları, o acâyip dilli yani ki 'kulak'a *'kulgak'* diyen *'ola'* veya *'olsun'*a *'bolga'* veya *'bolzun'* diyen Karahanîler Kutadgu Bilig'i çokdaan düzmüşler. Kur'an'ın bilmem kaçıncı tercümesini yapmışlar; tevârihler düzmüşler; şuaraları Acem şuaralarıyla aşık atar olmuşlar ve de en mühimmi bu topraklar yani Türkistan toprakları, Ali Şir Nevayi gibi bir dev yazara hâmile kalmış! Dahası var:

Şimdi bütün bunlar olurken Kaşgar'ın ötesinde yani doğusunda taaa Çin ü Mâçin'e kadar uzanan meşhuuur İpek yolu üzerindeki şehirlerin tapınaklarında Mani ilâhileri okunmakta, Burkancı yani Budis bitigleri Uygur Türkçesiyle ve Uygur alfabesiyle düzülmektedir. Bunun yanı sıra, Konya Sultanlarının ve diğer hâli vakti yerinde Anadolu Türkünün saraylarında, konaklarında kullanılan Çin fağfurunu[11], Çin ipeklisini taa Çinden taşıyan kervanlar, işte bu Burkancı Uygur Türklerinin şehirlerinden geçerken kepçeler dolusu vergi akçesi ödüyorlardı. Bu verginin acısını bu Sartlar yani Çalabılar yani Mevlânâlar yani ''tüccarlar'' kimden çıkarıyorlardı? tabiî ki Anadolu halkından. Ama bu halkın ne Uygurdan haberi vardı ne Mani ilâhisinden[12]

İşte bizim *Alfabe* meselesindeki kültür mâceramız böyle! Yoksa dendiği gibi... ''önce Göktürk sonra Uygur ondan sonra da Arap alfabesi geldi...'' şeklinde bir hüküm gerçeklerle taban tabana zıttır ve bu kültürün 'seyr-i târihî'sini hiç anlamamak demektir.

Yukarıdan beri söylediklerimizi adam gibi toparlayacak olursak atalarımızın 'alfabe kullanma' mâcerası, HER DİN VE ONUN KÜLTÜRÜ KENDİ ALFABESİNİ BERABERİNDE TAŞIR kâidesine uyarak şöyle cereyan etmiştir:

1. Bozkırda *Köktürk* alfabesiyle bir Köktürk yazı dili varken aynı anda şehirlerde *Uygur* alfabesinin yanı sıra *Mani* alfabesi ve *Köktürk* alfabesiyle ifâde edilen bir Uygur yazı dili teşkkül etmekteydi (m.s. 600-800).

2- Bu Uygur yazı dili Kaşgar'ın doğusundaki Kuzey İpek yolu üzerindeki şehirlerde *Uygur* ve *Mani* alfabeleriyle devam ederken (m.s.800-1400 yak.)

3- Batı Türkistan'da Kaşgar ve civârında Karahanlı Türk yazı dili Arap yazısiyle ilk eserlerini veriyordu (1000-Çağatayca ve Özbekce),

4- Anadolu'ya gelen Oğuzlar yani bizler gene Arap yazısiyle fakat bu sefer Türkçenin değişik bir şivesini esas alarak Anadolu Türkçesi yazı dilini kurmuşuz (1200- Osmanlıca ve nihâyet günümüze kadar uzanan Türkiye Türkçesi)

İşte bizim kültür tarihimizdeki bu *Alfabe*, dolayisiyle *Yazı dili* olayını öbür milletlerinkinden ayıran hususlar bunlardır! □

[1] *esinlenerek* demedim, çünkü oyuncular içinde *esne-* fiilinin *esinlen-* fiilinden geldiğini bilenler vardır; ne olur ne olmaz *esnetip uyutmak*'tan korktum.

[2] Köktürk kitâbelerinde, Bilge Kağan'ın Türk milletine yaptığı meşhûr hitâbeden.

[3] Bu konuda da araştırıcılar ve bütün ders kitapları ağız birliği edip ilk defa Karahanlıların Müslüman olduklarını iddia ederler. Bunun sebebi herhalde ilk İslâmî Türk yazı dilinin Karahanlıca oluşundan ileri gelmektedir. Halbuki Oğuz Türklerinin dilinde *oruç* kelimesinin bulunmasına karşılık Karahanlıcada bunun yerine *rûze* bulunmaktadır. Her ikisi de Pehlevicedeki yani Sasanî Irancasındaki (m.s. 250-650 yak.) *roçag* kelimesinden gelmektedir. Yeni Farsçaya geçerken bu kelime 900 tarihinden itibâren artık z şeklinde *rûze olarak söylenmiştir. Buna göre kelimeyi bu* z'li şekliyle *rûze* olarak Yeni Farsçadan alan Karahanlı'nın İslâmiyetle alâkası 900 tarihinden önce olamazdı; halbuki Oğuz Türkünün dilinde bu kelime Pehlevicedeki gibi ç'li şekliyle olduğuna göre Oğuzlar, Müslümanlığı 900 tarihinden önceki bir devirde kabul etmiş olmalarıdır. Fakat yazı dilinin Karahanlı muhtelif tarihî sebeplerden ötürü Oğuz Türklerinden çok önce kurmaya muvaffak olmuşlarsa da, bu durum, Karahanlıların Oğuzlardan önce Müslüman olmuş olduğu mânasına gelmez (bk. *Tarih ve Toplum* 72 (Aralık 1989, s.9-11)

[4] Yani demek olur ki 'Biz Kayı boyundan oluruz. Biz bu yerleri vatan edineceğiz. Bu topraklar bize de, sürülerimize de en uygun topraklardır!''

[5] Y.Kemâl'in Açık Deniz adlı şiirinden.

[6] Uydurmadır. Kelime mânası şu olur 'medreselerin mektepleri'. Uydurma dedimse de tamâmiyle uydurma değil. Anadolu halkı bugün iki okul bilir ve şöyle adlandırır bunları:''Hoca mattabı'', ''Okul mattabı'', biri eski mahalle mektebi, öteki ise ilkokul.

[7] XIV. asır ile XV. asrın başında Anadolu'da edebî faaliyet gösterdiği bildiğimiz Ahmed-i Dâ'î'nin Çengnâme adlı mesnevisinde alınmıştır: 'domuz suratlı, köpeklerden kötü (yaratıklar)'. Ayrıca 'yüzsüz Tatar' olarak da adlandırılan Moğolların Anadolu halkına çektirdikleri o kadar ağır imiş ki izleri yüzyıllarca devam etmiş; ardından gelen Timur istilâsı ve bu acı hâtıraları daha da canlı tutmuştur. Bu münâsebetle 'Ali Cengiz oyunu' deyimini hatırlatmakda fayda var: Âl-i Cengiz (yani Moğol) hîlesi'.

[8] İslâm mitolojisinde, kıyâmet kopunca yeryüzüne inecek olan dev. Eşeği ve kendisi, XV. asır Anadolu Türkçesi eserlerinde çok renkli tavsirlerle anlatılmıştır.

[9] *gazaya eş-* 'savaşmak'.

[10] 'Din tahsili yapıp Ilm-i Hal yani dini ve âdâbı muâşereti öğreten kitaplar yazsınlar ve zavallı Türklerin ham yani henüz olgunlaşmamış gönülleri olgunlaşdıra dursunlar'.

[11] 'Çin porseleni'. Kâse-i fağfûr'u kim bilmez ki. Ama *fagfur* da ne demek olur acaba? Bu kelime Soğutlu tüccarların Acemlere aktardıkları bir ticâret metaının adı, yani' (Çin) porselen(i)' olmalı. Ama aslı şöyle [burada biraz bilgi satacağım, bilen okuyuculardan, bilmeyenlerin güzel hatırı için özür dileyeceğim]: Çin hükümdarlarının yaygın bir unvânı *'Tanrının Oğlu'*dur. Soğutlular bunu kendi dillerine *Bağa Pûr* şeklinde tercüme etmişler [bazı çok bilmiş ulemâlar buradaki *bağa* kelimesini, 'tanrı = efendi' semantik ilişkisine bakarak bizim *beg* kelimesinin aslı olarak görmek istiyorlar. Ola ki doğrudur!]. Ilkin bu, Çin'in ülke olarak Soğutca adı, aynı zamanda da Çin'de imâl edilen porselene alem olmuş. Müslüman Iran'a Samaniler zamanında Yeni Farsça biçimiyle girmiş olmalı: *fağfûr*! bu süretle Divan edebiyatındaki kâse-i fağfûr'un hiç olmazsa 'lûgavî' bakımdan sırrı çözülmüş oluyor.

[12] Ama Anadolu'nun doğu kapılarında Ilhanlılar 13. asrın sonu ile 14. asrın başında Müslüman olunca, nedense kendi dillerini yani Moğolcayı bırakıp Çağatay Türkçesi konuşmaya başlarlar. Fakat Orta Asya'da onlara Burkan (yani Budha) dinini ve dünya ahvâlini daha önce öğretmiş olan hocaları Burkancı yani Budist Uygur Türklerinden aldıkları Uygur alfabesini, yeni dinleri olan Islâmiyetin ifâdesinde kullanırlar ama Kur'an yazısı da Uygur alfabesinin yanında tabiî olarak yerini alır. Dilleri, dediğimiz gibi Çağatay Türkçesidir! Timürîlerle birlikte Uygur alfabesi, bütün Orta Asya Türkleri arasında yaygınlaşır, moda olur: Daha önceleri Arap harfleriyle Orta Asya Türkçesinde yazılmış olan bazı eserler Uygur harflerine çevrilir, bazıları da çift alfabeli olarak yazılır. Hatta bu alfabe, Anadolu'da Osmanlının Edirne Sarayına kadar girer; bir süre sonra da İstanbul'dan Fatih'in fermanları doğudaki Türklere, Arap ve Uygur olmak üzere çift alfabeli olarak uçulur. XVI. asırla birlikte Uygur alfabesinin ortadan kalktığını görüyoruz.

Ancak burada unutulmaması gereken bir husûsu hatırlatalım: Bu İslâmi Uygur alfabesinin, Burkancı Uygurlarınkiyle dış görünüş benzerliğinden başka bir ilişkisi yoktur! Hele bir birinin dile getirdiği, ifâde ettiği medeniyet ve dünya görüşü birbirinden ap-ayrı şeylerdir.

Bu kısa yazıda Türklerin kullanmış olduğu kısa ömürlü veya dar alanlara inhisar etmiş alfabelerle 20. asırdaki durum sözkonusu edilmemiştir.

İnönü'nün Sakarya Madalyası

İsmet Paşa Mudanya'da Franklin Bouillon ile birlikte (1922).

17 Yıl Önce Bu Ayın 25'inde Vefat Eden İsmet İnönü'yü Rahmetle Anarak

Osmanlı madalyaları konusunda hiçbir bilgim yok; "İmtiyaz", "liyakat", "harp" vb. madalyalarını birbirinden ayıramam bile. Fakat bundan bir süre önce, Pembe Köşk'te İnönü Vakfı'nca hazırlanmakta olan müzeyi ziyaret ettiğimde, bir vitrinde teşhir edilen İsmet Paşanın madalyaları arasında, altın bir Osmanlı madalyası dikkatimi çekti. Çapraz kılıçların üstündeki tabelâda "Sakarya 1337" yazmaktaydı.

Damat Ferit Paşanın tcplamı 1 yıl 1 ay tutan beş hükûmetinin Anadolu karşıtlığını, dört yıl süren bütün Mütareke ve Kurtuluş Savaşı dönemine genelleyerek, bizim o yıllarda yalnız istilâcı Yunanlılara ve diğer İtilâf devletlerine karşı savaşmakla yetinmediğimizi, İstanbul hükûmetiyle aramızda bir tür iç savaş olduğunu ileri sürenler, bu madalyayı nasıl açıklayacaklar?

Kendilerine müteşekkir bulunduğumuz Vakıf yöneticilerinden Özden Toker hanımefendinin, beratının henüz bulunmadığını ifade ettikleri Sakarya madalyası, İşmet Paşaya İstanbul Hükûmeti tarafından verilmiş olmalı. O zaman niçin bir eşi de, hakkında koca bir kitap yazılan "Atatürk'ün Madalya ve Nişanları" arasında yoktur? Daha zayıf bir olasılıkla, madalya TBMM tarafından verilmişse bile, Ankara'nın kendi askerlerini ödüllendirmek için, "İç savaş" halinde olduğu Osmanlı devlet armasını taşıyan bir madalya kulanması da çarpıcı değil midir?

Benim çözemediğim bu soruların cevaplarını, bütün üniversitelerimizde İnkılâp Tarihi okutan bilim adamlarımız herhalde kolaylıkla verirler. Ben elimin altındaki kitaplara biraz baktım. Sadece merhum Şevket Süreyya Aydemir'in *İkinci Adam* ciltlerinin en sonunda, Genelkurmay dosyalarından aktarılan İnönü'nün askerî biyografisinde şu kaydı bulabildim:

"Sakarya Meydan Muharebesinden dolayı BMM'nce takdirmane ve altın İmtiyaz madalyası." Bu ifadeden , sadece Takdirnamenin mi, yoksa hem takdirnamenin hem de Madalyanın mı BMM'nce verildiği açıkça anlaşılmıyor. (Bence ilk seçenek doğru!)

Takdirname, Sakarya savaşından hemen sonra çıkarılan 13 Eylül 1921 tarih ve 152 sayılı yasa uyarınca verilmiş olmalı. (Metni için bknz. *Türk İstiklâl Harbi*, II. cilt, 5. Kısım, 2. kitap, Ek 2 [Ankara: Harp Tarihi Dairesi Yay., 1973].) TBMM'nın (bütün Osmanlı Madalyalarını geçersiz kılan) İstiklâl madalyasından önce herhangi bir madalya ihdas ettiğine dair bilgim yok.

Bilindiği gibi, 23 Ağustos-12 Eylül 1921'de yapılan Sakarya Savaşı sonunda , (1. İnönü dolayısıyla sekiz ay önce mirlivalığa yükseltilen) İsmet Paşa Takdirname alırken (rütbe terfii için bir Takdirname daha gerekir), Mustafa Kemal Paşa "Gazi" unvanıyla Müşir olmuş, Fahrettin (Altay) gibi birkaç miralay da mirliva yapılmıştı. Hepsinin anıları önünde saygıyla eğilirken ortaya attığım madalya sorununun çözülmesinin uzun sürmeyeceğini ve bunu, Millî Mücadele tarihinin nesnellikle yeniden değerlendirilmesinin izleyeceğini umuyorum.

METE TUNÇAY

Milliyetçiler ve Sosyalistlerde "Şarklılık Şuuru"

SÜLEYMAN SEYFİ ÖĞÜN

DÜNYA görüşleri ne denli bağdaşmaz olursa olsun, savundukları toplumsal ve ekonomik görüşleri ne denli uzlaşmazlıklar taşırsa taşısın, Doğu toplumlarında ortak çıkan milliyetçi ve sosyalist akımların arasında belli duyarlılıklar yönünden ortaya paydaları gözlemek mümkündür. Bunların en önemlilerinden birisi de "Şarklılık" şuurudur. Bu şuur ekseninde, Doğulu sosyalistler kendi doktrinleri açısından, kısmî sayabileceğimiz bir yaklaşımla, (kimi kez millîleşebilecek ölçülerde) "milliyet" sorunsallarına dönük bir ilgi kazanabilirken, milliyetçiler de etnosantrizmden sıyrılarak "mazlum milletlerin kader birliği" düşüncesi etrafında, göreli olarak daha "beynelmilelci" tepkiler ortaya koyabilmektedir. "Şarklılık Şuuru" nun milliyetçi ve sosyalist çevrelerde ifade ediliş biçimleri arasında bazen şaşırtıcı paralellikleri gözlemek mümkündür. Aşağıda, bu konuda bazı örnekleri biraraya getirmeye çalıştık.

"....
Garbın Cebin-i zalimi
Affetmedim seni
Türküm ve düşmanım sana
Kalsam da bir kişi.
..."

EMİN BÜLENT

"...
Ey tarihin feneri
Sen bizlere ışık ver
Kurtarıcı nurunu
Şimşek gibi parıldat
Gözümüzü kör eden karanlığı aydınlat
Neredeyiz? Nereye gideceğiz? Yol göster.
Ve göster ki
Zamanın kumlarında
Kaç mezar,
Şu uğursuz nifaka kurban olmuş
Kaç vatan,
Kaç Hindistan,
Kaç Buhara,
Kaç Kırım var?"

MEHMED EMİN

"...
Ben Şarktan geliyorum,
Şarkın isyanını haykıraraktan geliyorum.
Şarklıyım.
İsyanda haklıyım...
Gözlerini ver bana,
Fitil nerede göster bana,
Ateşlemesi benden.
..."

NÂZIM HİKMET

"...Şark Şarklılarındır.... Bunu sen bil ey Garp! Bizim mes'ut ve nezih vatanımızda senin mülevves muhitinden uzanan kanlı kartal pençesi ne arar? Onu kıracağız. Onu kıracak Şark milletleri... İnsaniyet diyorsunuz, medeniyet, hak diyorsunuz, umumî uhuvvetten bahsediyorsunuz. Fakat onlar için çalışmıyorsunuz. Başınızın üzerinde hâlâ o meş'um kanat dalgalanıyor. Medeniyet, cinayetlerinizi seyretmek için kullandığınız süslü bir göz, hak, pek zavallı bir şekle soktuğunuz bir kelimeden başka bir şey değil. Umumî uhuvvet, Avrupa hududunu geçemiyor.... Şarklıyım, Türküm, seni sevmem, sana husumetim ırsîdir."

TURGUT ALP[1]

"...
Mısır'lı kardeşlerim,
Şarkılarımız kardeştir,
İsimlerimiz kardeş
Yoksulluğumuz kardeştir,
Yorgunluğumuz kardeş...
Mısır'lı(kardeşim, kanalın suyuna karıştı kanın
İnsanın yurdu bir kat daha kendinin olur
Toprağına suyuna karıştıkça kanı.
Yaşamış sayılmaz zaten.
Yurdu için Ölmesini bilmeyen millet.
..."

NÂZIM HİKMET

"...Alnında, her biri karanlık bir düşüncenin izi olan küçük çizgiler, gözlerinde, her güne göre değişen kurnaz şûle, yüzünde, insanı beyaz renkten iğrendiren kalın ve kaba dudaklarında kan lekelerini örtmeye uğraşan meş'um allık, dilinin sivri ve pembe ucunda, gizli zehir, sen de anan ve büyük anaların gibi bir kahbesin yirminci asır.

...Sana fen asrı, hakikat asrı, sana medeniyet asrı, terakki asrı, sana hak asrı, sulh asrı diyorlar. Gafiller!... Fakat, ben seni daima kendi adınla çağıracağım, yalan ve kan asrı....

...Bugün de sen yaşıyorsun genç kahpe, ve menhus hayatının onikinci senesinde, kendilerini mavi göğe bağlayan ruh rabıtalarını azgın dişleri ile koparanlar, rıfk ve mülâyemetin, şefkat ve muhabbetin müvekkili olan büyük mesihin mazlumiyetini temsil eden salip ellerinde ve onun bütün ruhunun kuvveti ile lânet ettiği, vahşi ve canavar emeller yüreklerinde, birleşmişler, kanına susadıkları milletime hücum ediyorlar....

...Bugün de sen yaşıyorsun. Hayır etmek için cemiyetlerin, hastalara şifa vermek için evlerin, kan dökenleri cezalandırmak için mahkemelerin, sulh ve mesalemeti korumak için heyetlerinle sen yaşıyorsun, yalan ve kan asrı!...

...Haydi hazırlan genç kahpe, saçlarını çöz, soyun, arzın göğsünde kandan göller, denizler olacak. Saçlarının solmuş telleri varsa ve Afrika'da dökülen kanları boyamaya yetişmediyse, şimdi daha çok, daha çok akacak, veyahut dalgaları üzerinde uzak bir iklime doğru ruhlar seyahat eden bu kan deresinde, sen çehrende mel'un bir şavkın şâşâsı ile yıkanırken, ne kadar ümitler solacak, ne kadar gözler kararacak, ne kadar boyunlar bükülecek, ne kadar kollar yanan göğüsler üzerinde baş koparacak, ne kadar ocaklar sahipsiz ve dumansız kalacak!..."

CELÂL SAHİR[2]

"Şark
Üstünde çıplak
esirlerin aç geberdiği toprak.
Şarklıdan başka herkesin orta malı olan memleket.
....
Asya'nın bağrı doldu
Şark yutmayacak artık
Bıktık be bıktık."

NÂZIM HİKMET

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak, bu kadarı bile Doğulu sosyalistler ve milliyetçiler arasında "Şarklılık" şuuru itibariyle kendiliğinden ortaya çıkan duygu yakınlığını ifade etmeğe yeterlidir kanısındayız.

[1] Turgut Alp, "Şark Şarklılarındır", Türk Yurdu, Cilt II, Sayı 16, 1912, s.475,

[2] Celâl Sahir, "Yirminci Asra", Türk Yurdu, Cilt II, Sayı 12, 1912, s.738. Celâl Sahir'in Garp'taki moral çelişkilerini ifade etmek için İsa'nın barışçı değerlerinden sapmasına işaret ettiği gibi Nâzım Hikmet de "Taranta Babu'ya Mektuplar" da, benzer bir motifi kullanmaktadır:

"....
Papa XI inci Pi'yi gördüm Taranta Babu,
Baktım:
ne Azizlerden Jorj'a benziyor
ne Sen Piyer'e
Onların altın gözlükleri yok
taranmamış
yağlı uzun sakalları vardı...
Bunun taranmamış yağlı, uzun sakalı yok,
fakat altın gözlükleri var."

Enver Paşa Nasıl Öldü

KEVORK PAMUKCİYAN

Enver Paşa'nın 42 yaşındaki şehadeti, merhum Şevket Süreyya Aydemir'in Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa *adlı yapıtının 3. cildinin "Pamir Eteklerindeki Mezar" başlıklı son bölümünde anlatılmıştır. (Burada, Ermeni kaynaklarından aktarılan ayrıntılı anıların sahibi için bknz. s.672.) Kumandan Melkumov'un "17.000 kişilik seçkin bir süvari ordusuna malik" olduğunu ileri sürdüğü Enver Paşa'nın yanında, Aydemir'e göre, sadece (4-5'i Osmanlı) 25 asker vardı.*

ENVER Paşa'nın ölümü hakkında, 21 Mayıs 1990 tarihli "*Cumhuriyet*" gazetesinde kısa bir yazı çıkmıştı. Burada, I. Muradyan adında bir Ermeninin, 1987'de, sabık Politbüro üyesi Haydar Aliyev'e gönderdiği bir mektupta, Enver Paşa'nın 5 Ağustos 1922'de, bir camiden çıkarken, Karabağlı Saruhanyan adında bir Ermeni tarafından öldürüldüğü ileri sürülmüştü. Asker olduğu anlaşılan işbu şahsın bağlı bulunduğu birliğin komutanının da, yine Karabağ'ın Tagavert köyünden Agop Melkumyan olduğu ilâve edilmişti.

Enver Paşa'nın ölümünün teferruatı son zamanlara kadar Ermeni kaynaklarında bile karanlıkta kaldığı için, aslı Erivan'da münteşir "*Sovetakan Hayastan*" (Sovyet Ermenistanı) adlı derginin, 1984 yılı Ağustos sayısında çıkan, Hayk Hayrabetyan imzalı bir makaleyi, tarihe ışık tutmak gayesiyle tanıtmayı arzu ettik. Ancak, bizim istifade ettiğimiz yazı, Kanada'nın Montreal şehrinde, Ermenice ve kısmen de Fransızca ve İngilizce lisanlarında neşredilmekte olan, "*Horizon*" adlı haftalık gazetenin, 4 Şubat 1985 tarihli nüshasında iktibas edilendir.

Makalenin yazarı Hayrabetyan, Enver Paşa'ya karşı savaşan Sovyet birliklerinin kumandanı Hagop Melkumyan'ı veya Melkumov'u ilk defa, Mikhail Frunze'nin (1885-1925) adını taşıyan Askerî Akademi'nin, 40'ıncı yıldönümü münasebetiyle düzenlenen törende görmüş. Melkumyan da onur divanında yer almış. Riyasetteki diğer askerî erkân, üniformaları ve nişanlariyle iştirak etmelerine rağmen, kendisi sivil elbise ile hazır bulunmuş. Ancak ender görülen eski nişanlarını takmış.

Törenden sonra, Hayrabetyan yanına yaklaşarak görüşmek istemişse de, o ancak randevu aldıktan sonra kendisini kabul edebileceğini ifade etmiş. Keza, bilinen hususlar hakkında kendisine sual tevcih olunmaması için, biyografisini okuduktan sonra yanına gelmesini tavsiye etmiş.

Hayrabetyan da, Aleksandır Dotorski'nin "*İhtilâlin Askeri*" başlıklı yazısını okumuş. Buradan, Melkumov'un Karabağ'da doğduğuna, keza tahsil ve iş bulmak için Aşkabat'a gittiğine vakıf olmuş. Aynı kaynağa göre, Birinci Cihan Harbi'ne ve Doğu Prusya cephesindeki muharebelere katılmış. Yaralanıp iyileştikten sonra Türk cephesine gönderilmiş. Süvari alayında, Erzurum yakınlarında Türklere karşı savaşmış, ve Van'la Bitlis'deki çarpışmalara iştirak etmiş. Müteakiben subay olmuş. Kanı ile, üç adet Sen-Jorj nişanı ve üç adet de madalya kazanmış. Bolşevik İhtilâlinden az önce, yüksek süvari eğitimi görmüş. İlk defa ihtilâlcilerin saflarına geçenlerden biri olmuş ve iç savaşlarda yararlılıklar göstermiş.

1920'de, Basmacılara ve ihtilâlin düşmanlarına karşı kanlı muharebeler yapılırken Türkistan'a gönderilmiş.

Cumhuriyet Erkân-ı Harbiye Konseyi'nin 20 Temmuz 1920 tarih ve 159 sayılı emirnamesinde, Türkistan'ın birinci süvari tümeni birinci tugayı kumandanı Hagop Melkumov'un, 16 Şubat'ta düşmanın mevzilerini zaptettiği; Deynau ve Yurçi şehirlerine akınlar düzenleyip, düşmanın son direnişini başarısızlığa uğrattığı; 13 Mart'tan 9 Nisan'a kadar, Karateğin Beyliğini Basmacılardan temizlediği; 9 Mayıs'la 9 Haziran tarihleri arasında ise, Khost Kışla yakınında vuku bulan muharebelerin başarı ile neticelenmesinde, akılcı kumandası ile büyük etkisi olduğu; burada düşmanın tamamen yok edildiği; 19 Mayıs'ta süvari tümeninin kumandanı-

nın yaralanmasından sonra, kendisi komutanlığı üstlenerek, başlanan operasyonu başarı ile sonuçlandırdığı ve düşmana ağır kayıplar verdiği için, Kızıl Bayrak nişaniyle taltif edildiği açıklanmıştır.

İkinci bir emirname ile de, Buhara Halkı Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti tarafından, birinci sınıf Kızıl Ay nişanı ile mükâfatlandırılmıştır.

31 Mart 1924 tarih ve 82 sayılı üçüncü bir emirname ile ise, 1921 yılı akınlarında ve 1922'de Enver Paşa'nın kuvvetlerinin imhasında gösterdiği etkinlik için, ikinci defa Kızıl Bayrak nişanına lâyık görülmüştür.

1914-1920 yılları arasında, Kafkas Cephesinde, Doğu Prusya'da, Don ve Volga kıyılarında çarpışmış, 1920-1932 yıllarında ise, Doğu Buhara'da, keza Horezm dağlarında ve çöllerinde vukû bulan savaşlara iştirak etmiş, tek kelime ile, 19 yıl kılıcını kınına takmamıştır.

Muharrir, bundan sonra Melkumyan'ın evine yaptığı ziyaretten bahsedip ezcümle şunları yazmaktadır:

"Odası yarı karanlık idi. Eski ve büyük bir masa üzerinde, elyazmaları! kitaplar, muharebe harekât plânları, Orta Asya Cumhuriyetleri haritaları, eski Ermenistan haritası ve topografik birkaç sair haritalar bulunmakta idi ki, bunlardan birinin üzerinde, Van Gölü'nün Güney sahili görülmekte idi. Üzerinde de yazılar yazılı idi: "Ataman Blatov'un adını taşıyan 15'inci Kazak alayının yeniden teşekkülü, çizen: Melkumov."

İşittiğime göre, Türkistanlılar *adı üstünde, hatıralarınızı ihtiva eden bir kitap yazmaktasınız, dedim. Biliyorum ki, Emir Seyyid Ali Han'ın, İbrahim Bek Korşermat'ın, Cünayit Han'ın ve daha az önemli diğer on Hanın ve yüzlerce sair Hanların ve Beklerin imhasına da katılmışsınızdır. Fakat, beni daha ziyade Enver Paşa'nın ölümünün teferruatı ilgilendirmektedir. Melkumov bana şu cevabı verdi:*

— Cinayetlerinden dolayı, İttihatçıların önderliğini, henüz 1919'da İstanbul'da, ilk defa bizzat Türkler muhakeme etmişlerdir. Başları olan Talât, Enver ve Cemal Paşalar ölüme mahkûm edildiler. Ancak, Divan-ı Harp Mahkemesinin kararlarını, dış memleketlerde Ermeni fedaileri infaz ettiler.

Mütakiben, Melkumyan Enver Paşa hakkında şunları söyledi:

— O Sultan'ın kızı ile evlenmişti. Bundan dolayı Doğu'daki Müslüman ülkelerinde müstesna bir mevkiye sahipti. Harpte, Osmanlı Devleti'nin yenilmesinden, ve kendisinin de Divan-ı Harp Mahkemesi tarafından ölüme mahkûm edilmesinden sonra, memleketinden kaçtı. İki yıl Doğu ülkelerinde yeni macera olanaklarını aradı. İran'dan ve Orta Asya halklarından müteşekkil yeni bir İslâm devleti kurmak gayesinde idi. Uluslararası düzeyde bir maceraperest olan Enver Paşa, kendisi de bu devletin başına geçmek hayalinde idi. Bakü'de toplanan Doğu halkları kongresine, yazılı bir bildiri ile müracaat edip, kendisini Komünistlerin millî siyasetine taraftar olarak ilân etti. Bu hareketi aldatıcı idi. Bazı kimseler ise ona inandılar. 1921 yılı Kasım ayında, Buhara'daki silâhlı kuvvetlere baş kumandan tayin edildi. Buhara Cumhuriyeti bakanlar kurulu başkanı, halk düşmanı Feyzullah Hocayev'le birlikte, Buhara'da İhtilâlcilere karşı ayaklanma hazırladı.

Sonra, masanın üstünde, 1920 sıralarındaki Buhara'nın yıpranmış haritasını açarak:

— İşte burada, Enver Paşa Doğu Buhara'daki askerî kuvvetlerini mevzilendirmişti. Ordugâhı Kofrun Kışlası'nda bulunmakta idi. Bu mevkide o muntazam birlikler teşkil etmeğe başlanmıştı. Buradan, Sovyet hâkimiyetini devirmek ve İslâm'ın yeşil bayrağı altında birleşmek için, Müslümanlara devamlı bildiriler göndermekte idi. Keza, İngiliz süvari birliklerinin ve Türk gönüllü kıt'alarının, fillere yerleştirilmiş toplarla, kendi kuvvetleri ile birleşecekleri hususunda haberler yayılmakta idi. Ancak, bütün strateji uzmanları bilmekte idiler ki, filler dağlardaki muharebeler için hiçbir zaman elverişli değiller. Zaten Büyük İskender de, ananelere göre fillerle Orta Asya'ya gelmiş değil miydi? Enver Paşa ondan nesi ile geri kalırdı ki?

Bu esnada kapı çalınarak, Orta Asyalı dostları içeri girdiler. Bunlar da Enver Paşa'ya karşı yapılan harekâta iştirak etmişler. Bunun üzerine ben evinden ayrıldım.

Melkumov'un karısı Frantziska Yakopleva'ya göre, kocası âniden Kara-

Enver Paşaa'nın 1921'de tanınmamak için sakal bırakarak, gizlendiği Berlin'de çekilmiş bir resmi.

"Enver Paşa, Basmacıların alelâde bir çetecibaşısı değildi . Almanya'da aldığı akademik askerî eğitimi, emperyalizme karşı yaptığı muharebelerde elde ettiği tecrübekârlığı ve kuvvetlerinin sayı itibarı ile üstünlüğü onu tehlikeli bir hasım haline çevirmişti."

Hagop Melkumyan/Melkumov.

bağ'daki doğduğu Kherkhan köyüne gitmiş, ve oradan da Aşkhabad'a geçmiş. Nihayet, ikinci defa Semerkant'da Melkumov'la görüşmek fırsatını elde ettim.

İkimiz birden, bir otomobil içinde, dağlık yollardan yukarıya doğru tırmanmaya başladık.

Melkumov, Termiz'deki dolambaçlı yolları göstererek şunları söyledi:

— Bu eski stratejik yoldan kimler geçmemiştir ki? Buradan Büyük İskender Orta Asya'yı istilâ etmiştir. Keza, Cengiz Han'la Timurlenk buradan geçmiştir.

Müteakiben, Melkumov'a şunları söyledim:

— 1920'de, bu yoldan geçerek, Buhara Emiri'nin kıt'alarını imha etmişsiniz. 1922 yılı Haziran ayında ise, süvarilerinizi aynı yoldan ilerleterek, Enver Paşa'ya karşı harekâtı başlatmışsınız.

Melkumov da şu şekilde karşılık verdi.

— Enver Paşa, Basmacıların alelâde bir çetecibaşısı değildi. Almanya'da aldığı akademik askerî eğitimi, Emperyalistlere karşı yaptığı muharebelerde elde ettiği tecrübekârlığı, ve kuvvetlerinin sayı itibarı ile üstünlüğü, onu tehlikeli bir hasım haline çevirmişti. 17000 kişilik seçkin bir süvari ordusuna malikti. Benim ise, ancak 1500 süvari ve 800 piyade askerim vardı.

Düşmanın, kuvvetlerini tehdit etmek, ve sayı üstünlüğünden faydalanmasını önlemek için, onun bütün yığınağına birden darbe indirmeği kararlaştırdım. Bu maksadla, kanatların derinine dalarak, geniş harekât stratejisini tatbik ettim. Saldırıyı, Müslümanların sabah namazından önce, şafak sökerken ani olarak düzenlemeğe karar verdim.

Dağların tepelerinden esen rüzgâr, vadileri sisle kaplamıştı. Sisin örtüsü altında, düşmana yaklaşmamız fark edilmedi. Dağların arkasından güneş doğduktan sonra, sis dağılmaya başlayınca dürbünle bakarak, Kofrın Kışlası'nın ucunda, büyük bir bağ içinde, altın renginde hilâllı yeşil bayrağı müşahede ettim. Bayrağın yanında ise, kırmızı sarıklı nöbetçiler görülmekte idi. Enver Paşa'nın, muhafızları ile birlikte orada bulunduğunu anlayarak sevindim. Sarıkamış yakınında kaçabilmişti, fakat bu sefer elimden kaçamıyacaktı. Emrim üzerine toplar ateş açtı. Süvariler süngü takarak düşmanın üzerine hücum ettiler. Bizim bu cesurca saldırımıza düşman mukavemet edemedi. Kılıçlarımız pencerelerin önünde parladığı zaman, Enver Paşa henüz yatakta idi. Elbisesiz ve yalınayak atına binerek, dağlara doğru süratle uzaklaştı. Yirmibeş "verst"[1] takip ettikten sonra, onu Çağan Kışlası'nda yakaladık. Kanlı süngü savaşında Enver Paşa'yı öldürüp, çetesini de imha ettik.

"İslâm ordularının baş kumandanı, Halife'nin damadı ve Hazret-i Muhammed'in vekili" kelimeleri yazılı büyük çaptaki gümüş şahsî mühürü, muzaffer hakkiyle bana verildi. Şahsî Kuran'ını ve müzehhep hil'atını ise, yöredeki resmî makamlara teslim ettim.

Enver Paşa, suç ortağı Cemal Paşa'dan ancak on gün fazla yaşadı.

4 Ağustos 1922 tarihinde, Çağan Kışlası'nda, Camiye yakın bir mevkide, Enver Paşa'nın hayatına son verdik.

Yazımızın sonunda, *Ermeni Ansiklopedisi*'nden (cilt VII. s.397c) istifade ederek, Hagop Melkumyan/Melkumov hakkında mütemmim bilgi sunuyoruz.

12/24 Aralık 1885'de, Karabağ'ın Şuşi bölgesinin Kherkhan köyünde doğup, 3 Temmuz 1962'de Moskova'da öldü. Arşak Melkumyan'ın oğludur.

1907'de asker oldu. 1917'de, Don'da Bolşeviklere karşı ayaklanan General Kaletin'e karşı savaştı. 1918 yılı yazında, Moskova'daki birinci süvari alayı komutanlığına atandı. Aynı yıl Komünist Partisi üyesi oldu. Bu sıralarda, Voronej şehri civarında, Denikin'in ordularına karşı harp etti. Buhara'nın kurtuluş muharebelerine katıldı. 1934'de, Frunze'nin adını taşıyan Harp Akademisi'nden mezun oldu. 1934-1937 yıllarında, Orta Asya Askerî Bölgesi'nin yardımcı kumandanlığında bulundu."

1960'da Moskova'da, *Türkistanlılar* adı altında hatıraları neşredildi. Üç defa, Kızıl Bayrak ve sair nişanlarla ödüllendirildi.

Sözümüzü bitirirken, yukarıda adı geçen Cemal Paşa hakkında da bir açıklama yapmayı lüzumlu görüyoruz.

25 Temmuz 1922'de, Cemal Paşa Tiflis'te, Bedros Der-Boğosyan ve Ardaşen Kevorkyan adında iki Ermeni komitacı tarafından öldürülmüşse de, işbu cinayeti İngilizler tertip etmişlerdir. Zira, Cemal Paşa az önce Afganistan'a gidip, Enver Paşa'nın Türkistan'da yaptığı gibi, orada bir ayaklanma hazırlamaya karar vermişti. Bunu İngilizler Hindistan için bir tehlike addetmişler. Bu hususta, yanılmıyorsak İngiliz devlet arşivine müstenid bir yazı, bundan yaklaşık on yıl kadar önce, "*Türk Kültürü*" dergisinde neşredilmişti.

Cemal Paşa'ya ait bir bilgiyi de rahmetli annemiz Nazeli-Hacı Gül Pamukciyan'a (1892-1981) borçluyuz. 1915'de, yakınları ile birlikte Kayseri'den sürgün çıktıktan sonra, 1919 yılına kadar Şam'da yaşadığı için, oradaki olaylara muttali idi. Bizzat kendisinin anlattığına göre, Cemal Paşa Birinci Cihan Harbi'nde Suriye'de Dördüncü Ordu kumandanı iken, oradaki Ermeniler'in içerlere doğru sürülmesi hususunda, merkezden bir emir gelmiş. Ancak Cemal Paşa cevaben, orada Ermeni bulunmadığını, zira hepsinin de Müslümanlığı kabul ettiklerini bildirmiş. Böylece onları sürgünden kurtarmış. Bu hususta kendisi, "*Ermenilerin ilerde ismini altın harflerle yazacaklarını*" beyan etmiş. □

[1] Eskiden Rusya'da kullanılan bir uzunluk ölçüsüdür ki, karşılığı 1067 metredir.

Hasan-Âli Yücel İzmir'de

ZEKİ ARIKAN

Bir Necati Bey, bir de Hasan-Âli... Milli Eğitim Bakanlığına gelip geçenler arasında gerçekten kalıcı olan isimler bu kadar. Aşağıdaki yazı, Yücel'in yaşam öyküsünün gençlik dönemine önemli bir katkı niteliğinde.

ŞAİR, düşünür, yazar, eğitimci, devlet adamı, edebiyat tarihçisi Hasan-Âli Yücel'in yakın tarihimizin en seçkin aydınlarından biri olduğuna şüphe yoktur. Refi' Cevat Ulunay'ın, yıllarca önce Milliyet'teki ünlü sütununda ondan söz ederken kullandığı *"Muhterem mütefekkir ve münevver"* sözü sanırım Hasan-Ali Yücel'in kimliğini oldukça özlü biçimde ortaya koymaktadır. Yücel'in adı, son yıllarda oldukça güncelleşti. Yakup Kadri'nin çevresinde, edebiyat tarihimizin önemli bir kesitini inceleyen *Edebiyat Tarihimizden I* başlıklı yapıtının otuz üç yıl aradan sonra yeniden basılması [1] büyük bir ilgiyle karşılandı[2]. Öte yandan Uğur Mumcu'nun kırklı yılları inceleyen yazı dizisinin belli başlı kahramanlarından birisi de Hasan-Ali Yücel idi[3]. Oğlu Can Yücel'in babasının çocukluk ve ilk gençlik anılarını bir kitap halinde yayınlaması[4] bu alandaki çalışmalar zincirine yeni bir halka daha eklemiş oldu. Yücel'in bu anıları da kamuoyunda ilgi uyandırmaktan geri kalmadı[5]. Bütün bunlara karşın sayın Vural Arıkan'ın, günümüz genç kuşağının Yücel'i pek iyi tanımadığını ileri sürmesi[6] bize oldukça şaşırtıcı gelmiştir[7].

Biz burada, onun taşrada ilk görev yaptığı yer olan İzmir'de o günlerde yayınlanan bir gazetede bulduğumuz şiir ve yazılarını gün ışığına çıkararak Yücel'in anısına küçük bir katkıda bulunmaya çalışacağız. Bu bulguların, ileride onun hakkında yapılacak daha ayrıntılı incelemelere bir temel taşı olacağına inanıyoruz.

Hasan-Âli Yücel, 19 Aralık 1922 tarihinde, kurtuluştan sonra yeniden düzenlenen İzmir Öğretmen Okulu Türkçe ve Edebiyat öğretmenliğine atandı[8]. İzmir'de o sıralarda işgalin getirdiği acılar henüz canlılığını koruyordu. Kent kurtulmuş, ancak sözcüğün tam anlamıyla bir yangın yerine dönmüştü. Öte yandan İkinci Meşrutiyet'ten sonra İzmir'deki sosyal, ekonomik ve kültürel yapıyı Türklerin yararına değiştirmek girişimleri de[9] işgalle birlikte bir bıçak gibi kesilmişti. Nitekim işgal sırasında Milli Kütüphane'nin adı İslam Kütüphanesine dönüştürülmeye çalışılmış[10], Türkçe eğitim-öğretim felce uğramış[11], yalnız işgalci güçleri pek rahatsız etmeyen birkaç Türk gazetesi yayınını sürdürebilmişti[12]. Üç yıldan fazla süren işgal sırasında İzmir'de ancak birkaç önemsiz Türkçe kitap basılabilmişti[13]. Bu karanlık tablo kurtuluşla birlikte yeniden değişmeye başladı. İzmir'in *Ahenk, Anadolu, Hizmet* (önce Yanık Yurt olarak), *Sada-yı Hak* gibi eski ağır topları yanında *Türk Sesi, Yeni Gün*[14] gibi yeni gazeteler yayına girdi. Bu gazeteler çevresinde güçlü bir yazı kadrosu oluşmaya başladı. Sonradan İzmir Halkevi'nin yayın organı durumuna gelen ve İzmir'in en uzun ömürlü dergilerinden *Fikirler* çevresinde genç ve inançlı bir kadro oluştu. Yeni yönetimin İzmir'de görevlendirdiği genç öğretmen ve memurlar İzmir'in yeniden kurulmasında ve yükselmesinde büyük bir sorumluluk yüklendiler. Cumhuriyet tarihinin önde gelen fikir ve sanat adamlarımızın kurtuluştan hemen sonra İzmir'de öğretmen ya da memur olarak görev yapmış bulunmaları raslantı olmasa gerektir. İşte Yücel böyle bir ortamda İzmir'de göreve başlamış ve bu kentin kurtuluştan sonra yeniden yapılanmasına ilk harcı koyanlar arasında yer almıştır. Yücel, İzmir'de ancak bir öğretim yılı kalabildi. Ailevi nedenler yüzünden [illegible] İstanbul'a dönmek ve Darülfünun kadrolarında bir iş aramak zorunda kaldı[15].

Hasan-Âli Yücel.

Hasan-Âli Yücel'in İzmir'de kısa süren görevi Türk Sesi[16] gazetesinde yayınlanan üç şiiri ve üç yazısıyla perçinlenmiş oldu. Bu şiirlerden ilki Türk Sesi'nin 15 Haziran 1923 tarihli 18. sayısının ilk sayfasında *Kalender Nasihatları* başlığı altında çıkmıştır. Yücel bu şiirinin başına şu açıklamayı koymuştur:

"(10) numaralı Yeni Mecmua'da İzmirimizin en şayan-ı hürmet bir simayı irfan olan Tokadizade Şekip Beyefendinin bir güzel şiirlerini gördüm. Kalben kendilerine karşı beslediğim ve bariz bir surette izharına fırsat bulamadığım hürmet ve muhabbete istinaden aşağıdaki (tamat)'ı[17] yazdım. Müsaadelerine iğtiraren (iznine sığınarak) acize ilham-ı nefs eyleyen şiirlerini de karilerime (okuyucularıma) takdim etmek hususunda büyük cüret gösterdim".

Burada Hasan-Âli, dokuz dörtlükten oluşan Tokadizade'nin[18] Kalender Nasihatları'na ayak uydurmakta daha doğrusu nazire yazmaktadır. Yücel'in bu şiiri, onun ilk şiirlerini topladığı *Dönen Ses*'e alınmamıştır. Türk Sesi'nde çıkan ikinci şiir[19] de *Nefes* başlığını taşımaktadır. Ayrıca şiirin başında *Naziredir* kaydı bulunmaktadır.

Hasretten usandım dar-ı vuslata
Kaçmasan bir türlü kaçsan bir türlü

dizeleriyle başlayan bu ünlü şiir de yine söz konusu gazetenin ilk sayfasında yer almıştı. daha sonra bu şiir Dönen Ses'te yayınlanırken[20] *Öyle mi Böyle mi* başlığı konulmuş ayrıca *Naziredir* sözcüğü çıkarılarak bunun yerine Yunus'un şu dizelerine yer verilmiştir:

Kemdürür yohsulluktan nicelerin varlığı
Bunca varlık var iken gitmez gönül darlığı

Yücel'in aynı gazetede yayınlanan üçüncü şiiri de *Nefes*'tir. Esat (Çınar)'a "ithaf" edilen bu şiir Dönen Ses'te yoktur.[21]

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu üç şiirden başka Türk Sesi'nde Hasan-Âli imzasını taşıyan üç yazı daha bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde adının baş harflerini kullanmıştır[22]. Bu yazıda, insanın gelişme çağı olan gençliğin yetenekleri üzerinde duruluyor, fikir-duygu bağlantısı ele alınıyor, uygar ülkelerden örnekler verilerek gençlikteki kimi taşkınlıkların hoşgörüyle karşılanması gerektiği belirtiliyordu:

"... Bizde mesele bir aksidir. Küçük çocuklar ağırbaşlı bir genç, gençler aksaçlı birer ihtiyar, ihtiyarlar bittabi canlı cenazeler hükmündedir..."

Hasan-Âli, artık "uyuşuk ve miskin" olan eğitim sisteminin çöktüğünü, gevşemiş bağların bugün kendiliğinden çözüldüğünü vurgulayarak sözü şöyle bitiriyor:

"Artık bu gevşemiş bağlar bugün kendiliğinden kopuyor. Yalnız koparılırken fazla dikkat etmek lazımdır. Çünkü aynı vazifeyi gören, aynı gaye için çalışanların hareketleri, sözleri yanlış tefsir edilirse (yorumlanırsa) kuvvet, gençliğin feyyaz (gür, bol) ve kahir (ezici, yok edici) kudreti inkısama uğrar (bölünür, parçalanır). Hakkında vusul

Yücel'in yazı yazdığı Türk Sesi *gazetesinin başlığı.*

İSTANBUL MEKTUPLARI I

İzmir'de sıcak - Torpil hattından geçerken - Peşin şehadet - Vapur seyyar bir cihandır - Arkadaşlık nereye kadar

İzmir, hareketimiz günü, bir kazanın boğucu buharları kadar müzic (rahatsız edici) ve öldürücü bir hararetle yanıyordu. Kordonboyu'nda yarım saat tevakkufa (beklemeye) mecburiyet hasıl olduğu zaman beynim bilfiil bu sıcak hakikatı idrak etti. Eğer her gördüğümüz şey, kafamızda kendi hayalini kendi varlığıyla birleştirmiş olsaydı işimiz felaketti. Milyarlarca metre bizden uzakta olduğu halde ziyası bizi yakıp kavuran güneşin insanların kuru kafası içerisine girdiğini bir an düşündüm de beynim bu tefekkürle tutuşuyor sandım. Ya bu tahayyül ettiğim vakıa, hakikatta mevcut olmuş bulunsaydı acaba halimiz ne olacaktı?!

Gümrük önünden kayığa binmek ve oradan vapura girmek için çektiğim sıkıntıları bir ben bir de Allah bilir. Hamdolsun şimdi vapurdayız. Güneş beynime -hayır bütün iliklerime- geçmiş, bitab ve natüvan (güçsüz), güvertedeyim. Hoca kısmında mangır ne gezer; öyle ikinci veya birinci mevki kamara tutabilmek için dokuz aylığı peşin kırdırıp sonra ağzını poyraza açmak lazım. Ondan dolayı açık havayı tercihan güverte bileti aldım. Mahut nesim-i har (sıcak rüzgâr) esmekte berdevam, göğsümü meçhul bir kedi tırmalıyor. Adını söylemek belki ayıp sayılır: dudaklarımın üstünde iki fethalı uzv-ı nemdar (burun), o kadar kuru o kadar kuru ki İzmir'de çarşı civarında suyu kesilmiş çeşmelere benziyor. Dilim paçavra gibi, damağıma yapışmış, sakin ve bimecal (halsiz).

Aman yarabbi, bu kadar üzüntü yetmiyormuş gibi bir de torpil hattından geçmek yok mu; bunların hepsinin üstüne tüy dikti. Herkes bu maddeye dair fikir dermeyan ediyor; kimi torpilin yüzdüğünden, kimi vapurumuzun tam kılavuzun iznini takip etmeyişinden bahsederek şeametli şeametli (uygunsuz, uygunsuz) istidlaller yapıyor (akıl yürütüyor). Bu işte en dûrendişane hareket (ileriyi düşünerek), Allah vermesin, vapur ezkaza fena bir akıbete uğrarsa peşin bir [kelime-i sehadet] getirmek olacaktı. Hem öl, hem de imansız git; bu hiç hesaba gelmiyordu. Hamdele ve salveleden (Tanrıya ve peygambere duadan) sonra, üç kere aşk ile şevk ile Laz hoca ile (eşhed)'i çektim. Dünyada işim çürükse ahreti olsun böyle sağlama bağladım.

İki gözüm vapur, seyyar bir cihan...Dünyanın, diğer arkadaşlarından ayrı bir seyyare olduğunu temsili bir tarzda anlamak için vapurdan daha iyi bir vasıta olamaz sanırım. Bir defa (kara) ile alakanız kesilmiş vapurun içinde kim ne varsa onlarla iktifaya mecbursunuz. "Aman" diyecek başka bir kimse, bir istimdad edecek (yardım isteyecek) hiçbir nesne yok. Her an tehlike var. Tehlikenin kendisi yoksa bile onun tasavvuru mevcut. Denize düşen yılana sarılırmış, vapura giren de orada bulunanlara sarılır.

Yolda iken herkes birbiriyle o kadar samimi ki... Biri diğerine kendi evinin efradındanmış gibi yiyecek ikram ediyor. Kırk yıllık dost imiş gibi, iki yolcu birinin başından geçen vakıaları, en mektum esrarı (gizli sırları) faş ediyor (açıklıyor). Bir diğeri yaktığı cıgaranın dumanından yanındakinin rahatsız olmaması için eliyle dumanları üflüyor, oysa ki buna puyan (vapur centilmen) leri herhalde başka şerait dahilinde bulunsalar bu derece cömert, bu kadar civanmert olamazlar zannederim. Çünkü bütün ikram ve semahatlar (el açıklığı) vapur menzil-i maksuda gelinceye kadar devam ediyor. Bir defa cevval olduğu kadar perdesiz olan kayıkçılar iplerinden atlayarak vapurun yüksek bir duvar gibi olan kenarlarından içeri atladılar mı (ana baba) günü başlıyor. Hanı mahşerde herkes (nefsi nefsi) diyecek, yalnız kendisini düşünecekmiş, burada da öyle... (Yolcu) üç beş gün devam eden senli benli, sıkı fıkı akrabalıktan hemen istifa ediyor. Aklı eşyasında, eşyasını biraz daha ucuz nakledebilmekte, başka bir endişesi yok...

Hayat ta böyle değil mi? En temiz aşk, en yüksek ihtiraslar bile -pek azı müstesna- menfaat tesiri ile bağlarını koparıp çukura düşen bir küheylana benzemiyor mu? Her ne ise felsefeyi bırakalım.

Bütün sözlerin nihayetinde İstanbul'a nasıl girdiğimizi, güneş doğmadan evvelki haliyle, doğarkenki manzarasını anlatmak istiyordum. Fakat gelecek mektubuma...

Hasan Âli

Türk Sesi, 1 Temmuz 1339 (1923), sayı 32

İSTANBUL POSTASI II

Kayıkta uyku - İstanbul'un sabahı - Seher vaktinde Sultanahmet - Dolmabahçe Sarayı - Derya kurtları hâlâ duruyor - Arapyan Hanı hatıraları - Salatalığa tesadüf.

İkinci gecenin sabahı... Deniz üstünde cankurtaran kayığının tentesi üzerinde -sanki portatif karyolada imişim gibi- uyuyorum. Hafif rüzgârlar yüzümü okşuyor, vapurun tatlı sallantısı beşikteki çocuklar gibi beni tenvim ediyor (uyutuyor). O kadar derin ve o kadar müsterih bu uykuyu -eğer hafızam müsait olsaydı- ancak bebekliğimde bulabilecektim. Çok korkutan çok sevilirmiş. Deniz de öyle değil mi?... İnsan nihayeti olmayan, veya yokmuş gibi görünen şeylere gönül verirmiş. Deniz de öyle değil mi?...

Vapur arkadaşım, sarığı Mekke usulü sarılı hoca efendi "Erenler kalkın artık... Bak şu hale" dedi. Oh... Nazlı İstanbul. Uykusunu almış bir genç kızın tüllerle örtülü yatağı içerisinde esneyerek gerinmesini tanzir ediyor idi (benziyor, andırıyor). Henüz ondan uzakta idik. Fakat üzerindeki penbe mahmurluk o derece seçiliyordu ki boylu boyunca yatmış uzanan vücudunu ellerimle okşamak istiyor, küçük çocuklar gibi ona doğru parmaklarımı uzatmaktan men-i nefs edemiyordum (kendimi alamıyordum). Güneş daha kendisini göstermemiş sarı ve turuncu ziyaları ise geleceğini haber veriyordu.

Vapur Boğaz'a doğru takarrüp ettikçe (yaklaştıkça) belki İstanbul bizi kucağına çekiyor hissini duyuyordu. Sultanahmet minarelerinin düzgün duruşları, kubbesinin âbidane (kulluğu yakışır yolda) secdekârlığı o derece cazip, o derece dindarane idi ki Sultan Ahmet'in ruhu sanki kocaman kavuklu Yeniçerileriyle beraber seher vakti sabah namazlarını eda ediyorlar idi. Şişman ve gebe bir kadını tanzir eden Aya Sofya şaşkın ve taşkın; hariçten nazarı rahatsız ettikçe Topkapı Sarayıyla parkın letafeti büsbütün görünüyordu.

Üsküdar tarafında da yarı bir halavet (tatlılık) vardı. Müslüman ve Türk kalmış olan Üsküdar ve Boğaziçi'nin, Şişli'nin, Beyoğlu'nun bulunduğu ümrana nail olamamıştır. Bu değişmemizin zahiri medeniyete perestişkâr (tapan, hayran olan) olanlar için bir nakısadır (eksikliktir). Fakat kendi benliğimizi vatana ve milli varlığımıza bir nümune olacak surette, hiç olmazsa, ileride güzel bir Türk şehri olma istidadını idame ettiği zaman zannımca bu nakısa aynı zamanda bir meziyet teşkil ediyor.

Artık gelmiştik. Boğaz iki sıra yeşillik halinde aktığı uzaktan görülmeyen bir nehir gibi kıvrıla büküle uzanıp gidiyor. Nazardan uzaklaştıkça da incelip daralıyordu.

Dolmabahçe Sarayı, sükkânı (oturanları) başka diyara göç etmiş bir şehrin enkaz-ı metrukûna (terkedilmiş kalıntılarına) benziyor. Üzerleri örtülü kapılarına hangi asırlar, hangi insan eli değmemiş te örümcekli yuvalar gibi geliyor. Bir çok oymalar, oydurmalar ve sahte zarafetlerle cephesini donatan muhteşem bina önündeki (derya kurtlar) ına düşen bir insanın yüzündeki sırıtkanlıkla bakıyor. O (kurtlar ki) meşum mütarekeden sonra havayı dumanlı ve sisli buldular... Yollarını şaşırıp ovaya inen hemcinsleri gibi İstanbul'un harimine (gizli yerlerine) girdiler. Ve hâlâ orada mihmandırlar (konukturlar). Bu davetsiz misafirlere şimdiye kadar edilmemiş istikbal kalmadığı halde hâlâ oturuyorlar, hâlâ koca topları, geniş gövdeleriyle (sfenksler) gibi bizi korkutmaya çalışıyorlar.

Bilmiyorlar ki başı insan ve gövdesi hayvan olan bu nim beşeri (yarı insan) mahlukat, bu taş olmuş kuklalar ancak çocuklar için taşı etten, canlıyı cansızdan tefrik etmeyenler için bir vasıta-ı tahviftir (korkutma aracıdır). Artık Türkler (umacı geliyor) diye korkutulacak sabavet (çocukluk) devresini çoktan atlatmış, rüştünü ispat etmiş bir milletir.

O derya kurtları, sahipleri tarafından bu hakikat idrak edilinceye kadar burada kalacaklarsa vay halimize!... Herhalde geldikleri yere dönecekleri zaman pek yakındır.

Bilmem neden; vapurumuz Sirkeci önündeki şamandıraya kendini rapt ederken gözlerim (Arapyan) Hanı'nı aradı. Ah bu menhus yeri aziz hemşehrilerim İzmirliler pek bilemezler. Fakat onu İstanbul'da duymayan yoktur. Üstünde evvelce diğer bayraklarla beraber sallanan mavi beyaz artık kaldırılmış. Bu Arapyan Hanı'nın hatırasını, otomobili yabancı polisler tarafından çevrilen sadr-ı sabık Tevfik Paşa'dan tutunuz, biçare çocuklara, tramvaya atladığından dolayı tekini göremediği liralardan beş tanesini birden vermeğe icbar edilen yavrucaklara kadar bütün Türk İstanbul hâlâ yadında saklamaktadır. Ermeni tercümanların vesatetiyle (aracılığıyla) orada dayak yiyen, hanın taraçasında temmuzun boğucu güneşleri altında soluya boğula cezaen koşturulan insanlar henüz Türk ve İstanbul aile-i milliyesi içinde yaşıyor. Sözüm yabana, bu medeniyet hocaları ceketi altında taşıdığı, yahut sokakta başka birinden cigarasını yaktığı için bin belaya uğrattıkları biçarelerin beddualarından elbette yakalarını kurtaramayacaklardır.

Fakat Kuva-yı Milliye'nin mümessili şeklinde Refet Paşa'nın İstanbul'a girdiği andan itibaren artık bu hallerin ardı arkası kesilmişti. Herhalde şimdiki zamanda ise eserine bile tesadüf edilmemek lazım gelmez mi?...

Ufak tefek maniatar (engeller) ve garip ve acip (şaşkın, tuhaf) düşüncelerden sonra -Allaha şükür olsun- karaya ayağımızı bastık. İlk defa tanıdık olarak karşıma (salatalık) çıktı. Bunu söylemeğe mizah yapmak istediğim zehabında (sanısında) bulunmayınız. Bu mübarek nesnenin nazar-ı dikatimi celp etmesinde gayet ciddi bir hakikat vardı. İzmir'den ayrıldığım zaman bir tanesini en ucuz olarak beş kuruşa aldığım bu yeşil meyvenin burada üçünün beş kuruşa olduğunu görünce İstanbul'a olan muhabbetimin arttığını itiraf etmeliyim. Her şey buna kıyas edilirse İstanbul'un iktisaden halihazırdaki vaziyeti pek güzel tahmin edilebilir. Mamafih yolculuk yorgunluğu henüz zail olmadığı için hususiaki tafsilatı sonraki mektuplara bakalım.[23]

Hasan Âli

Türk Sesi, 9 Temmuz 1339 (1923), sayı 39.

daha güç olur. Binaenaleyh birbirimiz hakkında hüküm verirken dikkat etmeli, yekdiğerimizi gücendirmemeliyiz".

Son iki yazısından birincisi Yücel'in İzmir'den ayrılışı sırasındaki gözlemlerini, ikincisi de İstanbul'a vardığı zamanki duygularını dile getirmektedir. Lozan Antlaşması imza aşamasına gelmiş ve İstanbul henüz boşaltılmamıştı. Mütarekenin bütün sıkıntılarını yaşayan, işgalin ne demek olduğunu bilen Hasan-Âli, "derya kurtlarının" İstanbul'dan ayrılmalarının artık yakın olduğunu bütün inancıyla dile getirmektedir. O günlerin genç bir öğretmen ve şairinin İzmir ve İstanbul'la ilgili duygularını anlamlı bir biçimde yansıtan bu iki yazıyı bütün olarak vermeyi yararlı görüyoruz. □

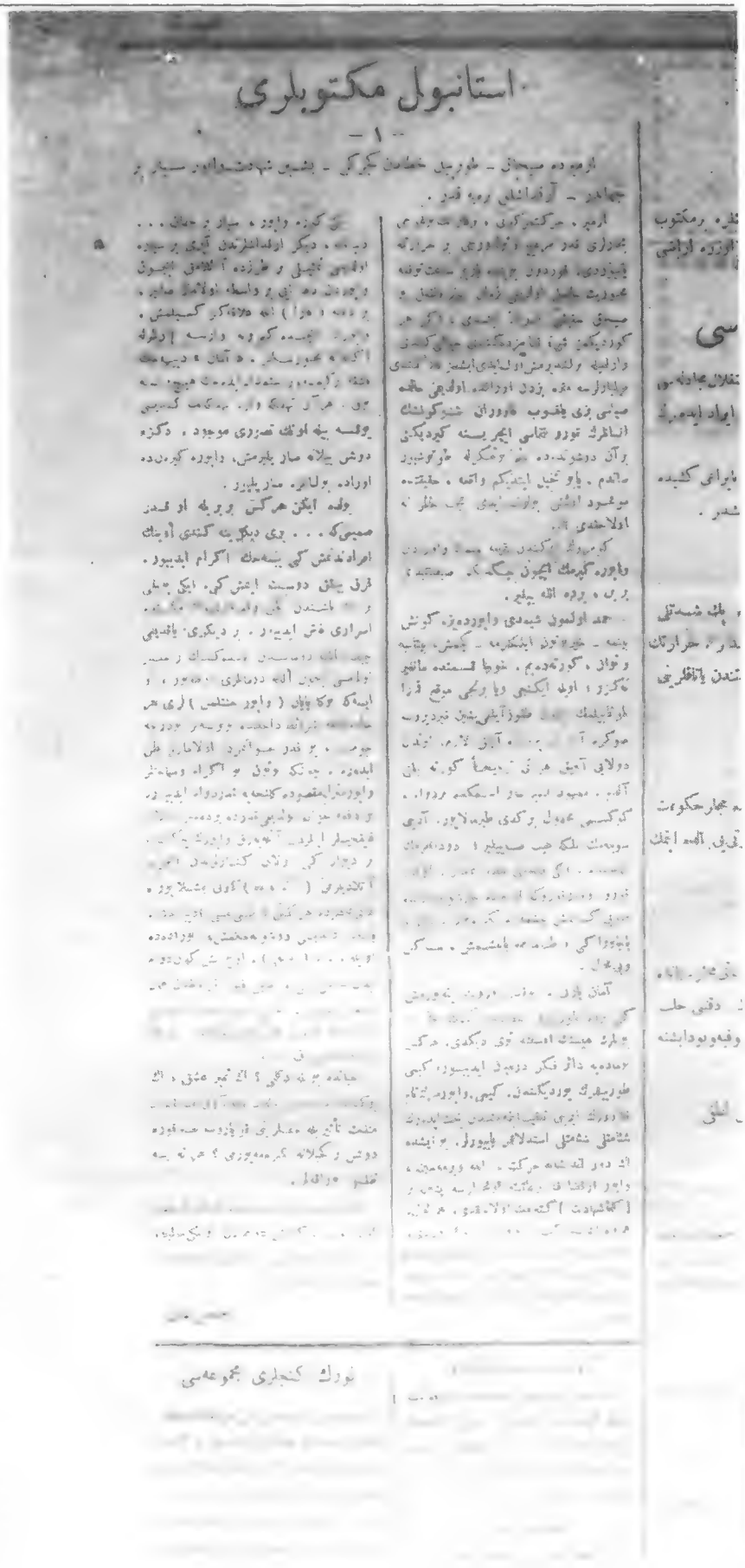

استانبول مکتوبلری

— ۱ —

[1] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Edebiyat Tarihimizden* İletişim Yayınları İstanbul, 1989.

[2] Vedat Günyol, "Yakup Kadri ekseninde edebiyatımız", *Cumhuriyet Kitap*, 16 Mart 1990.

[3] Uğur Mumcu, "40'ların cadı kazanı", *Cumhuriyet*, 11-25 Şubat 1990. Sonradan kitap halinde de basılmıştır.

[4] Hasan-Âli Yücel, *Geçtiğim Günlerden*, Önsöz Can Yücel, İstanbul (İletişim Yayınları,) 1990.

[5] Bk. *Cumhuriyet Kitap*,1 Haziran 1990; Krş. "Mektebe başlama ve fergap", *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1990.

[6] Vural Arıkan, "Ekonomiyi en iyi ben bilirim", *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1990.

[7] Onun yazdığı ders kitapları yıllarca okullarımızda okutulduğu gibi, şiir ve denemeleri de ders kitaplarında yerini almıştır. Nice çocuk şiiri ve çocuk marşı sözleri de onun imzasını taşır. Bugün okutulan ders kitaplarında bile onun yazıları eksik değildir. Bu bakımdan genç kuşağın onu tanımaması düşünülemez.

[8] Yücel'in ayrıntılı bir özgeçmişi için bk. Faik Reşit Unat, "Hasan-Âli Yücel" *Belleten*, 98 (1961), 291-300. Aynı yazı şuraya da alınmıştır: Fahri Çoker, *Türk Tarih Kurumu. Kuruluş amacı ve çalışmaları*, Ankara, 1983, 443-450. Ayrıca Yücel'in Türkiye İş Bankası yayınları arasında çıkan *Kültür üzerine düşünceler* (Ankara, 1974) başlıklı kitabı için Mahmut Şakiroğlu'nun tanıtma yazısı da onun özgeçmişi açısından önemlidir (*Belleten*, 154 (1975), 351-356).

[9] İşgalden önce İzmir'in kültürel durumu için bk. Ziya Somar, *Yakın Çağların fikir ve edebiyat tarihimizde İzmir*, İzmir, 1944; Aynı yazar, *Bir şehrin ve bir adamın tarihi, Tevfik Nevzat, İzmir'in ilk fikir ve hürriyet kurbanı*, İzmir, 1948; Aynı yazar, "İşgale doğru İzmir'de kültür", *Edebiyat Dostları*, I (1987), 12-14. İkinci Meşrutiyet'ten sonra İzmir'deki ekonomik girişim ve gelişmeler için bk. Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat"*, Ankara, 1982. Ayrıca bk. Sabri Sürgevil, *1914-1918 yılları arasında İttihat ve Terakki'nin İzmir Politikası*, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü doktora tezi (İzmir, 1984 basılmamış).

[10] Zeki Arıkan, "İşgal sırasında İzmir'de kurulan bir dernek" *Atatürk Yolu*,2 (1989), 351-370.

[11] Kâmil Su, *Sevr Antlaşması ve Aydın Vilayeti*, Ankara, 1981.

[12] Zeki Arıkan, *Mütareke ve işgal dönemi İzmir Basını* (30 Ekim 1918- 8 Eylül 1922), Ankara. 1989.

[13] Erkan Serçe, *İzmir'de kitapçılık (Başlangıçtan Harf Devrimine)* Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans tezi (İzmir, 1990, basılmamış).

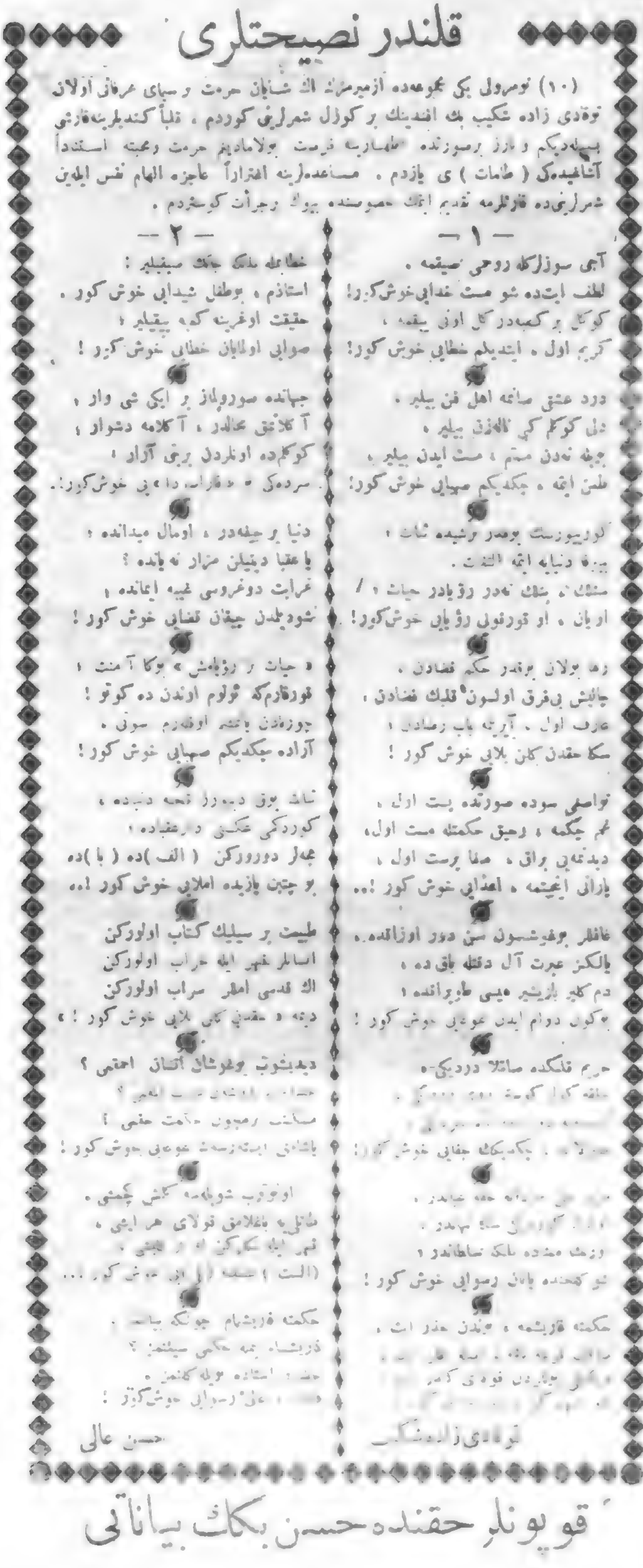
قلندر نصیحتلری

حسن عالی

Tokadizade Şekip'in Kalender Nasihatları'na nazire

[14] Yunus Nadi'nin kurduğu Yeni Gün Gazetesi, Cumhuriyet'e dönüştükten sonra İzmir'de yayımını sürdürdü. İzmir'de çıkan Yeni Gün'ün başlığının biçimi de hiç değişmedi. Bunun da "Sahib-i imtiyaz ve baş muharriri" Yunus Nadi idi. *Cumartesiden maada her gün sabahları neşr olunan siyasi Türk gazetesi* alt başlığını taşıyan İzmir'deki Yeni Gün'ün mesul müdürü ise M. Turgut idi (Bk. *İzmir Milli Kütüphane*, A 156) *Yeni Gün* gazetesi için bk. Uygur Kocabaşoğlu, "Milli Mücadele'nin sözcülerinden; Anadolu'da Yenigün" *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXXVI, 1-4 (1981), 179-203.

[15] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son asır Türk şairleri*, İstanbul 1930-1942, I, 106-107. Üstad, Hasan-Âli için "edib, nazik, kıymetli, meziyetli gençlerimizdendir" yargısına varmaktadır.

[16] Bk. Oğuz Arı, *İzmir'de kitle haberleşmesi* Ankara, 1972, 34. Nazmi Sadık'ın mesul müdürlüğünü yaptığı Türk Sesi gazetesi, kurtuluştan dokuz ay sonra, 27 Mayıs 1923 tarihinde İzmir'de yayına girdi. Gazetenin İzmir Milli Kütüphanesinde II. sayıdan (7 Haziran 1923) başlayıp 313. sayıda (6 Haziran 1924) sona eren bir koleksiyonu varsa da kimi sayıları eksiktir. Bir yıllık bir yayından sonra yapılan değerlendirmede gezetenin "İnkılabın İzmir'de dünyaya gelmiş bir yavrusu... kıskanç bir milliyetçi... teceddüt âşıkı... müspet ve yeni fikirlerin mâkesi" olduğu dile getirilmektedir (27 Mayıs 1924). Burhan Ümit, Çiftçi Necati, Lütfi Alemdaroğlu, Esat (Çınar), Mahmut Esat (Bozkurt), Rıdvan Nafiz (Ergüder), Midhat (Aksancak), Akçakanat Bey, Midhat Şevki, Nazmi Sadık ve Halil Lütfi gazetenin sürekli yazı kadrosunu oluşturuyordu. Ayrıca Ahmet Şerif ve Ahmet Refik imzalarını taşıyan yazılara da rastlanmaktadır. Gazetenin kabataslak bir dizini için bk. Belgin Akalın, *Türk Sesi gazetesi dizisi*, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü bitirme tezi (İzmir, 1987, basılmamış).

[17] Tamat, saçma sapan sözler.

[18] Tokadizade Şekip, 1871'de İzmir'de doğdu. Rüştiyeyi bitirdikten sonra özel dersler aldı. İstanbul ve İzmir gazeteleriyle çeşitli dergilerde çıkan şiirleri onu üne kavuşturdu. 1899 yılında verilen bir jurnal üzerine Mevlevi Şeyhi Nurettin Efendi, Tevfik Nevzat, Abdülhalim Memduh, Taşlıoğlu Ethem Beylerle Bitlis'e sürüldü. Kâmil Paşa, Aydın valiliğinde bulunduğu sırada bu gençlerin bağışlanıp yeniden İzmir'e dönmelerini sağladı (Hilmi Kâmil Bayur, *Sadrazam Kâmil Paşa Siyasi hayatı*, Ankara, 1954, tür. yer.; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "II. Abdülhamid devrinde Kâmil Paşa" *Belleten* 74 (1955), 204). Tokadizade, İkinci Meşrutiyet'ten sonra Manisa'dan milletvekili seçildi. 6 Ekim 1932 günü, uzun süredir hasta yatan oğlu Nasır'ın ölümünü duyunca, yanında taşıdığı tabanca ile yaşamına son verdi. Baba oğulun cenazeleri aynı anda, İzmirlilerin göz yaşları arasında kaldırıldı. Bk. Hüseyin Avni (Ozan), *Tokadizade Şekip, Hayatı, felsefesi, eserleri*, İzmir, 1933; Aynı yazar, *İzmir şairleri antolojisi*, İzmir, 1934, 210-216; İbnülemin, *Son asır Türk şairleri*, X, 1782-1789. Ayrıcak bk. Ziya Somar, *Yakın çağların...*, 119-122. Öte yandan Hasan-Âli ayrıca *Nefes* başlıklı şiirini Tokadizade'ye "ithaf" ettiği gibi (*Dönen Ses*, 81-82) Tokadizade de *Erenler lisanından* başlığını taşıyan şiirini, *Genç muktedir edibimiz Hasan Âli Beyefendiye* sunmuştur (Hüseyin Avni, *Tokadizade Şekip*, 80-81).

[19] 20 Haziran 1923, sayı 23.

[20] *Dönen ses, 1917-1930*, İstanbul, 1933, 79-80.

[21] *Türk Sesi*, 16 Temmuz 1923, sayı 45

[22] H.A. "Her gün bir yaprak; Gençlikte kabiliyet-i hissiye", *Türk Sesi*, 8 Haziran 1923, sayı, 12.

[23] Buradaki anlatımdan açıkça anlaşıldığına göre Hasan-Âli, sürekli olarak gazeteye İstanbul'dan yazı gönderecekti. Ancak sonraki sayıların hiçbirinde onun imzasını taşıyan bir yazıyı göremedik.

Türkiye'de Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluşu ya da Aman Hocam, Yavaş

BEDİ YAZICI

Bu yazı, Sadi Irmak'ın vefatından önce kaleme alınmıştı. Bu kere yayınlanması, hatırasını rahmetle anmamıza vesile oluyor.

HERHALDE siz de çok seyretmiş, çok dinlemişsinizdir. Eski başbakanlardan Ordinaryüs Profesör Doktor Sadi Irmak, türlü vesilelerle televizyona çıkar, temcit pilâvı gibi tekrarlar, İsmet İnönü'nün kendisini 1945'de Çalışma Bakanlığına getirişini anlatır durur.

Olay, ona göre, şöyle cereyan etmiş. İnönü Irmak'ı köşke çağırmış, hararetle karşılamış, yıllardır, demiş, bugünleri bekliyordum. İş düzenini oluşturmak, çalışanların haklarını korumak için bir bakanlık kurmak emelimdi. Böyle bir bakanlığı yürütecek senden yetenekli kimse yok. Seni bugün Çalışma Bakanı yaptım.

Sadi Hoca da, ondan aşağı kalacak değil ya! Başlamış konuşmağa. Ağzından ne inciler dökülmüş. Meğer o da böyle bir bakanlığın kurulmasını cânü gönülden arzularmış. Ama ne yalan söylesin hiçbir politik hırs ve hevesi olmadığından (!) bu kutsal göreve getireleceğini aklından geçirmemiş bile.

Tabiî hoca bu kadar kısa konuşmaz. Daha ne alângirli lâflar etmiş. Vecizeler yumurtlamış. Kısası, İnönü gaşyolmuş, kendi de. Her ikisinin gözü mutluluktan nemlenmiş. Sarılmışlar birbirlerine.

Böyle anlatır Irmak. O belleğinden anlatır. Ben size resmî belgelere, gerçek olaylara dayanarak aynı günlerin öyküsünü yazayım.

Yıl 1945. İkinci Saracoğlu hükûmeti iş başındadır. Sağlık Bakanı, birinci Saracoğlu hükûmetinde, hatta ondan evvelki Refik Saydam kabinesinde de olduğu gibi, Dr. Hulûsi Alataş'tır. Ocak ayında Alataş, bilinmeyen, ve bilinmesi istenmediğinden açıklanmayan bir sebeple görevinden istifa eder. Saracoğlu Köşk'e çıkar. Alataş'ın yerine kimin bakan olmasını istediğini İnönü'den sorar.

O tarihte de Anayasa bakanların seçimi, görev ve yetkisini Başbakana vermiştir. Sadece vaki olacak teklifleri tasdik yetkisi olan Cumhurbaşkanı bakanların tümünü teker teker ve ismen seçmek alışkanlığındadır. "Doktor Sadi'yi Sağlık Bakanı yap" der Saracoğlu'na.

Dışarıdan Bakan tayin etmek olanağı yok. Saracoğlu da milletvekilleri arasında Doktor Sadi diye kimseyi tanımıyor. Ne yapsın? İnönü'den sual edip kim olduğunu öğrensin mi? Ben tanımadığım bilmediğim bir kimsenin bakan olmasını nasıl öneririm mi desin? Fincancı katırlarını ürkütmeğe gelmez. Ya bu deveyi güdeceksin, ya bu diyardan gideceksin! Sonra bakarsınız kendisi makamından oluvermiş. Bu durumda "Bâş üstüne Paşam" der köşkten ayrılır. Doğru Başbakanlığa gider. Meclis albümünü getirtir. Albümde, alfabetik sıraya göre tüm illerin milletvekillerinin resim ve adları var. Koyulur sayfaları çevirip bir "Doktor Sadi" aramağa.

Bursa'ya gelince ne görsün. Ora milletvekilleri arasında bir "Sadi" var hem de "Doktor". Soyadı da "Konuk". Buldum der ve sarılır telefona, santrala talimat verir.

Dr. Sadi Konuk'u bulurlar. "Hulûsi Alataş'ın istifasıyla boşalan Sağlık Bakanlığına atandınız. Tebşir ve tebrik ederim" der. Bu suretle hiç tanımadığı bu zâtı sanki kendisi bakan yapmış gibi kendine bağlayacağını umar herhalde. Bir yandan da maiyetine talimat verir, Anadolu Ajansı'nın haberdar edilmesini ister.

Dönelim aynı günün akşamına. İnönü, çok insan gibi, radyosunun başında Anadolu Ajansınınn haber bültenini dinlemekte. Spiker Sağlık Bakanlığına Dr. Sadi Konuk'un getirildiğini

Şükrü Saracoğlu.

söyleyince acaba yanlış mı işittim der. Mâlum, kulakları kolay duymaz. Özel Kalemdekilere sorar onlar da haberi doğrulayınca bana Saracoğlu'nu bulun, derhal gelsin emrini verir.

Böyle alelacele köşke çağırılmasına anlam veremeyen Saracoğlu da apar topar Çankaya'ya yollanır. Vardıkta aralarında şöyle bir görüşme geçer.

İnönü — Dr. Sadi Konuk'un Sağlık Bakanı olduğunu radyodan duydum. Bu da nereden çıktı?

Saracoğlu — Aman paşam, öğlen üzeri siz emretmiştiniz ya...

İnönü — Ben Dr. Sadi Konuk değil, Dr. Sadi Irmak Sağlık Bakanı olsun dedim.

Saracoğlu — Siz bana soyadı falan söylemediniz, sadece "Doktor Sadi" dediniz. Bu isimde bir milletvekili tanımadığım için açtım albümü. Bursa milletvekilleri arasında bir Doktor Sadi bulunca onun bakan olmasını istediğiniz kanısına vardım.

İnönü — Olmaz öyle şey. Değiştirin. Ben Sadi Irmak'a söz verdim, seni bakan yapacağım dedim.

Saracoğlu — Aman paşam nasıl olur. Ben ne Irmak'ı tanırım ne de Konuk'u. Ama adamcağıza kendim haber verdim. Radyo da yayınladı. Fiyasko olur.

İnönü — Ben bilmem söz verdim. Irmak bakan olacak.

Saracoğlu — Paşam rica ederim Konuk Sağlık Bakanı olarak kalsın, bir yolunu bulur Irmak'ı da bakan yaparız.

İnönü — Peki, peki dediğin gibi olsun, ama elini çabuk tut.

Başbakanlığa dönen Saracoğlu, albümün tümüne bakmayıp da Bursa'da duracağıma hiç değilse Konya'ya kadar devam etseydim, yahud da Irmak Bursa'dan, Konuk Konya'dan milletvekili seçilmiş olsaydı ne iyi olurdu diye düşünür.

Bir yandan da İnönü'ye verdiği sözü tutmak bir an önce Irmak'ı bir bakanlık sandalyesine oturtmak yollarını araştırır.

Araştırır da bulmaz mı, gerçekten çok zeki ve dirayetli olan rahmetli Saracoğlu. Buluşu da çok enteresan:

8.6.1936'da, oniki senelik değişik girişimler sonunda, Millet Meclisi İş Kanunu'nu çıkarmıştır. Defalarca görüşülüp bir türlü itibar bulmayan sayısız kanun önerisi, nihayet Celâl Bayar'ın İktisat Vekilliği sırasında ve onun gayretile mutlu bir sonuca ulaşmıştır.

"Çalışma hayatının düzenlenmesi, çalışanların yaşama seviyesinin yükseltilmesi, çalışanlar ile çalıştıranlar arasındaki münasebetlerin memleket yararına âhenklendirilmesi, memleketteki çalışma gücünün genel refahı arttıracak suretle verimli kılınması, tam çalıştırma ve sosyal güvenin sağlanması" görevleri verilen Çalışma Bakanlığının kurulması da 28.1.1946 tarihli kanunla kabul edilmiştir.

Peki aradan geçen on yıla yakın süre içinde "işçi" işleri askıda mı kalmıştır? Bununla uğrayan bir makam bir merci yok muydu? Vardı elbette.

8.6.1936 tarihli İş Kanunu'nun 141 nci maddesi bu görevi geçici olarak İktisat Vekâletine ve onda kurulacak "İş Dairesi"ne vermişti. Ancak kanun diyordu ki:

"Hükûmet, bu hususlaki esas teşkilât ile bu teşkilât içindeki muhtelif makamlar veya memurların selâhiyet derecelerini ve vazifelerini gösteren ayrı bir kanun lâyihasını (kanun öneren bel-

Sadi Irmak.

ge), en geç İş Kanununun ikinci mer'iyet yılı içinde (yani 1937 Haziranı ile 1938 Haziranı arasında) Büyük Millet Meclisi'ne sevkeder."

Saracoğlu, aradan on yıla yakın süre geçmiş olmasına rağmen, Çalışma Bakanlığının henüz kurulmadığını hatırlar. Böyle bir Bakanlık kurulup da Sadi Irmak başına geçirilirse , hem İnönü'nün istediği, hem de kanunun emrettiği olur. Bir taşla iki kuş. İnönü bu fikri beğenir.

Ama yeni bir kanun tasarısı hazırlamak, bunu Meclisten geçirtmek. Vakit alacak işler bunlar. Biz Hocayı Çalışma Bakanı yapalım da, varsın istim arkadan gelsin, sonra kanunu da gerçekleştiririz derler, ve 7 Haziran 1945'de Sadi Irmak Çalışma Bakanı olarak kabineye girer. Beş ay sonra Bakanlıkla ilgili kanun çıkar.

İşte Meclis tutanakları, resmî gazete nüshaları ve benzeri belgelerle saptanabilen durum bu iken, İnönü'nün "Ötedenberi Çalışma Bakanlığı kurmayı istiyordum. Bu makama da en uygun kişi sendin" gibi lâflar edip Sadi Irmak'ın boynuna sarılması, karşılıklı sevinç yaşları dökmeleri masalına inanmak mümkün olur mu?

Bu arada yedi hükûmet programı sunulmuştur Meclise. Bilirsiniz hükûmetler, başbakanlar, özellikle, yapmak istedikleri işleri bu programlarla Meclisin, dolayısile, milletin tasvibine sunarlar. Sunulan programların önceden Cumhurbaşkanından "olur" almamış olması elbette söz konusu değildir. Yedi hükûmet böyle toplam doksan sahife tutan işler sıralamıştır.

Bu süre içinde İnönü -bir yıllık Bayar hükûmeti hariç- hep Başbakan veya Cumhurbaşkanı olarak iktidardadır. Saracoğlu ise aralıksız, evvelâ Adliye sonra Hariciye Bakanı sonra da Başbakan olarak iş başındadır.

Programlarda memurlara dağıtılan iki kat elbiseden Güzel San'atlar Akademisi öğrencilerinin sayısını arttırmağa kadar en küçük ayrıntılara kadar inilip de, "İş Hayatı", "Çalışma Bakanlığı Kurulması" gibi konulara bir satırlık bile yer verilmemiştir.

Bursa ili milletvekillerinin adı Meclis Albümünde "k" harfi ile başlayan Konya ilininkinden önde yer almış olmasaydı kurulmayacak olan bir Bakanlığa atanışının övüntülü öyküsünü, bir zamanlar Başbakanlık bile yapmış olan Sayın Sadi Irmak böyle anlatmağa daha ne kadar devam edecek?

Tevfik Fikret'in, Cuma namazından çıkarken Abdülhamidin Seyhülislâmla olağan dışı bir iki kelime konuşması sonucu suikasttten kurtuluşunu "Bugün bir kavmi ezmekle eğlenen bu denî, bir lâhzayı teehhüre medyun bu keyfini" suretinde anlattığını anımsadığım şiiri gibi, Arabın "p" harfini telâffuz edemeyen rekâketi sonucu Çalışma Bakanı olan zâtı âlileri için de bir dize mi düzelim?

* * *

27 Mayıstan sonra ilk kurulan hükûmette Prof. Cahit Talas Çalışma Bakanıdır. Bu zât, daha önceleri aynı bakanlık kadrosunda çalıştığı sıralarda kanunları zorlayarak, birçok kazanılmış hakkın yitirilmesine neden olacak girişimlerde bulunmuş, ancak İş Bankasının sert tutumu ve yüksek yargı organlarının âdil kararı karşısında biraz fazla despotça sayılabilecek emellerini gerçekleştirememişti. Bakan olunca bu eski yenilgisinin intikamını almak hevesile olsa gerek, işi zaten başından aşkın olan, konulara düzenlemeler geçirtmişti.

En yakından ilgili iki meslek teşekkülünün (Bankalar Birliği ve Sigorta Şirketleri Birliği) asbaşkanları olarak ağabeyim Bülent'le (Yazıcı) birlikte Millî Birlik Komitesi Başkanı ve Başbakan Orgeneral Cemal Gürsel'e başvurmuş, haksızlıkların giderilmesini istemiştik.

Bu arada Prof. Talas görevden alınmış, yerine Raşit Beşerler Çalışma Bakanı olmuştu. Gürsel'den gerekli direktifi alan Beşerler Bakanlıkta bir toplantı düzenledi. Kendisiyle bizlerden başka, Bakanlığın bürokratlarının da katıldığı toplantıda üst düzey yetkililerinden ismini hatırlamadığım birisi çok yüksekten konuşuyordu.

Bu ara işi "Sizler" (bankacılar sigortacılar) "malî konulardan, fon oluşturmaktan plâsman işlerinden ne anlarsınız ki? Bu işleri biz biliriz" demeye kadar vardırdı.

Beşerler'den rica ettim. "Bu hava içinde görüşmelere devamda yarar yok, toplantılara bir kaç gün ara verilsin. Arkadaşlar biraz sükûnet bulsunlar. Bu arada bankalarla sigortacıların işlevleri hakkında gerçekçi bilgiler edinsinler. Ayrıca göklere çıkardıkları Çalışma Bakanlığının ne sebeple ve ne şartlar altında kurulduğunu da tetkik buyursunlar" dedim ve yukarıdan beri anlatageldiğim öyküyü, özetleyerek, anlattım. "Bildiklerimde yanılıyorsam, gelecek toplantıda lütfen tashih buyurursunuz" diye ekledim.

Ertesi toplantıda Bakan Beşerler'in ilk sözü konuyu merak edip kendisinin de incelediğini, benim anlattıklarımın doğruluğunun kanıtlandığını belirtmek olmuştu.

Aradan yıllar geçti. Bir rastlantı sonucu işin içinde bir "Arap Parmağı" bulunduğunun da farkına vardım. İsterseniz, batı edebiyatı dilindeki "comic relief" -yani konuyu biraz güldürücü birşeyler katmak süretile hafifletmektüründen sayılabilecek bu öyküyü de anlatayım.

Osmanlı İmparatorluğunun ikinci başkenti Bursa'nın tarihi milâttan önce altıncı yüzyıla kadar uzar. Pek yabana atılmayacak kanıtlara göre şehir Bitinya Kralı Prusias tarafından M.Ö. 550-yılında kurulmuştur.

Kral hazretleri yeni kurduğu bu kente, çok eskilere dayanan bir geleneğe uyarak kendi isminden gelme Prusa adını vermiştir. Batı hatta Yunan ve Roma kaynaklarında hep böyle geçer şehrin ismi. Doğu ve Ortadoğu kaynaklarında buradan ilk söz edilmesi Arap diiinde olmuştur. Araplar "p" harfi olmadığından onlar "Brusa" demişlerdir. Nitekim onlar bizim paşalarımıza "Bâşa" derler.

Yazılara da öyle geçmiştir; geçmiştir de, Türkler Arap kaynaklarından yararlanıp Bursa hakkında yazı yazarlarken, bu açıdan Türkçe için eksik bulunan Arap alfabesine "p" harfini Farisîlerden alıp eklemiş olduğumuzu düşünmeden -veya kentin asıl ismini bilmediklerinden- hep Brusa şeklini kullanmışlardır. Bu ad dilimizde Bursa olarak telâffuz edildiği halde eski harflerle imlâda böyle ("r" harfi "u" dan evvel olarak) yazılırdı... ta harf devrimine kadar. Ancak harf devriminden sonra da "B" yerine "P" kullanılmamış ve bu nedenle Bursa ili milletvekilleri Meclis albümünde adı "K" ile başlayan "Konya"nınkilerinden önde yer almışlardır.

Bu suretle, Arap Parmağı bir kez olumlu bir işlev yapmış, Türkiye Cumhuriyetinde Çalışma Bakanlığı kurulmasını gerçekleştiren başlıca etken olmuştur. Bâzıları buna başlıca değil tek etken de diyebilirler. Hiç değilse zamanlama açısından rakipsiz etken Araplaın "P" harfini telâffuz edemeyip elifbalarına almamaları olmuş; böylece Bursa, Konya'nın önüne geçerek hikmet-i- Hüdâ Sağlık Bakanlığına getirilemeyen Sayın Sadi Irmak Hocaya iş bulmak amacı ile ve on yıllık bir gecikmeyle ülke Çalışma Bakanlığına kavuşturulmuştur. Arap yardımı olmasa Irmak, Sağlık Bakanlığına kavuşturulmuştur. Arap yardımı olmasa Irmak, Sağlık Bakanı olamayacak ve Çalışma Bakanlığının kurulması kimbilir hangi eşref saate kalacaktı.

Gel de hocam sen şu öğünmelerden vaz geç.

Midhat Paşa'nın Suriye Lâyihaları ve Ortadoğu Olayları

NECDET KURDAKUL

Irak'ın Kuveyt'i işgali, Ortadoğu'da sıcak savaşa yol açacak mı? Lübnan'da iyileşmeye başlayan durum, kalıcı bir çözüme ulaşacak mı?.. Düne kadar, buraları biz yönetiyorduk ve böyle sorunlar çıkmıyordu. Ama Suriye'de valilik yapan Midhat Paşa işlerin bozulacağını önceden görmüş ve önlem alınmasını istemişti.

Giriş

1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin 113. maddesinden yararlanılarak, II. Abdülhamid tarafından Avrupa'ya sınırdışı edilen Midhat Paşa, ancak 28 Eylül 1878'de Türkiye'ye dönebilmişti. Girid'in Hanya kentinde dört ay kadar ikamet ettikten sonra, Midhat Paşa, Suriye Valiliği'ne atandı.

Midhat Paşa'nın Suriye'ye vali olduğunu öğrenen Midilli Mutasarrıfı Namık Kemal, Menemenli Zâde Rifat Bey'e yazdığı bir mektubunda, bu atama hakkında şöyle der:

"...Midhat Paşa, mülkün her tarafını islâh edebilir; yalnız Suriye'yi islâh edemez; çünki ora halkının mizâcı bütün bütün, kendi meşrebine mugayirdir. Ziya Paşa'ya yaptıkları gibi yarın kalkarlar, âna da bir irtikâb isnâd ederler. O dakîkada işden soğur. Bir de, Avrupa'da sürünmeği gözünün önüne alır; yani istifâ eder..."[1]

Kemal'in bu görüşü kısmen doğru çıktı. Çünkü Suriye ve Ortadoğu baştan aşağı Arablarla meskûn olmakla beraber, özellikle Lübnan kesiminde muhtelif din ve mezhepte kavimler mevcuttu. Ortadoğu'nun güney kısımlarında ve Kâbe mıntıkasında ise Vehâbilik üstdüzey yöneticileri nezdinde kendisine zaten kuvvetli bir zemin sağlamıştı.

Arabların halk kesimi aşîretler hâlinde yaşamaktaydılar. Bu aşiretler; kibrin, gururun ve kendisini beğenmişliğin tipik örnekleri olan babadan oğula geçen reisler, şıhlar tarafından yönetilmekteydi. Bu reis ve şıhlar birbirleriyle daimî bir kavga içindeydiler; hattâ, kendilerini asîl sayan bu ailelerin içinde bile şunun bunun tahrikiyle amansız savaşlar sürer giderdi. Bu aşiret reislerinin amansız kudreti, muhtelif mezhep şeriatçileriyle yapılan güçbirliği ile halkın karanlık ve örümcekli bir kafada yaşamaya mahkûm edilmelerinden ileri gelmekteydi. Doğal olarak bu insanlar istenildiği şekilde yönlendirilebilirdi.

İşte Batı, Arabın bu vasfını öğrendikten sonradır ki, bir taraftan Hind diğer taraftan İpek yolları üzerindeki bu kıt'aya egemen olmanın yollarını kolayca bulmuşlardı. Bulunan yöntemle Batı, Arabistan Yarımadasında irili ufaklı bir yığın devlet kurdu. Bunların başlarına kendilerini tutan asîl kanlı âileler çeşitli unvanlarla geçirildi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da, Amerika duruma tamamiyle sahip çıkar göründü.

Yukarıda kalın çizgilerle resmedilen Ortadoğu'nun bugünkü perişan hâlini yüzküsur yıl önce görebilen Midhat Paşa'nın Suriye Lâyihaları bence önemini hâlâ korumaktadır.

Suriye Lâyihaları

Muhtelif tarihlerde II. Abdülhamid'e gönderilen ve Suriye Lâyihaları adiyle tarihe geçen Midhat Paşa raporları üç tanedir:

I- 25 Kânun-ı evvel 1294 tarihli rapor[2],
2- 17 Mart 1295 tarihli rapor. [3]
3- 7 Mayıs 1296 tarihli rapor. [4]

Bu raporlardan ilk ikisinin Bâbıâli, dolayısiyle Abdülhamid tarafından gereğince önemsenmediği, daha doğrusu, Midhat Paşa'nın devlete karşı ayaklanacağı yollu alınan jurnallerin de etkisiyle rafa kaldırıldığı anlaşılmaktadır.[5]

Oysa Midhat Paşa; Rusçuk'ta Bağdad'ta ve gittiği diğer illerde uyguladığı toplum kalkındırma sistemini Suriye'de de uygulamak istemekteydi. Fakat islâhat önlemlerinin uygulanmasına merkezden, yazılı sözlü bütün çabalarına rağmen, izin alamamıştı; bu ne-

Midhat Paşa.

denle, Namık Kemal'in tahmini gibi, 7 Teşrinevvel 1295 tarihli şifresiyle vazifeden affını istedi.[6] Ancak Abdülhamid bu dileği bir süre kabul etmez göründü, sonradan İzmir'e Aydın Valisi olarak gönderildi. Orada da, Abdülaziz'i öldürttüğü iddiasıyla tutuklanarak, Suriye Valisi iken aleyhinde jurnaller verenlerden "Sururi" Efendi'nin birinci reisliğini yaptığı düzmece Çadır Mahkemesinde idâma mahkûm edildi...[7]

Midhat Paşa Lâyihalarının Ayrıntılı Özetleri
7 Mayıs 1296 Tarihli Son Lâyiha

Midhat Paşa bu son lâyihasında, ilk iki raporunda merkeze bildirdiği islâhat önlemlerinin uygulanmasına izin verilmeyişine dokunarak, bu hususta gerekçelerini sıralamaktadır.

"...kavânin ve nizâmat-ı cedîde hakkında... en sonra takdim eylediğim şifreli arîze-i âcizânemde kavânin-i müttehazenin esasen lüzûm ve isâbetine diyecek olmayıp fakat bahis ve da'vâ memleketlerin ve bunların sekenesi olan halkın ihtilâf-i âdât ve ahlâkı cihetiyle nesak-ı vâhid üzere (tek tarzda) yapılan kavânin ve nizâmatın ekserisi icrasız kalarak icrâ olunabilenlerin dahi âsâr-ı fiiliyesi maksadın hilâfını müntic olmasiyle zuhûra gelen müşkilâtın menşei burası olduğu arzedilmiştir"[8] diyerek, Abdülhamid'in ortadan kaldırdığını pekâlâ bildiği halde, Kanun-ı Esasi'nin 108. maddesini ileri sürmektedir:

"Kanun-ı Esasi'nin 108'inci maddesinde vilâyâtın usûl-ü idaresi tevsi'-i mezûniyet ve tefrik-i vezâyif kaidesi üzerine müesses olması hakkında va'd-i Âli dahi vilâyâtın hertarafında yollar ve şümendiferler ve telgraflar vesair vesâyet-i lâzime ve ***halkça istil'dat-ı kâmil husûliyle*** *Avrupa'nın ahvâl-i muntazaması derecesine yetişinceye kadar memleketlerin icâbât-ı mevkiyesine göre idaresi mahallerine bırakılmak mülâhaze-yi sâibesine (hedefe uygun düşüncesine) müstenit olduğu halde şimdi bunun temamiyle aksi ve muhalifi olarak vilâyetlerce kâffe-i müfredât-ı umûrun (bilinen bütün işlerin) merkez-i devlete celb ve cem'i doğru olamıyacağı müstagnî-i arz ve beyandır ('nın arz ve beyânı gerekli değildir)."* [9]

Esasen Midhat Paşa, aynı raporunun üst taraflarında bu konuda, açıkça şöyle diyordu:

"...ta'rife hâcet olmadığı veçhile memleketlerin ve hususiyle Memâlik-i Mahrûse-i Şahâne'den müştemel olduğu bil'ad ve emsâr (şehir ve beldelerin) ve bunlarda sâkin olan akvâm-ı mütenevviyenin icâbâtı ve ahlâkı ve âdâtı birbirine benzemeyip meselâ Bursa ve Edirne'de vaz' ve ittihazından istifade olunan bir usûlün Haleb ve Suriye ve Bağdad gibi yerlerde mûcib-i mazarrat olduğu ve bilâkis oralarda faideli olan şeylerin diğerlerinde zararı intâç eylediği velhasıl pekçok şeyler vardır ki, icraatının bir mahalde adl ve diğer mahalde zulüm ve gadr olmak lâzım geleceği memleketimizin tafsîl-i ahvâline vukufu olanların (memleketimizin ahvâlini etrâfiyle bilenlerin) ma'lûm ve müsellemidir (bildiği ve kabul ettiği bir gerçektir)."[10]

Görülüyor ki, Midhat Paşa, sınırları Tuna boylarından Suud'un Arabistanı'na kadar uzanan çok geniş Osmanlı ülkesinde yaşayan muhtelif ırk, din, mezhep ve ahlâk ve âdette bulunan insanların tümüne ayni yasal önlemler uygulanarak oralarının kalkınmasına: ora insanlarının "halkça isti'dâd-ı kâmil husûlü" ne imkân olmadığını bizzat Abdülhamid'e ihtar etmekteydi.

Adı geçen lâyihalarda ileri sürülen önlemler gereğince uygulanmayınca ne olacaktı?

Bu sorunun yanıtını Midhat Paşa ilk iki lâyihasında ayrıntılariyle bildirir.

25 Kânunevvel 1294 Tarihli İlk Lâyiha

Midhat Paşa bu raporunda, Suriye, Lübnan ve dolayisiyle Ortadoğu hakkında şöyle der:

"... yüksek huzurlarında ta'rif ve beyâna hacet olmadığı vechile Suriye vilâyeti coğrafî mevkii itibariyle diğer vilâyetlerin tümünden geniştir. Bu bölge halkı Arap, Türk, Türkmen, Dürzî, Nusayri, Marunî, Katolik, Protestan, Süryani, Ermeni ve bunların şube ve nevileri olarak tam yirmi dört nevî millet, din ve mezhepte bulunan halktan oluşmuştur. Cezair, Çerkes, Tatar ve Laz göçmenleri de bu muhtelif fırkalara ilâve olunduğundan ve birtaraftan Arab bedevî ve aşiretlerinin tutumları ise bilindiğinden bu kadar muhtelif cinslerin idaresindeki zorluğu ta'rif ve izaha gerek yoktur.

"Hal böyleyken vilâyetin geçmiş devirlerdeki olaylarla tâ... ortasında bir Cebel-i Lübnan idaresi teşekkül ederek vergi, a'şâr ve asker gibi yükümlerden ve damga, tütün ve alkollü içki vergileri gibi şeylerden müstesna olmak üzere bir ayrıcalığa sahip olmuştur."

"Suriye kıt'ası öteden beri Batı devletlerinin ve özellikle Fransa ve İngiltere devletlerinin müdahalelerine uğramasiyle bu iki devletin rekabet politikası olmak üzere birisi Dürzi'leri ve diğeri onlara karşılık Marunîleri himaye ettikleri gibi, iki taraf da İslâm ve Hıristiyan asılları üzerine himayelerinin genişletilmesi sevdasına düşmüş ve Hamâ ile Lazkiye Sancakları arasında vâkî Cebel-i Nusayri de Lübnan'a yakın genişlikte ve yakın zamanlara kadar ma'mûr bir durumdayken emvâl-i emiriyye hususunda kur'a maddesinde vuku' bulan suiistimallerle çoğu ahalisi dağılıp perîşan olmuş idi. Orasının da bu harab hâlinden istifade ile Amerikalılar gelip birçok okullar ve kiliseler yapıp anlar da bu veçhile orasını ele almağa başlamış ve Akkâ cihetine de Almanlar yerleşmiştir..."[11]

Sözkonusu raporda Osmanlı İmparatorluğu'nun gerek toprağının verimliliği gerek nüfusu ve gerekse ticarî mevkii nedeniyle en kuvvetli bir bölgesi olduğu halde Suriye'nin geri kalmış olmasının başkaca nedenleri de şöyle sıralanmıştır:

"(a) Tuna'da uygulanan kısmen adem-i merkeziyete doğru giden vilâyât nizâmının Suriye'de ihmâle uğramasına karşılık çeşidli müdahalelerle mülkî idarenin acaip ve garip bir şekle girmiş olması.

"(b) Memlekette kuvvetlerin ayrılığı ilkesi uygulanmadığından; ve aynı zamanda mahkemeleri oluşturan yargıç ve ilgili adliye memurlarının rüşvet ve irtikâp peşinde bulunmaları.

"(c) Emniyet işleriyle meşgul olan zabtiye askerinin de halk arasındaki eşitliğe dikkat edecek karakterde bulunmaması.

"(ç) Bölgede uygulanan vergi tahakkuk ve tahsili gibi köhnemiş ve adaletsiz usullerle halkın süratle sefâlete sürüklendirilmesi ve türlü suiistimaller."

Midhat Paşa, yukarıda özetlenen düzensizlikleri ortadan kaldıracak şekilde, temelden itibaren islâha geçirilmesi gerektiği üzerinde israr ile durarak, şöyle demektedir:

... işbu beyan olunan surette veyahut daha başka önlemlerle bu vilâyetin yeniden tanzimi bir müddet daha kalacak veya eski halde bırakılacak olur ise ileride ve belki yakın vakitte ta'miri kaabil ve islâh olmıyacak bir hâle varacağını hâlisâne bir şekilde arz ve ihtara cür'et eyledim..."[12]

17 Mart 1295 Tarihli İkinci Lâyiha

İlk raporun İstanbul'da istediği gibi etkili olmadığını gören Midhat Paşa, ikinci raporunu da göndermekte gecikmemiştir. Bu raporda özellikle, Suriye ve havâlisinin ıslâhına önem verilmediği takdirde nelerin olabileceğini açıkça Merkez'e bildirmekteydi:

"... bu halden (yani islâhat yapılmadığı halde) şikâyet edenlerin en büyüğü ve başlıcası Frenkler olduğu gibi bunun idâmesinden ve sonuçlarından politikaca en büyük yararda bulunmak isteyenler de yine bunlar olduğundan şu hâle bir nihayet verilmez ise, İngilizlerin Anadolu İslâhı bahânesiyle vilâyetler idaresini İngiliz memurlarının eline vermek istedikleri gibi Suriye'ye de ya onlar ya da Fransızlar böyle bir bahâne ile el atmak niyetinde bulundukları bilinen birşeydir..."[13]

Ve de Midhat Paşa, bu lâyihasının sonlarına doğru şöyle devam etmektedir:

"... kırk seneden beri Suriye'nin sahile yakın kısımlarında nüfûz-i hükûmetlerini (sömürge idaresini) yerleştirmek için Fransızlarla İngilizlerin birbirlerine rekabetle icra ettikleri entrikalar Cebel-i Lübnan'ın şimdiki hâlini getirdikten sonra geri kalan yerlerini de ona benzetmek için iki taraf da açıktan açığa çalışmaktadırlar. Bu iki devlet gibi sair devletler de, onlara bakarak, meselâ Fransızlar Cebel-i Lübnan'ı ve İngilizler Dürzileri nasıl himâye ederler ise, Amerikalılar da Cebel-i Nasiri'yi ele almak üzere oralara birçok okullar ve imâretler yaparak maddî ve ma'nevî yönlerden Nasirileri yabancı himâyesine teşvik ettikleri görülmektedir.

"Almanya'nın da, Kudüs sahillerine koloni adiyle birtakım Almanlar getirip ve köyler teşkil edip oraya yerleştirdikleri görülmüştür.

"Velhasıl, her devlet Suriye'nin birer kıt'ası üzerinde te'sis-i hükûmet etmek mukaddematına (sömürge idaresi tesisine) çalışıp; İspanyollar bile bu defa Yafa taraflarında bir kilise ve bir okul inşasiyle onların da hallerince bundan hisse kapmak telaşına düştükleri görülmüştür.

"Bu müdahalelerin kötü tesirleriyle Hıristiyan halkının terbiyesi bozulmuş, kimisi Cebel-i Lübnan ile birleşmek ve kimisi ayrı ayrı yabancı himâyesinde fırkalar teşkil etmek hayâline düşmüş ve Dürziler dahi İngilizlere istinaden Havran ve Cebel Dürzileri havâlisinde bir hükûmet idaresi tesisine kalkışmış ve İslâm ise bu kadar karışıklıklar içinde şaşkına dönmüştür."[14]

O halde, Midhat Paşa'nın ileri sürdüğü önlemler alınmayınca ne olacaktır?

Midhat Paşa bu muhtemel sorunun yanıtını ikinci lâyihasının sonlarına doğru zâten veriyordu:

"... Devletçe şimdiye kadar bunca kavânin ve nizâmat yapılmış iken devlet-i aliye'de nizâm ve kanun olmadığına dair isnât olunan kusur ve noksanın mücerred bu halden neş'et eylediğini pek güzel bildiğim cihetle mev'ûd olan nizâmâtın dahi buraca matlûb olan islâh-ı ahvâle kifâyeti ümid olunamayıp şimdiki halde ise hatîrsiz ve sektesiz (tehlikesiz ve zararsız) olarak bir müddet daha böylece devam edeceğine i'tikad etmek ne kadar yanlış ise bir işin çâre ve devâsını bilip de anı yapmak iktidarında olmamak ve intâç edeceği mazarratı bile bile kabul etmeğe mütehammil olmak dahi kullarınca müşkil olmakla..."[15]

Midhat Paşa, sözkonusu ettiği "mazarrat" ın ne olabileceğini bu lâyihasında şöyle işaret etmiştir:

... şu hâle bir nihayet verilmezse İngilizlerin Anadolu İslâhatı vesilesiyle Umûr-ı vilâyâtı İngiliz memurları yedine vermek istedikleri gibi Suriye'ye dahi ya ânlar veya Fransızlar böyle bir vesileyle el atmak tasmîminde bulundukları ma'lûm olmakla bir kere ânların şu teklifatı vücûde gelecek olursa çünki istinat ettikleri âsâr-ı sû-i idare meydanda olarak Avrupa'nın her tarafına broşür ve gazetelerle neşrolunduğu cihetle efkâr-ı umûmiye kendilerine muvâfık olduğu gibi Şam'ın bir kıt'asına yerleştirdikleri mekâtib ve medâris ve koloni kuvvetiyle oralarca hissedar olmak isteyen devletler dahi ânların politikasını terviç edeceklerinde şüphe yoktur..."[16].

Sonuç

Midhat Paşa, lâyihalarında, Suriye ve Lübnan ve dolayısiyle tüm Ortadoğu'yu bekliyen tehlikelere bilinçle eğilmiş bulunuyordu. Bu tehlikelerin ona göre nedeni, Ortadoğulu insanın, Batı uygarlığı karşısında bir köle hâline getirilmek istenişi idi. Bu da, sömürgeci devletlerle çıkar ve güç ortaklığı yaparak batı sanayiinin muhtaç olduğu ham madde ve tüketim depolarının tarihsel Hind ve İpek yollarını, "gizli petrol harbi" şövalyelerin emrine vermekti. Böylece İngiliz, Fransız ve sonra Amerikalıların buralarda birer birer açtıkları okulları, kiliseleri ve hattâ hastahaneleri, birkaç yüz milyon insanın mutluluğuna karşılık milyarlarca dünya insanının başına belâ kesilivermişlerdi. Bu kurumlardan istenilen düzeyi muhafaza ve idâme ettiren bürokratlar, öğretmenler, teknik adamları yetiştirilerek teknolojinin ölüm saçan fabrikaları, santralleri ve benzer kuruluşları mantar gibi ortalığı kaplayıvermiştir.

Tarihin karanlıklarına gömülmüş olan devirlerin uykuda gezer insanları haline getirilen Ortadoğulunun, Midhat Paşa'nın değimiyle, "halkça istidâd-ı kâmil husûle" getirecek şekilde yetişmelerine olanak tanımayan ne idi? Teknoloji mi, bilim mi?

Bu konuda Fransızların ünlü fizikçisi Jean Perrın (1870-1942) şöyle diyor:

"İlim haddizâtında, ahlâkî olmadığı gibi ahlâka aykırı da değildir; keşiflerin değeri adamına göre değişir; iyi insanlar onu iyiye, kötüler de kötüye kullanırlar..."[17]

Acaba Birleşmiş Milletler kurumu, bu ihtiyar dünyayı, evrensel kötülerin elinden kurtarabilecek mi? □

[1] *Namık Kemal'in Mektupları*, Hazırlayan: Feziye Abdullah Tansel 1969, Cild: II, s.312
[2] *Midhat Paşa'nın Suriye Lâyihası*, Naşiri Hüseyin Tosun, İst. 1324
[3] *Mir'ât-ı Hayret*, Midhat Paşa'nın hayât-ı siyasiyesi, cild: 2 s. 359-363 (1325).
[4] Aynı yapıt, s. 363-368.
[5] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi* 1967, s. 132, 140-148.
[6] *Mir'ât-ı Hayret*, s. 369
[7] Bkz. *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi.*
[8] *Mir'ât-ı Hayret*, s. 363
[9] Aynı yapıt s. 367
[10] Aynı yapıt s. 364
[11] *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi* s. 133 (224 numaralı dipnot) ve *Midhat Paşa'nın Suriye Lâyihası*, Nâşiri Hüseyin Tosun, İst. 1324. Baştan itibaren.
[12] *Midhat Paşa*'nın *Suriye Lâyihası*, İst: 1324, s.5-31
[13] *Mir'ât-ı Hayret*, s. 361
[14] Aynı yapıt s.360
[15] Aynı yapıt s. 361
[16] Aynı yapıt s. 361-362
[17] Jean Perrin / çev. Avni Yakalıoğlu, Behiç Enver Koryak, *İlim ve Ümit* 1964, s. 176.

Öğrenci Değerlendirmesiyle Tarih Öğretimi

SALİH ÖZBARAN

Tarih derslerinin sevimsizliği, konuların özgür ve eleştirel bir yaklaşımla ele alınamaması, Tarih'in kendisini de sevilmez kılmakta. Galiba her şey birbirine bağlı ve toplumumuz sağlıklı bir demokrasiye kavuşmadıkça, böyle başa böyle traş olacak.

KENDİLERİNİ ya azarladığımız ya da -TBMM veya YÖK şefaatıyla- affettiğimiz, amma "sorun" çıkarabileceği, "köstek" olabileceği kuşkusuyla gözetim ve denetime muhtaç saydığımız; olgun, öneri getiren, kavgasız tartışabilen, okumayı-araştırmayı seven türden nitelikleri pek yakıştıramadığımız öğrenciler, kimi zaman çok işe yarıyorlar, yöneticileri şaşırtıcasına gözlemlerde bulunabiliyorlar!!!

Bu yazım da ne Fernand Braudel'in tarih ustalığı ve Ömer Lütfi Barkan'ın demografik çalışmaları, ne Fuad Köprülü'nün öncü rolü, Halil İnalcık'ın becerileri, ne de Eric Hobsbawm'ın uyarıları, Emmanuel Le Roy Ladurie'nin bölgesel tarih çalışmaları gündeme gelecek; ne Osmanlı arşivinden belge verilecek, arkeolojik buluntulardan söz edilecek, ne de Cumhuriyet tarihinin kaynaklarından, folklorik keşiflerden iktibas edilecek. Bütün bunların yerine, dört yıllık tarih öğretimleri sonucu, gerek fakültelerinde gerekse uygulama için gittikleri orta öğretim okullarında tarih öğretimine yönelik gözlem yapan -mezun olmak üzere ya da taze mezun- öğrencilerimizin safça, dürüstçe yansıttıkları düşünceleri dile getirilecek.

İlk yıllarında soru sormaktan korkan, zamanla sormak istediği sorunun, getirmek istediği yorumun kendileri aleyhine kullanılabileceği korkusunu yenip soru sormaya, yorum getirmeye çalışan, kişiliklerini bulunca da cevher gibi ortaya çıkan, nükteyi sevmeye başlayan öğrencilerimizin -ortaöğretim kurumlarından şartlanmış olarak gelip zamanla aklın önderliğinde mantıklı davranmaya başlayanların- son dört yıl içinde saptadığım ve tarih öğretimiyle ilgili bizlere nasıl yardımcı olabileceklerini gösteren belgeler verilecek bu yazıda; kendi sesleri duyurulacak. Tarih, belki, kendisi gibi yaşlıları sever; kimi tarihçiler bu dalın olgun insanların işi olduğunu savunurlar. Ama unutmayalım, olgun insanlar, yaşlı tarihçiler bile bu karmaşık bilgi dalını tek başlarına kurtaramadılar; doğası gereği kurtaramayacaklar da. Gençlerin, öğrencilerin söyledikleri, söyleyecekleri bizlere, her zaman ipuçları verebilir.

Dördüncü (son) yıllarında orta öğretim kurumlarında "uygulama" adı altında gözlem yapan öğrencilerime bu kurumlardaki öğretim yöntemleri ile ilgili olarak çeşitli sorular sordum. 1989 Haziranında da, "tarih öğretmenliği anabilim dalı"ndaki öğretim yöntemleri ve içerilen konulara ilişkin düşüncelerini yansıtmalarını istedim. Aşağı yukarı 150 öğrencinin fikirlerini aldım, 1987-90 yıllarında. Aldığım cevaplar - her türlü ürküntü ve kaygıdan uzak- dört yıllık eğitim/öğretim sonucu oluşan birikimlerinin katkısıyla cesurca yapılmış eleştirilerle dolu olarak karşıma çıktı. *Tarih ve Toplum* aracılığıyla duyurmayı uygun gördüm.

* * *

Uygulama yaptığınız ortaöğretim okullarında dersler nasıl işleniyordu?

1990 Haziranında Buca Eğitim Fakültesi "tarih öğretmenliği anabilim dalı"ndan mezun olan Bayram Eyüp Ertürk *"bizim uygulama yaptığımız [İzmir] Atatürk Lisesi 2. sınıf tarih ve inkılâp tarihi derslerinde işleyiş yöntemi konferansiye yöntemi ve öğrenciyi ara sıra aktif kılma, konuları önceden haber verip dersi onlara anlattırma metodu kullanılıyordu"* diyor ve öğrencinin

*"zaman zaman aktif kılınarak derse ilgisi"*nin çoğaltılması yoluna gidildiğini bildiriyor. Aynı dönem ve lisede uygulamada bulunan Muazzez Gazez *"öğrencilere bir ders öncesi ertesi ders işlenecek konular söyleniyor ve çalışarak gelmeleri isteniyordu. Birkaç öğrenci hazırladıklarını anlatıyordu. Öğretmen de soru-cevap yoluna gidiyordu... Konuların tarihi ne kadar eskiye gidiyorsa öğrencilerin aktarması ve öğretmenin konu hakkında bilgi vermesi o kadar zorlaşıyordu"* şeklinde yorumluyor. Hakkı Uyar uygulamanın başka bir yanına dokunuyor, özel dershaneleri dile getiriyor: *"İşlediğimiz konuları (lise II) dershanede de görmüş olduklarından daha fazla bilgiliydiler (öğrencilerin hemen hepsi dershaneye gidiyor)."* Atatürk Lisesi'nde ve ortaokul kısmında uygulama yapan öğrencilerin derslerin işleniş biçimlerine ilişkin gözlemleri aynı noktalarda birleşiyor. Başka lise ve ortaokullarda gözlem yapanlar da genellikle aynı şöyleri söylüyorlar. Gülşah Barış *"çoğunlukla öğrencilere kitaptan konular verilip anlattırılıyor, çok az soru-cvap uygulanıyor"* şeklindeki eleştirisiyle yöntemi eksik buluyor. Gülnaz Koyuncu da genellikle sınıfın *"dinleyici"* rolünde bulunduğunu ve *"kitaptaki bilgilerle yetinildiği"* ni belirtiyor.

1987 yılında dördüncü yıl öğrencilerinin eleştirilerinde Gürcan Bozkurt *"Girdiğimiz sınıfta öğretmen pasif öğrenci aktifti... Konular daha önceden sınıf listesine göre dağıtılıyordu. Ders anında bu öğrenciler sınıfa anlatıyordu"* diyor, ancak sınıfın tarih dersi içine nüfuz edemediğini gözlüyor: *"Çocuklar dersle değil başka şeylerle ilgileniyorlardı; meselâ bazıları başka bir derse çalışıyordu"*. Bozkurt'un bu gözlemi öğrencilerin tarih dersine ilgisizliklerini göstermesi bakımından önemli sayılmalıdır. Arife Demirel de *"gittiğim lisede tarih öğretmeninin ders işleyişi çok pasifti. Önce konu öğrencilerden bir tanesine okutuluyor, sonra da bir öğrenci konuyu anlatıyordu"* diyerek derslikte kitaptan okutulmuş olmasını eleştiriyor.

1989 yılında uygulamada bulunan öğrencilerimizden Erdal Aslan, İzmir Namık Kemal Lisesi'ndeki ulgulamayı yansıtıyor: *"Öğretmen dersi onlara anlattırıyor; bazen dersin konusu dahi anlatılmadan, öğrenci yeterince aydınlatılmadan kitaptan konu ile ilgili sorular soruluyor; tabii ki öğrenciye hiç bir şey verilmedeiği için de derse hazırlıklı gelen öğrencilerin dışında cevap veren pek olmuyor"*. Aslan, kimi öğrencilerin başarılı olmasını, *"derslerin verilmesinde izlenen yöntem ya da müfredattan çok öğrencinin kendi azmine ve ilgisine"* bağlıyor. Aynı dönemde Gazi Lisesi'nde uygulamaya giden Meryem Işık, soru-cevap sistemiyle ve öğretmenin eksiklikleri tamamlamasıyla sürdürülen tarih öğretiminin bu haliyle olumlu katkılarını belirtiyor, ama *"benim dikkat ettiğim kadarıyla, dersi öğretmen verdiği zaman öğrenci dersi dinler gibi görünüyordu, ama birçoğu uyukluyor veya başka şeylerle ilgileniyordu"* gözlemiyle öğretimi can damarından vuruyor. Yunus Demirörs, çok önemli bir noktayı yakalıyor, Lise üçüncü sınıfta "inkılâp tarihi" dersleri için hazırlanan öğrencilerin yaptıklarını yetersiz buluyor: *"Öğrencilerin çoğu konularını ansiklopedilerden topluyorlar. Bu tutum ise kısır döngüyü başlatıyor. Akademik yayınlardan faydalanılmıyor"*.

Belirlenmiş ders kitabı dışına çıkılıyor muydu?

İlk soruma aldığım yanıtlarda bu konuda ipuçları veriliyor; ancak biraz daha açıklık getirmekte, konuya doğrudan değinen kimi öğrencilerimden satırlar aktarmakta yarar görüyorum.

1990 Haziranında mezun olan nermin Ulutaş *"benim dersine girdiğim öğretmen kitapta eksiklikler bulunduğunu ve pekçok şeyi dışarıdan vermek zorunda kaldığını bildiriyor"* diyor, ama bunun da *"birkaç cümlenin dışında birşey olmadığını"* belirtiyor. Nazike Pehlivan *"belirlenmiş ders kitabı dışına genelde çıkılmıyordu"* diyor ve ekliyor: *"bunun nedenini rehber öğretmenime sorduğumda bana çocukların seviyesinin buna mümkün olmadığını söyledi ve karşımdaki öğrencilerin ortaokul I, II. sınıf olduklarını ve kitabın zaten gerektiği kadar ağır olduğunu söyledi"*. Halil Köken ise soruya tek kelime ile cevap veriyor: *"hayır"*.

1989 Haziranında fakülteyi bitiren Selma Öztürk, uygulama yaptığı lisede *"ders kitabı dışına hiç çıkılmıyordu, tamamiyle izlenen kitap takip ediliyordu"* diyor ve fazla bilginin öğrenciler tarafından yadırgandığını belirtiyor: *"Hatta konuyu anlattığım zaman çocuklar, konuyu çeşitli kitaplardan hazırladığım için yadırgamışlardı. Birçoğu da kendi kitapları dışında alattığım birçok şeyi notalma veya öğrenme gereği duymadılar. Onlara göre kitaplarında yer alanlar yeterli, hatta çoğu da gereksizdi."* Meryem Işık da aynı gözlemde bulunuyor: *"Ders kitabı dışına çıkılmıyordu. Hele öğrenciler, kitaptaki satırların dışına çıkmıyorlar, aynen kitaptaki şekliyle, kelimesi kelimesine, satırı satırına anlatıyordu"*. Yunus Demirörs *"Kitap dışına çıkılmıyor elbette. Kitap dışına çıkmak demek müfredat dışında ya da kulvar dışında kalmak. Yani program esnek değil"* yorumuyla tarih öğretiminin temeli sayılması gereken görüş çeşitliliğine getirilen kısıtlamayı dile getiriyor.

> *"Girdiğimiz sınıfta öğretmen pasif, öğrenci aktifti... Konular daha önceden sınıf listesine göre dağıtılıyordu. Ders anında bu öğrenciler sınıfa anlatıyordu... Çocuklar dersle değil, başka şeylerle ilgileniyorlardı; meselâ bazıları başka bir derse çalışıyordu."*

1987 yılında da durum farksızdı, öğrencilere göre. *"Ders kitabı dışına çıkılmıyordu"* diyor Filiz Çevik, Arife Demirel, Gürcan Bozkurt ve diğerleri. Adnan Özgüler *"özellikle devrim tarihi dersinde kitap dışına çıkılıyordu. Bunu öğrenciler istemekteydi. Öğretmen zorunlu olarak bu konulara eğilme zorunluluğunu hissediyordu"* ifadesiyle, sanırım devrim tarihinin güncelliğinin zorlamasıyla ve öğrencilerin yaşadıkları çağın bilincinde olmalarıyla, dersin genişleme olanağını bulduğunu bildirmek istiyor.

1988 yılı uygulamalarından aldığım sonuçlar da dikkate değer. Canan Özcan *"ders kitabı dışına çıkıldığı söylenemez"* diyor ve öğretmenin *"kendi bilgilerine dayanarak bazı şeyler"* eklediğini, eklemelerin kaynaklarını *"öğrenci dinliyor ama göremiyor"* şeklinde yöntem eksikliği keşfediyor. Hilal Çetin, öğrencinin gerektiğinde derse ilgi duyabildiğini şöyle dile getiriyor.

"Ders kitabı dışına pek çıkılmıyordu. Gerekçe olarak da 'sınavı nasıl olsa (eldeki) bu kitaptan yapmak zorundayız' deniliyordu. Şunu da belirteyim: kitap dışına çıkıldığında öğrencide derse karşı ilgi artıyor, hatta bazıları sınavda sorulmayacağını bile bile not alıyorlardı". *"Hayır"* diyor Yücel Kabapınar, *"kitap gerek hoca gerekse öğrenci tarafından ezberlenmektedir. Bir öğretmenler zümre toplantısına katılmıştık. Öğretmenlerden biri kitapların sık sık değişmesinden yakınıyordu. Yakınma nedeni de yeni çıkan kitabı ezberleme zorunluluğunun ortaya çıkmasıydı"*. Kaba-

pınar'ın vurgulamak istediği çok önemli şüphesiz: *"Birşeyi daha vurgulamak isterim. Bunu yaratan öğretim sistemidir. Konuştuğumuz hocaların çoğu kitap dışına çıkarmadıklarını belirtiyorlardı"*. Öğretim sisteminin öğretmeni nasıl bağladığının açık ifadesi bu.

Öğrenciye fikri, yoruma soruluyor muydu?

Bu sorudan amaç, tabii ki, öğrencinin bir soru karşısında kitapta yazılanları aynen aktarıp aktarmadığını ortaya çıkarmak değildir; kendi düşüncesi, tepkisi, yorumunun sorulup sorulmadığı, bunlar için akademik ortamın yaratılıp yaratılmadığını öğrenmektir. Genelde, öğretmenler öğrencilerine anlayamadıkları bir noktanın anlaşılması için soru sorma hakkı tanırlar. Anlaşılmayan noktalar, konular yeniden anlatılır; görev yerine getirilmiş görünür. Bütün bunlar öğrencileri ezbercilikten kurtarır mı?

Gülnaz Koyuncu, *"ezberlemeye ve elindekilerle yetinmeye alıştırılmış, araştırma, inceleme ve karşılaştırmaya yönlendirilmemiş bir öğrenci kitlesi"* nin sorunlarını sergilemeyi amaçlıyor. *"Burada kendi lise öğrencilik yıllarımı da daha gerçekçi yorumlama şansını buldum"* diyor ve açıklıyor: *"Öğrenciye soru sormak sanki onlara işkence etmekmiş gibi bir izlenim uyandırıyordu. Kaç yılında, nerede, kimler kiminle gibi klasik soruların dışında sorulan sorulara ise çok yabancıydılar. Yâni yanıtı kitaptan aynı şekilde alınacak sorulara alıştırılmışlardı. Yorum yapmak, bağlantı kurmak alışılmışın dışındaydı"*. Nermin Aktaş, öğrencinin fikri, yorumu için *"ben böyle birşeye pek tanık olmadım. Genelde bilgi verilmeye çalışılıyor, fakat bunun bir yorumu yapılmıyordu"* diyor. Filiz Çevik karşılaştığı daha keskin tavrı dile getiriyor: *"Fikri, yorumu sorulmuyordu. Ben çoğu kez, öğretmen hanımın bu konuda öğrenci arkadaşları ikazına şahit oldum"*.

1989 yılında Erdal Aslan, Selma Öztürk, Adnan Erentürk, Müge Karabeyoğlu gibi, İzmir'in ünlü liselerinden birinde uygulama yapma fırsatı bulan kimi öğrencilerim, zaman zaman öğrencilerin görüşlerinin sorulduğunu, özellikle devrim tarihi konularında tartışmalı bir ortamın yaratıldığını ileri sürüyorlar. Yakaladıkları ve kendilerine göre iyi sayılabilecek yöntemleri dile getirerek tamamen olumsuz tavır içinde olmadıklarını gösteriyorlar.

Üzerinde durulması gereken önemli bir husus da, öğrencilerin düşünce ve yorumlarını sergileme girişimleri karşısında öğretmenlerin "çekingenlikleri" dir. *"Öğretmenler genelde çekindiklerinden kitap dışına çıkmıyorlar ve tartışmaya pek izin vermiyorlar"* diyor Şenol Yiğit, 1988 yılındaki uygulama sonucunda. Yücel Kabapınar yine Türk eğitim sisteminden dem vuruyor. *"Kitap tek doğrudur. Öğrenci konuşmaktan utanır, çekinir... Mahçup ortaokul öğrencisi değil düşüncesini açılamak, çalıştığı halde dersi anlatamıyordu... Öğretmenlerin de öğrenciyi konuşturmak için çok büyük çaba harcadıkları söylenemez"*. Derginin satırlarını fazla işgal etmemek için, bu tür uyarıcı örnekleri çoğaltmıyorum.

"Öğrenciye soru sormak sanki onlara işkence etmekmiş gibi bir izlenim uyandırıyordu. Kaç yılında, nerede, kimlerle gibi klasik soruların dışında sorulan sorulara çok yabancıydılar."

Belge ya da ilk-elden kaynaktan yararlanılıyor muydu?

Sadece belirli el kitabına, kimi zaman da ansiklopedik bilgiye dayanılarak sürdürülen bir eğitim sisteminde böyle bir soru gereksiz, bundan da öte "abes" gelebilir. Yanıtların "hayır" olacağı belli. Nitekim bütün öğrenciler "hayır" diye seslendiler. Onlardan ayrı ayrı alıntı yapmak da "abes". Sadece, aralarına girip, şunu eklemek istiyorum: Bir öğrenci için kaynak dilini okuyup anlamak çok zor bir iş, yakın dönemlerle ilgili olsa bile. Ancak sadeleştirilmiş, tercüme edilmiş, sözlük yardımıyla okunabilecek duruma getirilmiş kaynak metinlerden yararlandırmak hiç de zor değil. Öğretmenin yardımıyla, ilkelden bir kaynağın, belgenin anlaşılmasındaki yöntemleri ortaya koymak, bilginin kökenine ulaşma yollarını araştırma yeteneği kazandırmak tarih öğretiminin çok önemli bir yanı olduğunu sanıyorum.

* * *

Bir Özeleştiri

1989 Haziran döneminde "tarih öğretmenliği anabilim dalı"nı bitirmiş öğrencilerimizden -alışılmışın dışında- birşey istedim: Dört yıl başbaşa kaldıkları öğretim elemanlarının ve uygulanan yöntemlerin eleştirisi. "Hocalar"ı ve onların yöntemlerini eleştirmek, izlenimlerini nesnel olarak yansıtmak, böylece tarih öğretiminin geliştirilmesine katkıda bulunmak, besbelli ki, kolay bir iş değildi onlar için. 1980'li yılların öğrenci üzerine getirdiği sınırlamalarla güncel konularını eleştirmekten korkan, başka bir deyişle, yaşadığı dönemin bilincine erişme yolları tıkanan bir öğrencinin geçmişi yorumlayan bir bilgi dalının öğretim yöntemlerini eleştirmesi ve bunu rahatlıkla yapabilmesi belki beklenemezdi. Ancak onların da sorumlulukları vardı, hakları vardı, dünya ölçüsünde düşünüldüğünde yetkileri vardı. Bir öğretim elemanını en iyi, en yakından onlar tanıyabilirdi. Derste neler anlattığını, nasıl bir yöntem tutturduğunu en mükemmel şekliyle onlar bilebilirdi (Üniversite etkinliklerinde öğrencinin rolü bu yazının konusu olmadığı için daha ileri gitmiyorum).

Fakültelerini bitirmiş olmanın rahatlığı içinde ve kendileriyle kurmaya çalıştığım diyaloğun da etkisiyle, "oybirliğiyle" diyebileceğim bir benzerlikle, bana, çok uyarıcı oldu bu sınıfım. Sorularımdan iki tanesi ve görüşlerinin ortak noktalarını yansıtan cevaplardan bazılarını şöyle sıralayabilirim.

Dört yıllık eğitim-öğretim döneminde ders anlatım yöntemlerinden memnun kaldınız mı? Kalmadıysanız nasıl olmasını isterdiniz?

Önce, konuya etraflı bakan Erdal Aslan'ın düşüncelerine açılalım: *"Dört yıllık eğitim-öğretim döneminde ders anlatım yöntemlerinden memnun kaldığımı söylemeyi isterdim, ama ne yazık ki bu zevkten mahrum bırakıldık... Bence büyük olasılıkla bu uygulanan sistemin sonucudur. Bugün bu sadece biz tarih öğrencilerinin değil, hemen hemen belli başlı birkaç yerleşik kadro ve yapıya kavuşmuş üniversite... dışında hemen hemen bütün öğrencilerin karşı karşıya oldukları bir durum. Her nasılsa üniversiteye kapağı atmış, yeterli bilgi ve akademik yöntemlerden nasibini almamış bazı kimselerin hoca olarak atanmalarının bir sonucudur. Şöyle ki biz tarih öğrencilerinin bizzat yazacağı acı gerçek bu konuda sanırım durumu yeterince aydınlatır. Ben bu bölümü seçerken ilk sıralarda yer vermediğim gibi başlarken de çok istekli değildim. Ancak tarihi severdim; sosyal, ekonomik ve siyasal olaylara karşın olan ilgimin ve lise hocamın (teşvik demeyeyim) üzerimde uyandırdığı etkilerle seçtim... Belki de isteksizliğimin nedeni ülke koşulları ya da diğer çevreden*

bir takım faktörlerdi diye düşünüyorum.

Şüphesiz izlenen ders verme yöntemlerinin çok büyük payı vardı. Hocalar yanlış ve yetersiz bilgilerle karşımıza geliyorlardı. Öyle ki belki de kendisi de bunun farkında olduğu için hayat hikâyesini ve yaşadığı olayları anlatarak espriler yaparak vakit doldurma yoluna gidiyordu. Beni oldukça üzen, bunca kaynak kitap varken yazdırma yoluna gidilmesidir. Bende derslerde geçirdiğim vaktin bir kayıp olduğu izlemini bile uyandırdı.

Diğer bir eksiklik de hocaların ezbere dayalı sorular sormaları ve bizim de sınıf geçebilmek için buna zorunlu olmamız yüzünden neredeyse düşünmeyi dahi unutacak bir hale gelmemize yolaçıcı bir yöntem izlenmesidir."

Erdal Aslan abartıyor muydu? Hayır. Şu anda yüksek lisans öğrencisi olan bu tarihçi adayı, eleştirilerinde tek kalmış değil.

Türkân Başyiğit şu düşünceleriyle katılıyor eleştiriye: *"Bazı dersler dikte şeklinde verildi. Biz de bu yazdırılanlara çalışarak kaynağa yönelmeden ezberci olarak sınavlara girdik. Yazdırıldığı için fazla konu işlenmedi. Bazı derslerde de hocaların bazıları konferans şeklinde işledi. Öğrenciler, özellikle ilk iki sene, derste hep dinleyici durumundaydı. Oysa öğrencilere konu verilmesi ve konuların sınıfta anlatılması öğrenciyi derste daha ilgili yapıyor... Öğretim görevlileri de öğrenciye okuma alışkanlığı kazandırmıyor".*

Efrayim Tosun, uygulanan yöntemden *"bazı dersler hariç memnun kalmadığımı belirtmek isterim"* diyor. *"Çünkü dersi veren hocamız bu konuda yetersizdi. Hatta diyebilirim ki bu konuda fazla bilgisi de yoktu. Seminer çalışmalarının ne demek olduğunu yani yararını üçüncü ve dördüncü sınıfta anladım... Ders hakkında bir sorumuz olduğunda ise çekiniyordum sormaya".* Selma Öztürk de şunları dile getiriyor: *"Dört yıllık eğitim süresi içinde ders anlatım yöntemlerini bazı istisnalar dışında beğenmedim diyebilirim. Şöyle ki, çoğu derste hoca tarafından sürekli not tutturulması öğrencilere pek birşey kazandırmıyor. Özellikle bu ilk yıllarda çok yaptırılıyor".* Hatice Sürmen'in pedagojik değerlendirmesi ayrıca dikkate değer görünüyor: *"Bazı derslerimizden memnun kalmakla birlikte, özellikle bir ders hocamız konusunda yetersiz kaldığı zaman, herhangi birşey öğrenmek için çaba sarfetmedik. Ders hocamızın konuya sadece kendisi hâkim kalıp farklı görüşleri kabul etmemesi gibi bir havaya girmesi, özellikle sınıfı geçme endişesi yüzünden bizleri suskunlaştırdı".* Türk Dili, yabancı dil derslerin göstermelik yöntemlerine de değinen Sürmen *"ders hocamızın konusuna hâkim olup konuları sınıfta tartışır havada işlediği zaman çok şeyler öğrendiğimizi sanıyorum. Böyle derslere karşı ilgili olmakla kalmadık, bu konularda çok kitap okuma çabası içine de girdik. Ders hocamızın derse olan ilgisi ve bilgisi bizi yönlendirdi. Özellikle seminer çalışmalarının faydalı olduğuna inanıyorum. Araştırmayı öğrettiği gibi kaynaklara inmeyi sağlıyor. Her arkadaş başka bir konuyu araştırdığından çok kitap tanımayı da bize sağladı".*

Tarihte kaynağa inebilme ve olayların peşine takılırken özellikle birinci elden (çağdaş) muasır kaynaklardan yararlanma yöntemlerinin çok önemli yer tutması gerekir.

Ders işleniş biçimiyle ilgili yorumlar, değerlendirmeler, eleştiriler bitmek bilmiyor. Her bir öğrencimin görüşünü yansıtmak isterdim. Yine de ortak noktaları, hepsinin birleştiği saptamaları aktardığımı sanıyorum.

Programlarda yer alan konular yeterli miydi? Değilse ne tür konu/ders başlıkları isterdiniz?

1989 Haziran mezunlarından Naci Akkurt, "tarih öğretmenliği anabilim dalı" programından yeralan konuları dengesiz buluyor: *"İlk iki yıl biz sosyo-ekonomik tarihten haberdar bile değildik. Geç de olsa bu konuya değinilmesi bizim için çok yararlı oldu. Örneğin bizim birinci sınıfta gördüğümüz İslâm tarihi, Seltuklu tarihi, Anadolu Selçukluları tarihi ve Osmanlı tarihi derslerinde sadece siyasî olaylar işlendi".* Akkurt'un saydığı konu başlıklarının, "giriş" niteliğindeki derslerin siyasî-askerî olay ağırlıklı olarak verildiğini saptaması, isabetli bir gözlemdir. Tarih öğretiminde, özellikle ilk yıllarda sunulan ve derinlik belirleyici olması umulan genel konuların mahiyetinin anlaşılmamış bulunduğunu yansıtıyor. Akkurt, çağdaş konuları işleyen tarih öğretimini de hatırlatırken ayrı bir yaraya parmak basıyor: *"Eskiçağ, ortaçağ, yeniçağ öğretildiği halde ikinci dünya savaşı hakkında hiç bir bilgi verilmedi. Bana göre günümüzde işlenen konular arasında kopukluk vardır. Bu giderilmelidir. Çünkü yüzyılımızda dünyanın durumu değişmektedir. Bundan bizim de haberdar olmamız gerekir".*

Türkân Başyiğit'in değerlendirmesi şöyle: *"İslâm tarihi, Selçuklu tarihi gibi derslerde daha çok siyasî tarih işlendi. Bu çoğu ders için de geçerlidir. Dersler sultanların seferlerini anlattığı için pek kalıcı olmadı."* Yukarıda da değinildiği üzere, bir Selçuklu ya da Osmanlı tarihinin giriş mahiyetindeki öğretimine nasılsa siyasî/askerî tarihin macera edebiyatına sokulan biçiminin egemen olması, genel tarihin böyle bir niteliğe bürünmesi Başyiğit'in gözlemlerinde birkez daha ortaya çıkıyor. Aynı öğrencimiz, 20. yüzyıl konularının Türkiye Cumhuriyeti tarihi sınırlarının dışına taşırılması, böylece dünya tarihinin yakalanması gereği üzerinde de duruyor. Murat Aykök de aynı noktaları dile getiriyor. Türk tarihinin sadece siyasî olaylar içinde gömülü kalmasından yakınıyor: *"Türk kültürü ve medeniyetini konu yapan bir dersin tarihini öğreten bir bölümün müfredatı içinde bulunması bizleri son sınıfta işlediğimiz sosyo-ekonomik tarihi hariç tutarsak sadece siyasal tarih içine gömülmekten kurtaracaktır."*

Gerek bu soruyu cevaplamaya çalışanların gerekse verilen derslerin içeriklerini irdeleyen bir soruma yanıt arayanların dilekleri aşağı yukarı aynı noktalarda birleşiyor. "Siyasî" denilen tarih ağırlığından ötürü sızlananlar ve olguların günümüzle bağlantısını kuracak çağdaş tarih yoksunluğu.

Bu arada öğrencilerin ciddî olarak üzerinde durdukları başka bir konu daha var: tarih kaynaklarının, belgelerin okunması için gerekli filolojik bilgilerin sistemli olarak verilmediği ve bu konuda uzman olmayan öğretim elemanlarının yetersiz kalması. Tarihte kaynağa inebilme ve olayların peşine takılırken, özellikle birinci elden [çağdaş] muasır kaynaklardan yararlanma yöntemlerinin çok önemli bir yer tutması gereği tarihçi adaylarınca dile getiriliyor, Osmanlıca derslerinin çekici ve yararlı dersler olmaktan ziyade çekilmez ve gereksiz dersler durumuna getirildiğinden şikâyet ediyorlar. Aynı eksiklikleri sergileyen öğrencilerin yorumlarını ayrı ayrı vermeyi gereksiz buluyorum.

* * *

İşte böyle tarih öğrencisinin gözünde tarih öğretimi; eleştirileri, beklentileri. Bana göre yerinde bir uyarı, hatta gecikmiş bir uyarı. *Müverrihîn*'e ve *muallimîn*'e ve dahi *erbab-ı himmet*'e arz olunur. □

Geleneksel Kazak Hukuku'nun Kaynakları ve Tavke Han'ın Yasaları

UFUK TAVKUL

ORTA ASYA steplerinin göçebe halklarından Kazaklar Sovyetler Birliği'nin Kazakistan, Kırgızistan Cumhuriyetlerinde, Çin'in Doğu Türkistan Eyaleti'nde ve Afganistan'ın kuzey kesimlerinde geleneksel yaşam biçimlerini sürdüren Türkik halklardandır.

Göçebe yaşam tarzını ve buna bağlı geleneksel yapıyı koruyan Kazak halkının hukuk sisteminin de, göçebe geleneklerinin etkisinde ortaya çıktığı ve şekillendiği görülmektedir.

Kazak hukukunu oluşturan dört ana kaynak bulunmaktadır. Bunlar:

1- Kazak Gelenekleri
2- Moğol Hukuku
3- İslâm Hukuku
4- Rus Hukuku

Kazak Gelenekleri

Kazak Hukuku'nun temel kaynağını Kazakların bozkır gelenekleri oluştururdu. Yönetim ve adliye, ataerkil kabile düzenini oluşturan sosyal ilişkiler ve kabile prensipleri üzerine kurulmuştur. İlişkiler babanın elindedir. Evlilikler kabile dışından evlenme biçimindedir ve gelin için başlık ödenmesi usulüne dayanır. Çok eşle evliliğe izin verilir. Aile karakter olarak ataerkildir. Babanın ya da kocanın gücü, çocuklarının hayatları ve ölümleri üzerinde söz sahibi olacak kadar büyüktür.

Taşınmaz mallara sahip olma hakkının bulunmaması, toprağın kabile üyeleri tarafından ortak kullanılması, ferdî meşru hayatın çok zayıf gelişmesi gibi gelenekler de Kazaklardaki geleneksel hukukun özellikleri arasındadır.

Kazak gelenekleri bazı cezalandırma sistemlerinde de görülür.

Akraba ile zina halinde, kız veya erkek kardeşi öldürmede, anne-baba ya da kocadan hırsızlık yapma durumunda ailenin, kendi üyelerini yargılama hakkı korunmuştur.

Bazı hallerde, katilin intikam için öldürülenin akrabalarına teslim edilmesi uygulaması da muhafaza edilmiştir.

Kazak Hukuku'nun tek kaynağı olmamakla birlikte, gelenekler ve geleneksel hukuk Kazak Hukuku'nun temelini teşkil etmekteydi.

Moğol Hukuku

Cengiz Han Yasası'nın etkili olduğu Altın Ordu Hanlığı'na dahil olan Kazaklar, 15. yüzyılda Altın Ordu'nun dağılmasından sonra da tarihî varlıklarını Moğollara bağlı olmadan sürdürdüler. Bununla birlikte, Cengiz Han Yasaları'nın ve Moğolların eski sert hukuk sistemlerinin etkisi altında kaldılar. Nitekim 17. yüzyılda Tavke Han tarafından eski halk geleneklerine dayanılarak oluşturulan Kazak Kanunları Cengiz Yasası'na en yakın olan hukuk şekliydi. Tavke Han'ın Kanunları'nda da cinayet, hırsızlık, soygun, bir başkasının karısını kaçırma, tecavüz, değişik din ve milletten evlenme, zina gibi suçlarda ölüm cezasının uygulandığı görülmektedir.

Cengiz Yasası'nın Kazak Hukuku üzerindeki etkisini tam olarak belirlemek oldukça zordur. Eski Kazak Hukuku'nun sert hükümleri Moğol Hukuku'nu hatırlatmaktadır. Cengiz Yasası'nın birinci maddesi zina suçuna karşılık ölüm cezasını getirir. Eski Kazak Hukuku'na göre de, karısını zina halinde yakalayan kocanın onu derhal olay yerinde öldürme hakkı vardı. Kazak geleneklerinde bir kızla zina yapan bekâr bir erkek de, eğer kızla evlenmeyi kabul etmezse ölümle cezalandırılırdı. Aynı ceza eski Moğollarda da bulunmakla birlikte, buna benzer bir cezaya diğer Asyalı göçebe kabileler arasında rastlanmaz.

Eski Moğollar arasında at hırsızlığının cezası ölümdü, fakat fırsız çaldığının dokuz kat fazlasını ceza olarak ödeyebilirdi. Eski Kazak Hukuku'na göre de hırsızlık ölümle cezalandırılırdı, ya da çalınan malın 27 katı ceza olarak ödenirdi. Küçük hırsızlıklar için, örneğin bir at hırsızlığı için ceza 9 attı. Bir atın değerini aşmayan hırsızlıklar için ceza 9 sığırdı. Eski Moğol ve Kazak Hukuku'ndaki karakteristik özellik, yalnızca ölüm cezasının birbirine benzemesi değil, fidyenin alternatif bir ödeme şekli olması ve fidyenin dokuzlu sayılarla hesaplanmasıdır. Bir at için dokuz at ödenmesi gibi.

İslâm Hukuku

İslâm dini Kazak Hukuku üzerinde etkili olan bir başka faktördür. Kazak hukukundaki kısas kanunu İslâm hukukunun bir yansımasıdır. İslâm hukukunun Kazaklar üzerindeki etkisi fazla güçlü değildi ve yerleşik kültürdeki Müslüman topluluklarından daha zayıftı. Kur'an Kazaklar arasında dinî bir sistem olarak mükemmel bir biçimde uygulanmıyordu ve sadece bazı hükümleri Kazakların geleneksel hukuku üzerinde etkili olmuştu. Bu yüzden Kazaklarda davalara Kur'an'ın esaslarına göre bakan ruhanî sınıf ya da kadılar yoktu. Kazakların hâkimleri, davaları meşru Kazak geleneklerine dayandırarak inceleyen, kabilenin yaşlı va şerefli üyeleri olan beylerdi.

Rus Hukuku

Kazak Hukuku üzerinde Rus Hukuku'nun etkisi çok önemsiz derecedeydi. Ancak Kazaklar Rus hâkimiyetine girmeye başladıktan sonra bazı önemli suçlarda Kazak mahkemelerinin yetkileri kaldırılmıştır. Yerli mahkemeler üzerinde denetleyici bir birim kurulmuştu ve bunlara danışman olarak iki Rus ve iki Kazak atanmıştı. Rus Hukuku bazı cezaların hafifletilmesinde, örneğin ölüm ve sakatlama cezalarının uygulanmasının yasaklanmasında etkisini hissettirmiştir.

Tavke Han'ın Kanunları

Kazak Hukuku'nun en eski kayıtları Tavke Han'ın Yasaları'dır. Kazaklar'ın en meşhur yöneticisi olan Tavke Han 1694 yılında halkının eski geleneklerini kanun halinde toplamış ve onlara kendi düzenlediği bazı hükümler eklemiştir. Bu kanunname tam şekliyle günümüze kadar ulaşmamıştır. Fakat bazı kısımları 1820-21 yıllarında Kazaklar arasında yaşayan Levshin tarafından derlenmiştir. Levshin "Kırgız-Kazak Göçebeleri ve Stepler -1832" adlı üç ciltlik eserinde Tavke Han'ın kanunlarının 33 maddesini aktarmıştır. Bunlardan yirmidokuzu eski Kazak geleneklerini, son dördü ise Tavke Han'ın hükümlerini ihtiva etmektedir.

Tavke Han'ın Yasaları

1- En önemli yeri Kısas Yasası alır. Kan için kanla intikam alınır, sakat bırakma için aynı şekilde sakat bırakmayla öç alınır.

2- Hırsızlık, soygun, tecavüz, zina

suçlarında suçlu ölümle cezalandırılır.

3- Bir Sultan ya da Hocayı öldüren kimse kurbanının akrabalarına yedi kişilik *Kun*[1] öder. Sultan ya da Hocaya hakaretin cezası 9 hayvandır. Onlara vurmak ise 27 baş sığırla cezalandırılır.

4- Kocasını öldüren bir kadın derhal ölümle cezalandırılmalıdır. Eğer kocasının akrabaları affetmezlerse, onu Kun ödemek de kurtaramaz. Hamile kadınlar bu cezadan hariç tutulurlar. Bunlar kocalarını öldürmek suçundan cezalandırılmazlar, fakat ebediyen hor görülür ve şerefsiz sayılırlar.

5- Kendi çocuklarını öldüren annebabalara hiçbir ceza uygulanmaz. Ancak zina sonucu doğurduğu çocuğu öldürenler ölümle cezalandırılır.

6- İntihar edenler ayrı yere gömülürler.

7- Atlı bir adam tarafından çarpılıp yere düşerek sakatlanan ve bunun sonucunda karnında taşıdığı çocuğu düşüren kadınlara, suçlu şu tazminatları öder: Beş aylık olan çocuk için her ay karşılığı bir at, eğer çocuk 5-9 aylık arasında ise her ay için bir deve.

8- Tecavüz suçu cinayetle eşdeğerde tutulur ve suçlu ölümle cezalandırılmalıdır, ya da kadının kocasına veya kızın akrabalarına Kun ödemek zorundadır. Tecavüz edilen kızla Kalım (başlık parası) ödeyerek evlenme durumunda ise, suçlu idamdan ve Kun ödemekten kurtulur.

9- Karısının zina yaptığını keşfeden bir koca onu öldürebilir ve bunu suçu ortaya çıkarır çıkarmaz gerçekleştirirse cezalandırılmaz. Aksi halde, suçları ispatlanırsa, sadakatsiz karısı ve onu baştan çıkaran kimse hakkında hâkimlerden idamlarına hükmedilmesini ister. Fakat sözlerine güvenilir sayılan dört kişi onların masumiyetleri hakkında yemin ederlerse, mahkeme zina yaptıkları iddia edilenlere hiçbir ceza veremez.

10- Kendi rızası olmadan başkasının karısını kaçıran kimse ölümle cezalandırılır ya da Kun öder. Fakat kaçırma olayı kadının rızasıyla gerçekleşirse, kaçıran kimse, kadının kocasına onun Kalım'ını (başlığını) ödemek ve bununla beraber, o adama Kalım ödemeyeceği bir kız bulmak şartıyla kaçırdığı kadını alıkoyabilir.

11- Bir kadına hakaret eden bir kimse ondan özür dilemelidir. Eğer kadın bu özrü kabul etmezse hakaret eden kimse bu şerefsizliğinin cezasını ödemelidir.

12- Akrabası ile zina yapanlar ölümle cezalandırılırlar. Fakat bu hüküm aile tarafından yerine getirilir. Bazı suçlar aile dışından olanların düşüncelerine bırakılmaz.

13- Yedi şahit tarafından suçlanan bir kâfir taşlanarak öldürülür.

14- Hıristiyan dinine geçen bir kimsenin bütün mal varlığını, akrabaları onun elinden alabilirler.

15- Köle sahipleri kölelerinin yaşamaları ve ölümleri hakkında sonsuz yetkiye sahiptirler. Bir kölenin efendisinden şikâyetçi olduğu hiçbir yerde görülmemiştir.

16- Babasına ya da annesine hakaret etmeye veya vurmaya cüret eden bir oğul, siyah bir ineğe ters bindirilir ve boynunun etrafına eski bir keçe parçası dolanır. Bu biçimde bütün köylerde (avullarda) dolaştırılır. Aynı suçu işleyen bir kız çocuğu ise elleri bağlanarak annesine verilir ve onun vereceği ceza uygulanır.

17- Hırsızlığı keşfedilen bir kimse çaldığı şeyin 27 katını geri vermelidir. Bu cezaya "Aybana" denir. Eğer çalınan hayvan ise, suçlu devenin yanında bir esir, atın yanında bir deve, koyunun yanında bir at vermelidir. Yüz deve, üçyüz at ve bin koyuna denktir.

18- Hırsızlık ve cinayet suçlarını beraber işleyen bir kimse her iki suçtan da cezalandırılır.

19- Kocalarının ya da babalarının hırsızlık yaptığını bilen ve bunu ihbar etmeyen kadın veya çocuklar, eğer aile büyükleri izin vermediği için ihbar etmediyseler hiçbir şekilde cezalandırılmazlar.

20- Bir av köpeğini, ya da altın kartalı (avcılıkta kullanılan kartal) öldüren kimseden, sahipleri dişi veya erkek bir köle isteyebilirler.

21- Babasından ayrılan bir oğul hiç çocuğu olmadan ölürse bütün malları babasına teslim edilmelidir. Küçük çocuklar en yakın akrabalarının vasiliğine verilirler. Eğer yakın akraba yoksa iyi sayılan kimselere teslim edilirler.

22- Vasiyetler akrabaların ve mollaların önünde yapılır.

23- Başkasının eline geçen at, inek ve sığırlar yeni çoğalanlarla birlikte geri verilir.

24- Kavga ve tartışmaların karara varması için Han tarafından bir hüküm verilmemişse, o zaman Avulun (köyün) yöneticileri ya da büyükleri, davacı ve davalının tayin ettiği iki tarafsız hakemin katılmasıyla bir hüküm vermelidirler.

25- Eğer davacı hâkimlerin birinden şüphe ederse onları kabul etmeyebilir.

26- Eğer bir davalı, mahkemenin resmi çağrısına karşılık vermezse ya da hakkında hüküm verilen bir kişi cezasını ödemezse, cezanın karşılığı onun akrabalarından ve köyünden toplanır. Onların da, kaybettiklerini telâfi (tazmin) etmek için mahkemenin suçlu hakkında verdiği hükmü yerine getirmeye hakları vardır.

27- Bir suçun ispatlanması için bazen de üç şahit gereklidir. Şahitlerin olmadığı durumlarda yemine başvurulabilir. Ancak davacı da, davalı da kendi haklarında yeminli ifade veremezler. Onlar hakkında dürüstlüğü ile tanınan bir kimsenin yeminli ifade vermesi gerekir. Suçlu bir kimse hakkında yeminli ifade verecek hiç kimse bulunmazsa o şahıs suçlu sayılır. İşçiler, hizmetçiler, köleler gibi kadınlar da şahit olarak kabul edilmezler.

28- Davalara karar vermek için, hâkimler dava konusu olan şeyin onda birini alırlar.

29- Hakkında hüküm verilen bir şahıs hâkimin kararını uygulamazsa, ya da bir köyün başkanı bilerek bir suçluyu korursa, davacının kendi büyüklerinin izni ile "Barımta" yapmaya hakkı doğar. Yani davalının köyüne yakın akrabaları veya komşuları ile gidip, gizlice davalının sığır sürüsünü kendi köyüne sürüp getirebilir. Ancak köyüne döndüğünde bu durumu köyün başkanına bildirmelidir. O da getirilen miktarın dava konusu olan miktara eşit olup olmadığını görmelidir.

30- Han, Sultanlar, Büyükler ve Yöneticiler her sonbaharda bozkırın ortasında belli bir yerde, halkın işlerini tartışmak üzere toplanmalıdır.

31- Hiçbir Kazak halk meclisine kendi silâhlarından başka silâhla gitmemelidir. Silâhsız insanların oy hakkı yoktur ve onlardan kıdemce küçük olanlar onları kabul etmeyebilir.

32- Sultanlar dışında silâh taşımaya muktedir olan herkes malının yirmide birini her yıl Han'a ve yöneticilere vergi olarak vermelidir.

33- Her soy, kabile, bölge'nin kendi damgası (arması) olmalıdır. Bu damgalar yayılmalı ve bütün sığırlara ve eşyalara, kime ait olduklarını ayırt edebilmek için vurulmalıdır.

Geleneksel Kazak Hukuku'nu esas Cengiz Yasaları ile Kazak geleneklerinin bir sentezinin oluşturduğu görülmektedir. İslâm ve Rus hukukunun, göçebe yaşam tarzını sürdüren Kazak halkının geleneksel hukuk sisteminde fazla etkili olmadığı anlaşılıyor.

Kaynak

Valentin A. Riasanovsky, *Customary Law of the Nomadic Tribes of Siberia*, Indiana University, 1965.

[1] Kun, yüz at, iki köle, iki deve ve iki zırh takımından oluşan mal cezasıdır.

Espiyonaj-Kontrespiyonaj

Sus! Duvarların Kulağı Var...

ORHAN KOLOĞLU

Yemen Ayaklanması hakkında İtalya'ya en sağlıklı bilgileri ulaştıran doktor-casusa Osmanlı Devleti de nişan vermişti.

SÖZLÜKLER *'casusluk'* sözcüğünü, *'devlet güvenliği, ulusal ya da uluslararası çıkarlar açısından gizli tutulması gereken askerî, ekonomik ve siyasal konulara ilişkin bilgi ya da belgelerin araştırılması, sağlanması ve bir yabancı devlete ulaştırılması'* olarak tanımlıyorlar.

Çok kısa bir tanımlamayla 'casusluk bir haber toplama işlemidir' denebilir. Ancak casusluğu *'Açık Haber Toplama'*dan ayıran, gizli ve yasadışı yöntemlerle yapılmasıdır. Hedefinin de, gizli kalması istenen bilgiler olmasıdır. Hergün gazeteleri, ajansları, radyo ve televizyonu, piyasada serbestçe satılan yayınları dikkatle izleyerek yapılan çalışma ise 'açık haber toplama'dır. Bunu herkes yapabilir. Diplomatların, dışişleri kadrolarının asıl görevi budur ve uluslararası antlaşmalarla güvence altına alınmıştır. Böylelikle diplomatlara *'dokunulmazlık'* tanınmıştır. Eğer bu açık haber toplama sınırlarını aşıp bir diplomat yasal olmayan çabalara girişirse o zaman *'istenmeyen adam'* ilân edilir ve hudut dışına çıkarılır.

Genellikle diplomatların gizli ve yasadışı alana yönelmesine çok sık rastlanmaz. Bu alanda asıl kullanılanlar, diplomatlıkla ilgisi olmayan -dikkati çekmemeleri için- sıradan görünümlü insanlardır. Özel şekilde yetiştirilmiş bile olsa, bu fazla dikkati çekmeme hususuna özen gösterilir.

Casusluğun hayli eski bir geçmişi var. İlk kayıtlar günümüzden 3360 yıl önce (İ.Ö. 1370) *Hititlerin kil tabletleri*nde rastlanıyor. 2500 yıl önce de (İ.Ö. 510) *Çinli filozof Sun Zi, Bing Fa (Savaş İlkeleri)* adlı kitabında konuya ayrıntılı olarak temas etmiştir. Başlangıçta salt askerî nitelikli olan casusluk faaliyetleri giderek iktisadî ve kamuoyunu yönlendirme çabalarına da yayılmıştır.

19. yüzyılda, özellikle *Napolyon Savaşları* sırasında büyük ilerleme gösteren casusluk faaliyetleri, 20. yüzyılda yepyeni bir nitelik kazandı. Yöntemler ve ilgili konuları büyük değişiklik gösterdi. Örneğin, 1960'lara kadar *Boğaz içindeki Avrupa elçilik binaları*'nın başlıca görevi, Boğaz'dan geçen askerî ve ticarî gemilerin listesini tutmak, yükleri hakkında bilgi toplamaktı. Böylece Karadeniz'de Rusya'nın deniz gücü hakkında bilgi sağlanırdı. Uydu sistemleri geliştikten sonra tabiî buna gerek kalmamıştır.

I. ve II. Dünya Savaşları casusluk faaliyetlerine olduğu gibi, *karşı-casusluk* önlemlerine de bir hayli gelişme getirmiştir. Casusların haber toplama alanı kahvehanelere, dost sohbetlerine kadar yayılmıştır. Bilgi yayılmasını önlemek amacıyla hemen bütün ülkeler -Osmanlı Devleti de dahil- duvar afişleri çıkarmışlardır. Bunlardan bazı ilginçlerinin resimlerini bu yazıyla birlikte sunuyoruz.

İtalyan Casus-Doktor

İtalyan Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde çalışırken, özellikle 1914 öncesine ait ve Türkiye'yi de ilgilendiren bazı casusluk raporlarına rastladım. Bunları özetle yansıtmaya çalışacağım. (Serie Politico P. Turchia, Pac. 171, pos, 17/5)

Adriano Lanzoni adında bir İtalyan doktoru, 20 Kasım 1914 tarihinde *İtalyan Koloni Bakanlığı*'na bir memorandum vermiş. Bunda yaşam öyküsünü, Osmanlı Devleti hizmetinde çalışırken İtalya'ya nasıl bilgi sağladığını anlatıyor ve hükûmetinden bu hizmetlerine lâyık düzeyde bir iş ve maddî yardım istiyor:

"16 Mayıs 1869'da Kars'da doğdum. Babam Romolo da annem de İtalyan-

I. Dünya Savaşı sırasında yayınlanan bir duvar ilânı.

dı. Babam 1854'de Avusturya ve Papalık hükûmetlerinin baskıları üzerine ve 1855'de Piemonte ordusuyla Kırım Savaşı'nda çarpıştıktan sonra Türkiye'ye sığındı. Doktor olduğu için Türk-Rus sınırında sağlık müfettişliği görevine atandı. Ben orta eğitimimi aile yurdumuz olan Faenza'da ve doktorluk-cerrahlık eğitimimi Bologna'da yaptım.

Çocukluğumda 1879'da, babamın Arnavutluk'taki teftiş gezisine katıldım. 1882'de de Ermenistan ve Tiflis'i gördüm. Mezuniyetimden sonra 1896'da Mısır'a bir tetkik gezisine çıktım ve Massava'ya da (Eritre'de) uğradım. tam o sırada ordularımızın Etiyopyalılar karşısındaki Adua yenilgisi haberi gelince yaralıların gemiyle taşınmasına katıldım. Aynı yıl Brezilya ve Arjantin'i 1897'de ise Türk-Yunan Savaşı sırasında Yunanistan'ı dolaştım. 1897 Ağustosunda İngiliz Oriyantalist Sir Ashmead Bartlett'le birlikte İstanbul'a geldim ve Pera'daki İtalyan hastahanesinde çalışmaya başladım. Daha sonra İzmit'teki hastahanede çalıştım ve bu arada Ermeniceyi öğrendim.

Aynı yıl Uluslararası Yüksek Sağlık Konseyi'nin Kızıldeniz'deki Kamaran Sağlık Merkezi yöneticiliği için açtığı yarışmaya katıldım ve 17 kişi arasında birinci gelerek göreve başladım. Başarım dolayısıyla 1899'da terfi ettim. Aynı yılın Kasım'ında, Osmanlı Tütün Rejisinin isteği üzerine Eritre ve Yemen'de kaçakçılık olaylarını tetkik edip bir rapor verdim. Bunun için bir takdirname aldım.

Bu vesileyle Yemen'deki aşiretlerin durumları hakkında elde ettiğim bilgileri hem İtalyan elçiliğine, hem de Eritre Kolonisi yönetimine rapor olarak sundum.

1900'de hem Kızıldeniz, hem de Yemen içinde uzun geziler yaptım. Önerim üzerine 1903'de Hudeyde'de diplomatik kadrolu İtalyan konsolosluğu kuruldu. (Anlaşılıyor ki daha önce bu işi amatörce bir tüccar yapıyormuş.)

1900 Haziranında Almanların Kızıldeniz'deki Farsan adasında, Osmanlı Devletinin de yardımıyla, kimse farkına varmadan, bir kömür deposu kurma girişimini saptadım. Almanların güvenini kazandım içlerine girdim, ama İtalyan ve İngilizleri de uyardım, böylece İstanbul'da girişimlerde bulunup işi durdurdular.

1901'de Cidde'ye nakledildim ve Hac'cın sağlıkla yapılması konusunda olduğu gibi, İtalyan çıkarları konusunda da raporlar hazırladım, bu amaçla geziler yaptım. Bölgedeki korsanların yakalanmasına da katkıda bulundum. İtalyan donanmasının, korsanlarla savaşmak için yelkenlilerden bir filo kurma çabalarına yardımcı oldum (Hicaz'ın tam karşısındaki Eritre bölgesinin İtalyan sömürgesi olduğu unutulmamalıdır). Bu sebeple Eritre hükûmetinden teşekkürname aldım.

1903'de Hudeyde'ye aktarıldım. O sırada Yemen'de Osmanlılarla İngilizler arasında hududu saptama konusunda görüşmeler vardı. Elde ettiğim bilgileri Eritre'ye ulaştırdım. Sana'ya gittim, 46 gün Vali Müşir Abdullah Paşa'nın misafiri oldum. Yemen'i dolaştım. 1904'de Yemen ayaklanmasının en hararetli döneminde Osmanlı Devleti hizmetlerime teşekkür için bana nişan teklif etti.

1905'de Osmanlı Devleti ile İmam Yahya arasındaki savaşı yakından izledim. Bu arada hastalandım ve tedavi için Eritre'ye gittim. O sırada toplanan I. İtalyan Koloniyal Kongresi'ne katıldım ve Yemen hakkında ayrıntılı bilgiler verdim. Kongre'ye katılmış olan San Guiliano (Uzun süre Dışişleri Bakanlığı yapmıştır) benimle çok ilgilendi. Eritre için Yemenlilerden asker getirtilmesi önerim kabul edildi. Nitekim şimdi (1914'de) Somali, Yemen askerleriyle korunuyor, bunlar daha sonra Libya'da da kullanıldı.

Eritre ve Yemen'de tekrar geziler yaptım bu arada Hudeyde Sana trenyolu inşaatı girişimini haber aldım, hükûmete bildirdim ve İtalya'nın Fransızlara ortak olmasını sağladım. Bu arada Abdülhamit rejimi tarafından Yemen'e sürülmüş olan iki Arnavut prensinin Hudeyde'den Massava'ya kaçmasını sağladım.

1906 Mart'ında Mezopotamya Sağlık müfettişi sıfatıyla Bağdat'a atandım. İran-Türk hududunu, Musul ve Basra'ya kadar bütün bölgeyi dolaştım. Oradayken Roma'dan Dışişleri Yemen ayaklanması konusunda benden rapor istedi. Bunu sundum. Temmuz'da İtalya'ya döndüm, Dışişleri Bakanı tarafından kabul edildim ve bana Cavalieri rütbesi verildi. Bağdat'a İtalya Coğrafya Cemiyeti'nin meteorolojik ölçme aletlerini getirdim ve kurdum, buradaki gökbilim ölçme tarihi konusunda da bir bildiri hazırladım ve yazım, Kraliyet Coğrafya Cemiyeti Bülteni'nde yayınlandı. Önerilerim üzerine Bağdat'ta hem İtalyan Ticaret Odası, hem de İtalyan konsolosluğu kuruldu.

1911 Trablus Savaşı sırasında Bağdat'taydım ve karım doğum yapmak üzereydi. İtalya'dan gelen emir üzerine onu bırakıp Romaya gittim. 2 Ocak 1912'de San Guiliano beni kabul etti. Consulta'ya tanıtıldım ve ertesi günü başbakan Giolitti beni kabul etti. Savaş konusundaki izlenimlerimi, halkın ekonomik ve siyasal durumunu, Türk Hilâfeti konusunda Arapların duygularını sordular. Ve bana Dışişleri, Harbiye ve Bahriye Bakanlıklarının koordinasyonunda, Genel Kurmay Koloniler Bürosu Genel Müdürü Agnesa'ya bağlı olarak çalışma ve İslâm dünyası ve savaş konusunda rapor hazırlama görevini verdiler. Yemenlilerin ayaklanması, Türk askerlerinin Yemen'e nasıl hapsedilebileceği, telgraf hatlarının kesilmesi konularını içeren bir rapor verdim. 1 Mart'ta Massava'da Koloniler Askerî Komutanlığı emrine girdim. Aden'den, Türkiye'ye, Libya'ya giden Türkleri kovalama işlerinde uğraşdım.

1912 sonunda, savaşı sona erdiren Ouchy antlaşması imzalanınca Türkiye'ye dönmek istedim. Elçilik çok uğraştı, ama Türkler reddetti. Uluslararası Sağlık Konseyi, hizmetlerime karşılık uygun bir emekli aylığı bağladı.

Konuşmalarınız arkadaşlarınızı öldürebilir.'' (İngiliz afişi)

''Pisst!'' (Alman afişi)

''Duvarlar bile... Allaha ısmarladık baba! Bizi gonderdikleri yer Aman Allahım neredeyse söyleyecektim!'' (İngiliz afişi)

''SUSUN - DUŞMAN sozlerinizi izliyor.'' (Fransız afişi)

"Düşman sizi dinliyor - SUSUNUZ!" (İtalyan afişi)

"Savaşçıları destekle. Sırları ifşa etme." (Norveç afişi)

"Çeneni kapa o kadar aptal değil! Dikkatsız konuşmalar hayatlara malolabilir." (İngiliz afişi)

"(Bilgileri) Şapkanın altında sakla! Dikkatsiz konuşmalar hayatlara malolabilir." (İngiliz afişi)

1913 Temmuzunda Libya'da bir göreve atandım, ama aylığı az...''

Bu memorandum'unda belirttiği hizmetlerine karşılık doktor Adriano Lanzoni daha paralı bir görev istemektedir.

Bingazi'de Casusluk Yapan Fransız Genelev Kadınları

Yemenlilerin Osmanlı'ya karşı nasıl ayaklandırılabileceğine kadar içerden bilgi toplamanın yolunu bulan -hem de Osmanlı Devleti'nin parası ve nişanıyla- İtalyanların, kendi içlerinden buna benzer olayların çıkması olasılığına karşı son derece ihtiyatlı olmaları doğaldı. Bu sebeple daha I. Dünya Savaşı patlamadan, *''Barış Zamanında Havada Uçan Aletlerle Yapılan Askerî Casusluğa Karşı Önlemler''* almışlardı. Libya Savaşı sırasında havadan alınan fotoğraflar ve toplanan bilgilerin yararını çok gördüklerinden askeri bölgeler üzerinde uçakla dolaşmayı belki de ilk yasaklayanlar onlar olmuştur.

İtalyanların bu tür bilgiler toplamak konusundaki hassasiyeti, *'fotoğraf ve imza koleksiyoncularına karşı'* memurları ve özellikle subayları uyarmaktaki girişimleriyle görülür. 1914 Temmuz'unda yayınlanan (Çok Gizli) bir sirkülerle bu tür girişimlerde bulunanların hemen ihbar edilmesi istenmişti.

İtalyan makamlarının bu dikkati, Libya Savaşı sırasında, (1911 Eylül-1912 Ekim), birçok Türk ve Arabın İtalya'da tutuklanması ve enterne edilmesiyle sonuçlanmıştır. Her ne kadar 1912 Ekim'inde barış yapılıp savaş resmen bitmiş sayılmış ise de, *Enver Paşa*'nın organize ettiği aşiretler çarpışmaya ara vermişlerdi. Türkiye'den de bunlara el altından yardım kesilmemişti. Bu yüzden İtalyanlar, Mısır ile Libya arasındaki haber akımını çok sıkı kontrol altında tutuyorlardı. Bu kontrol sırasında ortaya çıkarılan, *Bingazi'de çalışan Fransız kökenli genelev kadınlarının casusluğu* olayı ilgiyle okunmaya değer:

''İskenderiye'den gelen Fransız uyruklu fahişelerin Tobruk, Derne ve Bingazi'de çalıştıkları görüldü. Son olarak 2 Haziran 1914'de üçü, 7 Haziran'da da ikisi Bingazi'ye geldiler. İçlerinde henüz 17 yaşında olanlar da var. Bunların pek sık mektuplaştıkları görüldü ve kaçakçılık ya da casusluk yapabilecekleri düşüncesiyle sıkı bir göz hapsine alındılar. Derne ile Tobruk'daki davranışları hakkında da ora yönetimlerinden bilgi istendi. İçlerinden birinin Üsküb'deki bir resmî görevliye mektup yazması ve içinde şifreli denilebilecek dışardan anlaşılamayan cümleler bulunması dikkati çekti. Jeanne adındaki bir diğerine İskenderiye'den gönderilen Alfred imzalı mektupta ise, şifreli izlenimini veren cümlelerden sonra pek açık askerî bilgiler vardı: '43 adet çabuk ateşli top, 10 mitralyöz ve 900 asker taşıyan bir askerî gemi Marsa Susa'ya hareket etti' gibi.

Mektubun başka yerinde genelev patronu hakkında bilgiler veren Alfred, eğer sadece 900 askerden bahsetseydi, sermayelerine bunlardan kazanılacak paralardan bahsetmek istediği düşünülebilirdi. Çabuk ateşli top ve mitralyözler tabiî İtalyanların midesini bulandırdı. Hemen İskenderiye konsolosluğuna yazılıp Alfred ve E. Yolounden adındaki kişilerin kimliklerinin saptanması istendi.''

Bunlar, pekâlâ Fransız ismi altında çalışan Türkler olabilirdi... Dosyada başka yazışma olmadığı için işin sonunu bilemiyoruz.

Osmanlı'da Casusluk Yapanın Cezası

Birinci Dünya Savaşı bizde de, askeri sır ve casusluk kavramlarının çok daha kapsamlı değerlendirilmesi dönemini başlattı. 15 Zilhicce 1332 (4.XI.1914) tarihli, 1982 sayılı *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan *'Esrar-ı askeriyeyi ifşa ve casusluk ve hiyanet-i harbiye hakkında askerî ceza kanununa müzeyyel kanunu muvakkat'* çıkarıldı. Bunun birinci maddesi, her bölgede o yerin askerî komutanının yetkisine bırakarak, sınırsız bir gizlilik kavramı getiriyordu:

'Esrar-ı askeriye memleketin emniyeti nokta-i nazarından gizli tutulması lâzım gelen muharrerat ve evamir ve talimat ve eşkal ve işarat ve istihbarat vesair her türlü mevad ve malûmat ve kütub ve resail-i askeriyedir. Bunlardan başka her mevkide berrî veya bahrî en büyük makam-ı askeriyenin memleketin emniyetine müteallik olarak gizli tutulmasını emrettiği bilcümle mevad ve malûmat dahi alelıtlak esrar-ı askeriyeden maduddur.'

Bundan sonraki maddeler bu suçu işleyenlere verilecek cezaları belirliyor. 'Esrar-ı askeriyeyi ifşa eden' *üç aydan üç yıla kadar hapsedilir.(Madde 2)* Düşmana sır ulaştırıp bununla ülkenin güvenliğini tehlikeye sokan ise *üç yıldan on yıla kadar küreğe* konulur. Eğer bunu bilerek ya da önceden hazırlıkla yapmış ise *'müebbeden ya da 5 yıldan aşağı olmamak üzere'* küreğe konur. Böylece Askerî Ceza Kanunu'nun hükümleri daha da şiddetlendirilmiş oluyordu.

Diğer yandan da Avrupa'daki örneklerine benzer şekilde duvar ilânlarıyla askerlerin uyarılması yoluna gidildi. Aşağıda metnini aynen verdiğimiz bu ilanda altı çizilmiş olan kısımlar daha iri harflerle dizilmişti:

Askerler Casus Sizi Dinliyor

Konuşurken sözlerinize ve haktan görünüp sizi sorguya çekenlere *dikkat ediniz.*

Askerlik bilgilerinize dair *ağzınızdan kaçacak* bir kelime iyi biliniz ki gün geçmeden düşmana gider ve sonra bu *tek bir kelime yüzünden bin* asker kardeşinizin yoktan helâkine sebep olur. Ve bu tesir ile *vatanınıza hiyanet etmiş olursunuz. Bunun için* söz arasında veya sizden söz isteyenlere aile ve akrabanız dahi olsa:

1- Nereden gelip nereye gittiğinizi veya gideceğinizi kıtanızın nerede bulunduğunu

2- Gerek mensup olduğunuz ve gerek mensup olmayarak öğrenmiş olduğunuz kıtaların numaralarıyla her birinin kaç askerden kaç top ve tüfekden kaç tabur kaç fırka ve kolordudan birleştiğini ve bu kıtaların kumandan isimlerini

3- Gerek bizzat içine girdiğiniz ve girenlerden işittiğiniz muharebe hikâyelerini

4- Gerek yanınızda ve gerek evvelce kullandığınız silah ve cephanelerin miktarı ile ne cinsten olduklarını

Katiyen söylemeyiniz ve size bunları söyletmek isteyenleri hemen yakalayıp en yakın mafevkinize veya jandarma, polis memurlarına

Casus diye teslim ediniz.

Eğer bu emirlere dikkat etmediğiniz görülür ve işitilirse düşmana sır kaçırmış gibi tevkif olunup divana çekilirsiniz.''

Ordu Kumandanı

Barbaros Zamanında İki Taraflı Propaganda

JEAN-LOUIS MATTEI

"Propaganda" kavramını adı yeni konulmuş olmakla birlikte, kendisi insanlık tarihi kadar eskidir. Değerli bir Türkolog dostumuz, 16. yüzyılda Barbaros'a karşı ve Barbaros'tan yana yapılan propagandayı anlatıyor.

16. YÜZYILDA, Haçlı Seferleri zihniyeti Avrupa'da yeniden gündeme geliyor, öte yandan, Osmanlılarda da belirgin bir yayılma isteği görülüyor.

Bu iki etken nedeniyle, günümüzde "propaganda" diye adlandırabileceğimiz olayın artış göstermesini farketmek kolaydır. Gerçi, her iki tarafa yüz yüze geldiğinde anlaşmak zorunda kalıyorlar. I. François ve Kanunî Süleyman arasında kapitülasyonlarla ilgili antlaşma bunun en gözalıcı örneğini veriyor. Fakat çoğu zaman da, propaganda havasında yaşanıyor, en azından üst düzeylerde.

Propagandanın özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1) Yansız bütün etkenleri yok etmek.

2) Ne pahasına olursa olsun karşı tarafı en kötü haliyle göstermek.

Amacımız bu makaleyi okuyanların yukarıda söz ettiğimiz her iki öğeyi de gözden kaçırmamalarıdır.

Hızır Reis, İspanya Müslümanlarına iyilik ettiği için Hayreddin ismini, daha sonra da Sultan Süleyman tarafından Kapudan-ı Derya ünvanını aldı. Ayrıca, lâkabı olan Barbaros[1], ise, bir propaganda ürünüdür.

Barbaros ismi (Fransızcası Barberousse yani kızıl sakal) aileden gelen gerçek bir özellikten öte efsanevî bir öğeyi düşündürüyor. Bazı kaynaklara göre, ağabeyi Oruç da önceden aynı lâkabı almıştı. Niteki, "Baba Oruç" lâkabının "Barbaros" şeklinde değişikliğe uğradığı söylenir. Ama, adı Kızıl Sakal anlamına gelen Barbaros'un günümüze ulaşan tüm Osmanlı minyatürlerinde sakalı bembayazdır... Bu noktada, hikâyeyi bir yana bırakalım ve lâkabın efsanevi değerini görmeye çalışalım: düşman, öncü gibi gösteriliyor. Barbaros'a ait sakal rengi, gerçekte o kadar önemli değildir. İlk aşamada düşman canavar olarak tasvir edilmektedir; önemli olan da, amaç olan da budur.

Barbaros'un kendisi de bunun tamamen farkındadır, fakat kızacak yerde eğleniyor, hatta gurur bile duyuyor. "Kâfirler bana "Barbaroşo" diye lâkap taktılar..."[2] "Cenab-ı Hak kâfirlerin kalbine böyle bir korku vermişti. Meselâ ağlayan kızanlarını bizimle korkutur: "-Barbaroşo gelir de seni yer!"

Peri masalı mı yaşıyoruz yoksa propagandanın tam içinde miyiz?

Daha ilginç bir şey: Türkler bu olumsuz propagandayı tersine çevirdiler ve söz konusu lâkap şanlı bir isim oldu. Türkçe "Barbaros Hayreddin Paşa" denir ve "Barbaros Bulvarı" İstanbul'un ünlü bir bulvarıdır. Buna rağmen, onun türbesine Hıristiyanlar tarafından icat edilen bu lâkabı yazmaya cesaret edemediler. İsmi, levhasının üzerinde sadece "Gazi Kapudan Hayreddin Paşa" denilmektedir.[3]

Buna karşın, durum değişikliği olduğu kesindir ve böylelikle öcü lâkabının nasıl bir kahramanlık lâkabına dönüştüğünü şaşırarak görebiliriz.

Barbaros'un sosyal kökeninin ne olduğu konusu, iki tarafın sürekli savaş halinde olmasından etkilenmiştir. Pekçok batılı kaynaklara göre Barbaros, Midilli, Girit, hatta Arnavutluk gibi yerlerden birinde yaşadığı sanılan Yunan asıllı ve dönme olan bir çömlekçinin oğludur. Ama kendisi, Türk ileri gelenlerinden sipahi Yakup Ağa'nın oğlu olduğunu iddia eder.[4]

Barbaros'a göre Yakup Ağa, Fatih Mehmet zamanında adamın fethinden sonra Midilli'ye yerleşti, fakat öz annesi ise Yunan kökenli ve dönmedir. Bir kez daha, Batılıların iddiaları kesin bilinen bir gerçekten çok, propaganda endişesine yanıt verir görünüyor. Babası-

nın kökeninden söz eden Türk belgeleri 16. yüzyıla kadar uzanır ve Barbaros'un kişisel sözlerine dayanır. Fakat bu da propagandanın bir parçası olsa gerektir. Konunun tartışmaya açık olduğu görülmektedir.

Barbaros'un gerçek kökeni ne olursa olsun, bir kez daha olayların algılanmasının her iki tarafın da nasıl saptırdığını, hatta tamamen değiştirdiğini görebiliriz.

Barbaros'a karşı Hıristiyan kralları Haçlı Seferine çağıran III. Paulus'un fermanını (Fransızca "bulle papala" denilen dinî karar), bunu iyi bir örnek olarak gösterebiliriz. Ondan ilginç bir parça:

"Bin beş yüz otuz beş senesinde, Kutsal Pederimiz Papa, Hıristiyanların gaddar ve zâlim düşmanı Barbaros'un kudurganlığına, büyük kudretine, zulmüne ve zorbalığına şahit oldu. Nitekim adı geçen, Tunus krallığını âniden işgal etmiş ve çok miktarda zavallı Hıristiyanı esir almıştır. Çaresiz olduğunu düşündü.

V. Karl'ın söz konusu Barbaros'a karşı savaşa başladığını ve işgal ettiği toprakları geri alınmasını istediğini de gördü. Bu yüzden Büyük Yaradan'a sığınan ve V. Karl'a mallarıyla olsun, canlarıyla olsun, bu kutsal seferde yardım etmek isteyenlerin tüm günahlarının bağışlanmasını bahşediyor."

"Gazavât-ı Hayreddin Paşa"da da ilginç bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde yine deniyor ki, "Barbaroşo" kâfirler tarafından icat edilen bir lâkaptır. Söz konusu kâfirleri şöyle konşturuyorar:

"-Ol diyavolo Barbaroşo cazulukla bizi bozdu.

Gemilerimizi baştankara ettirip, bu kadar has Hıristiyanların kimini öldürüp kimisini esir eyledi."

Bu bölümün Papa fermanıyla çarpıcı bir şekilde nasıl uygun düştüğünü gözlemlemek mümkündür.

Sonra, söz Türklere verilip, metin şöyle devam ettiriliyor:

"-Hak teâlâ İslâma nusret eyledi. Mel'unları perişan etti."

Üstelik "Gazavât" metninde sık sık ilâve ediliyor:

"Başları daima aşağı olsun!"

Kâfirler, her zaman "ahmak", "mel'un", "ölüme lâyık", "köpekler gibi" ve buna benzeyen sözlerle nitelendiriliyorlar.

Hatta bu nitelendirmeler bazen "ebedî"dir, yani onlar hep böyle kalmaya mahkûmdurlar. Benzer ibareler, 16 yüzyıl süresince Akdeniz'deki Hıristiyanlarla savaşmak söz konusu olduğunda, Bâb-ı Âli tarafından paşalara verilen resmî talimatlarda da bulunuyor.[5]

Barbaros Hayreddin Paşa'nın bir minyatürü.

Diğer taraftan, ilginç bir öğe ile karşı karşıya kalıyoruz: Batılıların örf ve âdetleri konusunda kasten bir bilgisizlik yaratılıyor ki, bunun da bir propaganda ürünü olduğu besbellidir. "Gazavât"a göre, Barbaros'un ağabeyi Oruc'un ölümünden sonra, Hıristiyanların tepkisi şöyledir:

"Kâfir yakasında ise, Oruç Reis'in vefatı haberi işitilince büyük şenlikler eylediler. Manastırlarda azizlerin habis ruhları için pek çok domuz kurban eyleyip sevindiler."

Domuz kurban edilmesi, düşmanlara insanlık dışı ve utanç verici bir görünüş veriyor. Nitekim, Müslümanlar için domuz bütün hayvanların en pisi ve mekruhu sayılır. Üstelik metne göre Tanrı'ya değil, azizlere yani sıradan insanlara kurban ediliyor. Tabiî ki, Hıristiyan dininde ilkel aşiretlerin geleneklerini andıran bu tür törenlerin hiçbir zaman olmadığını eklemek gerekmez bile. Buna rağmen, "Gazavât"ta, domuz kurban edilişi sahnelerine sık sık

rastlanıyor.

Hıristiyanlar "müşrik"dirler, çünkü "şirk" koşma günahıyla suçlanıyorlar. Allah'ı başka ilâha ortak ediyorlar demektir. (Arapça kökünden ş.r.k, birleştirmek)

"Gazavât"ın devamında da daha fazla tutarlılık bulmak mümkün değildir. Bu konuyla ilgili anlamlı bir örnek, Şarlken (Karl V)'dir "Gazavât"ın yazarı, Şarlken'i iki defa öldürüyor. Gerçek isminden de zaten sözedilmiyor. Ona, belli belirsiz bir tarzda ve hep aynı şekilde, "Mel'un Ispanya kralı" deniliyor. Nihayet ilâve edelim ki, sözkonusu yazar, Andrea Doria'nın (Osmanlıların büyük düşmanı) bir kez Barbaros'un esiri olduğunu sanıyor. Bu, gerçek dışı bir tarihsel veridir.

Hıristiyanların Türkleri nasıl gördüklerine gelince, durum pek farklı değil.

Hıristiyanların gözünde, Türkler, barbar, zalim, putperest (Muhammed'e tapıyorlar), acımasız ve vahşi oluyorlar. "Barberousse" ve "Barbebleue" (Mavi sakal) veya "Barbare" arasında ilişki onlar için aşikârdır. "Barbebleue" masalı Orta Çağdan beri meşhurdur. Nihayet Fransız masalcı Charles Perrault 17. yüzyılda bu öcü hikâyesini kaleme almıştır. (Bu hikâyede "Mavi Sakal" sırayla 7 eşini öldürür!)

Barbaros zamanında İtalya sahillerine Türklerin gelişi büyük bir panik yaratmıştır. *(Il Turco viene)* (Türkler geliyor!) Fransız sahilleri de Türk ve Cezayirli korsanlar tarafından *(Les Barbaresques)* talan ediliyor.

Fakat 1536 senesinde Sadrazam İbrahim Paşa'nın sayesinde kapitülasyonlar imzalanır. İbrahim Paşa Barbaros'u tamamen himaye etmektedir. O andan itibaren durum değişecek ve propaganda bir süre susacaktır.

Bununla birlikte, Hıristiyan bir ülke tarafından propagandanın suskunluğu nasıl algılanmıştır? Öncelikle V. Karl. I. François'nin kendisine oynadığı oyundan dolayı kudurur. I. François ise, çağın kıstaslarına aykın düşen ve "dinle alay eden" bu ittifaktan pek de gurur duymamaktadır.

Öte yandan, kaydedelim ki "Gazavât"ta ittifakla ilgili en küçük bir imâ yoktur. Oysa, düşünülmesi bile güç olan bir şey gerçekleşmiş, domuz kurban edenlerle, putperest takımıyla bir antlaşma yapılmıştır. Hayret, onlar birbirlerine müttefikler olmuşlardır.

"Gazavât"ın bir Türk kaynağı olarak, bu konuyla ilgili belirgin bir şekilde susması anlamlı değil midir?

Marsilya şehir kütüphanesindeki bir belgede Barbaros donanmasının kente gelişi anlatılıyor.[6]

Hayreddin Paşa.

"Bu konuyla (Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan antlaşma) ilgili olarak La Garde baronu İstanbul'a hiç de verimsiz olmayan iki seyahat yaptı. Nitekim Süleyman Fransızların yardımına Barbaros denilen Wariaden'i (yani Hayreddin'i gönderdi. Wariaden 110 kadırga, 40 küçük kadırga ve üç büyük gemi eşliğinde 1543 senesinde 20 Temmuz Cuma günü saat üçte Marsilya'ya ulaştı. Kral tarafından donanmasına komuta etmek üzere Anguien (Enghien) Dük'ü 26 kadırga üç çektiri ve birkaç gemi ile birlikte onu karşılamaya gönderildi. Bu bay, Languilare kontu olan Virgile Urbin'e ait 4 sıra kürek çekilen bir kadırgaya komutanlık ediyordu. Anguien İf şatosuna[7] geldiğinde, Barbaros iki pare top attırdı, Anguien Dük'ü ise ona İf şatosunun ve kadırgaların bütün yaylım ateşleriyle cevap verdi.

Bundan sonra Anguien Dük'ü Barbaros'un kadırgasına girdi ve ondan kralın kendisi için özel olarak hatırlattığı eve yerleşmesi ricasında bulundu. Fakat Barbaros o an için özür diledi ve ertesi gün sadece bir kaç yeniçerinin eşliğinde geldi. [Limanda] Anguien Dük'ü, Grignan baronu ve Languilere kontu onu karşıladılar, Kral'ın evine kadar götürdüler. Orada ona şahane bir ziyafet verdiler. Akşam yemeğinden sonra Barbaros adalara döndü ve 5 Ağustos'a kadar orada kaldı. Sonra Toulon'a doğru yelken açtı."

Barbaros'un gemilerinin Marsilya Limanına girmemeleri son derece anlamlıdır.

Kapudan-ı Derya'nın girişi, çeşitli politika değişikliklerinden haberdar olmayan çevre sâkinlerinin tepkilerini önlemek amacıyla, neredeyse gizlice yapılmıştır.

Bu ölçülü davranışın altında yatan gerçeği, Şehir Arşivleri ayrıca kanıtlamaktadır. Bu Arşivler 1640 yılında Bâb-ı Âli'nin elçisi olarak gönderilen Mustafa Ağa'nın karşılanışını betimliyor. Bu ulu kişinin gemileri, Marsilya limanına girişi engelleyen zincir önünde demir atacaklar. Kendisi bir kayığa binecek ve *"un sien çelebi"* ona eşlik edecek. Sonra, "özellikle ölçülü saygı gösterisi"[8] ile kente kabul edilecek. Görüldüğü gibi, bir yüzyıl sonra törenler neredeyse aynıdır. Gerçi Barbaros, Fransa Kral'ı tarafından muhteşem hediyeler almıştı, fakat bu doğaldır. Fransızlar ona iyi davrandılar (tabiî, bu da gerekliydi), fakat aynı zamanda ondan sakınıyorlardı (propaganda sonuçsuz kalmamıştı). Türk tarafında da, aynı sakınma duygusu daha az değildi. "Gazavât"ın daha önce söz ettiğimiz gibi, bu konudaki suskunluğu anlamlıdır.

Nis olayları daha da anlamlıdır. Şarlken'le müttefik olan Nis kentini Fransızlar ve Osmanlılar birlikte kuşatacaklardır. Bilindiği gibi, sadece şehrin yüksek yerleri (yani şato) alınamadı, ama Fransızlar aşağı şehrin Türkler tarafından üç gün süresince yağmalanmasına izin vermediler. Bu üç günlük yağma, Müslümanların âdetleri gereğiydi. Bu vesileyle müttefikler arasında bir tartışma ortaya çıktı.

Nihayet, Fransız tarafından cephane eksilmeye başladı ve bu yüzden iki donanma da kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı.

Barbaros'un tepkisi bu konuda belirgin bir anlam taşıyor: adını biraz önce andığımız Prens François de Bourbon, Enghien Dükü'ne şöyle hitap edecektir: "Gemilerinize şarap dolduracağınıza cephane alaydınız!"[9]

Burada "Gazavât"ın bildiğimiz üslûbu yeniden kendini göstermektedir. Sonuç vermeyen bu seferden önce Osmanlı donanmasının Toulon'da kalmasını incelemek ilginç olurdu, fakat bu makalemizin sınırlarını taşıyor. Daha dün karşılıklı iki düşman olan taraflar birdenbire müttefik olunca, propagandanın güç ve etkisini büyük ölçüde koruduğunu saptıyoruz. Propaganda, karşı tarafa ait değerlerin, örf ve âdetlerin, anlamlarının inatla ve isteyerek saptırılması ve hattâ tamamen inkâr edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu şema Barbaros için uygundur. Hıristiyanlar nasıl onu görüyordu, o Hıristiyanları nasıl görüyordu? sorusuna cevap vermeye çalıştık.

Barbaros'un ağabeyi, Oruç Reis, Türk bakış açısını iyi özetliyor. Nitekim dinini değiştirmesini teklif eden Hıristiyanlara şöyle cevap vermiştir:

"-Ey akılsız kâfirler ve ey sermedî hınzırlar! Nedir o ki, kendi ellerinizle düzüp yaptığınız ağaç parçasından medet talep edersiniz! (İsa'nın haçını kastediyor) Ondan ne fayda olacaktır? Onları ateşe atsalar, kendilerini kurtarmaya kadir değillerdir. Yanıp kül olurlar. Kendisine kulluk edilecek Allah'tan başka hiçbir fert yoktur. Bütün kâinâtı yoktan var eyleyen odur. Onun ortağı, benzeri yoktur (İsa'yı kastediyor)... Ve bütün günahkârların ve suçluların şefaatçisi olan hazret-i risâlet ve mefhar-ı mevcudat Muhammed Mustafa sellâllahu aleyhi ve sellem, onun sevgili kuludur..."[10]

Putperestlik ve şirk suçlamalarına burada beraber rastlayabiliriz. Oruc'a göre Hıristiyanlar haça tapıyorlar ve Allah'a bir eş koşuyorlar. Bu iki suçlamanın aslı üzerine tartışmak niyetinde değiliz. Bu, bize göre, propagandadan başka bir şey değildir. Üstelik, tanrıbilimsel bir tartışmaya girmek istemiyoruz.

Batılıların İslâm uygarlığı üzerine bilgisizliği ise, çok bilinen bir şeydir. Allah, onlara göre, Müslümanlara özgü bir Tanrıdır. Fakat İslâm açısından O, evreni ve Avrupalı olsun, Doğulu olsun, bütün insanları yaratan Tanrıdır. Önyargılar Müslümanları putperest gibi gösteriyor. Aynı anda Müslümanlar sözümona Muhammed'e de tapıyorlar!

Bu önyargılar her ne kadar on altınca asırda yavaş yavaş önemini kaybetmeye başlamış olsa da, o devirde hâlâ varlığını sürdürmektedir. 12. yüzyıldan beri "Roland Destanı" bu beylik sözleri yaymıştı. Şunu ilâve edelim ki, secde şekilleri (örneğin seccade üzerinde uzanmak), onların derin mânâsını anlamak istemeyen Batılılar tarafından daima kötü yorumlanmıştır.

Ama bu makalenin sonunda aşağıdaki öğeleri ortaya koyabiliriz: propaganda, zamanla alınan mesafe ile geçerliliğini yitirir. Kendi kendini abartma ile yok eder. Bazen, amacına erişemez, tam tersine farklı bir amaca araç olur. Fakat, sonuç olarak, propaganda halkların toplumsal altbilincinde kök salan mitler biçiminde yaşamaya devam etmektedir. Propaganda farklı insanların yadsınmasıdır, çünkü amacı hoşgörüsüzlüğü yaymaktır. Barbaros'un Batılıları algılaması ve onların da Barbaros hakkındaki düşünceleri, bu bakımdan belirgin bir örnek sayılabilir. □

Çeviren: Nurcan (Ondin) Mattei

[1] "Barbaroşo", *Gazavât-ı Hayreddin Paşa* metninde.

[2] *Gazavât*'ta. Bu eserin gerçek yazarı Seyid Muradî Reistir. Zaten Barbaros'un emri ve yardımı ile yazmıştır.

[3] İstanbul'daki Beşiktaş semtinde olan Barbaros türbesindeki Osmanlıca kitabe.

[4] *Gazavât*'ın başlangıcında.

[5] Michel Lesure: "İnebahtı veya Osmanlı İmparatorluğu'nda kriz" *(Lépante ou la crise de l'empire ottoman)*.

[6] Marsilya şehir kütüphanesi. Yerel tarih bölümü. Ruffi'nin anlatısı (1696).

[7] İf şatosu, Marsilya'nın önünde limanın girişini engelleyen bir ada. (Monte Cristo romanını okuyanlar anımsayacaklardır.)

[8] "Provanslılara göre Doğu" adlı bir belgede. *(L'Orient des Provençaux)*. Bu, 1982-83 senelerinde Marsilya'da açılmış bir serginin rehber-kataloğudur. Aynı zamanda Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin değerli bir tarihçesini oluşturur.

[9] *Türkiye Tarihi*. İstanbul. Millî matbaa (1927).

[10] *Gazavât*. Ayrıca *Türk Ansiklopedisi*'nin 19. cilt 110-125 sayfalarına ve 1926 yılında C.H. Roger Dessort tarafından Cezayir'de yayınlanan "Tunus Kenti Tarihi"ne başvurulmuştur.

Tekfurdağı İslâm Muhâcirleri Yardım Cem'iyyeti Nizâmnâme-i Esâsîyyesi 1339 (1923)

AYDIN OY

Birçoğumuzun aile büyükleri arasında, son yüzyıl içinde bu ülkeye göçmüş insanlar vardır. Türkiye nüfusunun büyük bir bölümünü ilgilendirmesine karşına, bu tür hareketlerin toplumsal sonuçları hakkında yapılmış sosyal araştırmalar yok denecek kadar azdır.

DOĞU Trakya'daki illerimiz, çoğunluğu Rumeli'den geldiği için "mâcır" (muhacir/göçmen) denilen Türklerle, daha önceden oralarda oturageldikleri için kendilerine "gacal" denilen yerli halkın yaşadığı yörelerimiz arasında yer alır.

Bilindiği üzere, büyük göç, halkın "93 Harbi" dediği 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda olur. Bunu, gene büyük dalgalar halinde göç olaylarının yaşandığı Balkan Savaşı izler. Balkan Savaşı'ndan sonraki büyük göç olaylarından biri de 1924'te yaşanır. Yöre halkı, bu sonuncusundan "mübadele" diye söz eder. "Mübadele"de, Batı Trakya'daki Türkler, Türkiye'ye göç ederler; buna karşılık Rumlar da Yunanistan'a gider.

Çeşitli yıllarda Rumeli'den ve daha geniş bir coğrafyanın adı olarak kullanılan Balkanlar'dan gelen Türkler, bıraktıkları yerlerdeki mallarına karşılık yerleştirildikleri yeni yerlerde tarla, bağ, bahçe ve ev edinirler, onların tapularına sahip olurlarsa da bir bölüm mallarının tam karşılığını alamazlar. Bu durum, çeşitli tarihlerde Türkiye'ye göç etmiş bulunan göçmenler arasında ekonomik huzursuzluklara da yol açar.

Bunun sonucunda, sosyal ve ekonomik dayanışma da göçmenler için bir gereksinim olarak kendini gösterir. Böyle bir dayanışmanın belgelerinden biri de Tekfurdağı (Tekirdağ) göçmenlerinin kurdukları yardım derneğinin tüzüğüdür. 1339 (1923) yılında, İstanbul'da İkdam Matbaası'nda küçük boy bir kitapçık halinde bastırılan tüzükte, göçmenlerin birbirlerine ne şekilde yardımcı olduklarını, aralarında nasıl bir teşkilât kurduklarını görüyoruz.

Söz konusu tüzüğü, bu konudaki girişimlerin ilk örneklerinden biri olarak tanıtıyoruz.

Tüzük, Tekfurdağı mutasarrıflığının verdiği "resmî ruhsat" ile 20 Ocak 1339 (3 Şubat 1923) tarihinde bastırılmıştır. Tekirdağ, o tarihte henüz il olmamıştır; mutasarrıflıkla yönetilmektedir.

67 maddelik bu tüzükte "te'sis" (kuruluş), "cem'iyyetin makasıdı" (derneğin amaçları), "hey'et-i müteşebbise ve mü'essise" (kurucular kurulu), "a'zâyı umumî" (genel üyeler), "a'zânın hukuk ve vezâifi" (üyelerin hak ve görevleri), "hey'et-i idâre" (yönetim kurulu), "hey'et-i idârenin hukuk ve vezâifi" (yönetim kurulunun hak ve görevleri), "riyâsete ait vezâif" (başkanın görevleri), "re'is mu'avinine ait vezâif" (başkan yardımcısının görevleri), "kâtibe ait vezâif" (yazmanın görevleri), "sanduk emîninin vezâifi" (saymanın görevleri), "müşavir a'zânın vezâifi" (danışman üyenin görevleri), "tahsildârların vezâifi" (tahsildarların görevleri), "hey'et-i teftişiyye" (denetleme kurulu), "hey'et-i teftişiyyenin hukuk ve vezâifi" (denetleme kurulunun hak ve görevleri), "vâridât ve masârifât" (gelir ve giderler), "içtimaat-ı umumiyye" (genel kurul), "mevadd-ı muhtelife" (çeşitli maddeler) gibi her tüzükte bulunması gereken bölümler yer alıyor.

Derneğin kurucu üyeleri ile geldikleri memleketlerin adları 6. maddede şöyle gösterilmiştir: İbrahim Rüştü (Varna), İbrahim Ârif (Silistre), Ahmet Hilmi (Varna), Ahmet Necib (Pürzerin/Prizren), Emin (Çirmen), Bekir Sıdkı (Senice), Hasan Sabri (Manastır), Hasan Fehmi (Ahyolu Burgazı), Hasan Kemal (Varna), Hüseyin (Tatar-Pazarcık), Halil (Siroz/Serez), Raif (Lankaza), Zekeriya (Manastır), Sezai (Dimetoka), Sadettin (Ferecik), Süleyman Birader (Selânik), Süleyman Sıtkı (Selânik), Salih (Selânik), Sabri (Manastır),

Abdurrahim (Cisr-i Mustafa Paşa/Bulgaristan'da şimdiki Svilengrad), Abdullah Lûtfî (Nasliç), Osman Adil (Selânik), Ali Rıza (Selânik), Ali Galip (Selânik), Faik (Preveze), Faik Abdurrahman (Yenice Vardar), Fehim (Manastır), Mehmet Bayram (Üsküp), Mehmet Cemal (Florina), Mehmet Mustafa (Selânik), Mustafa Bahri (Dedeağaç), Mustafa Ali (Selânik), Niyazi (Manastır).

Bu kurucu üyeler, kendi aralarından bir de geçici yönetim kurulu oluşturmuşlardır. Geçici yönetim kurulunun kimlerden meydana geldiği, aralarında nasıl bir işbölümü yapıldığı ve geldikleri memleketlerin adı tüzüğün 25. sayfasında şöyle gösterilmiştir:

Re'is : Zahire tüccarından Mehmet Cemal (Florina)

Muavin: Bakkaliye tüccarından Ahmet Hilmi (Varna)

Kâtip: Şekerci Niyazi (Manastır)

Sandık emini: Bakkal Mustafa Bahri (Dedeağaç)

Müşavir azadan: Doktor Osman Adil (Selânik)

Müşavir azadan: Manifaturacı Hacı Mehmet Mustafa (Selânik)

Müşavir azadan: Bakkal Ahmet Lütfü (Nasliç)

Müşavir azadan: Tüccardan İbrahim Rüştü (Varna)

Müşavir azadan: Öğretmenlerden Sadettin (Ferecik)

Müşavir azadan: Bakkal Süleyman Sıtkı (Selânik)

Müşavir azadan: Kunduracı Halil (Siroz/Serez)

Müşavir azadan: Furuncu Raif (Lankaza)

Tüzüğün son sayfaları (s.27-35) bir hüviyyet cüzdanı (kimlik belgesi) olarak hazırlanmıştır. 28. sayfada, derneğe kaydını yaptıran üye ile ilgili olarak sırasıyla şu bilgilere yer verilmiştir: Kayıt numarası, kayıt tarihi, Adı ve şöhreti, babasının adı, sanat ve mesleği, doğum tarihi, doğum yeri, oturduğu yer, evli olup olmadığı, ailesinin kaç kişi olduğu, okuyup yazma bilip bilmediği, ödeyeceği para, imza veya mührü.

29. sayfanın başında "fotoğraf" yeri boş bırakılarak alt tarafına "ihtar" başlığı altında: "İşbu sahifeye aza-yı cemiyyet tarafından yapıştırılacak fotoğraflar re'is ve kâtibin imzaları ile imzalanacak ve cemiyyetin mührüyle mühürlenecektir." notu konulmuştur.

30. sayfada bir "makbuz ilmühaberi" bulunuyor. Bu sayfada, derneğe yatırılan aylık ödemelerin para ve kuruş üzerinden hangi makbuz karşılığında yatırıldığı gösterilmek üzere bir çizelge yapılmıştır.

31. sayfada "Tasdiknâme" başlığı altında şu açıklama bulunuyor: "Tekfurdağı İslâm Muhacirleri Yardım Cem'iyyeti azâsından ( ) numero sene tarihi ili mukayyed ...... efendi bin ...... Efendi 19 -13 senesi için nizâmen cemiyyet sanduk eminliğine vereceği ta'ahüdat-ı şehriyyeyi tamamen te'diye ve tesviyye ettiğinden sene-i mezkûre zarfında Tekfurdağı İslâm Muhacirlari Yardım Cem'iyyeti hukukundan müstefid olunur. .... sene ve .... sene."

Re'is :.........

Kâtip:.........

Bu ilmühaber ve tasdiknâmeler üçer örnek halinde 30-35. sayfalara konulmuştur.

Matbaadan çıktığı şekilde elimize geçen kitapçığın, bu hanelerine hiçbir not düşülmemiş, üzerinde işlem yapılmamış olduğundan kimin olduğu belli değildir.

تکفور طاغی

اسلام مهاجرلری یاردم جمعیتی

نظامنامهٔ اساسیسی

١٩٢٣ - ١٣٣٩

Tüzüğün İç Kapağı.

TEKFURDAĞI
İslâm Muhâcirleri Yardım Cem'iyyeti
Nizâmnâme-i Esâsîyyesi

Tekfurdağı mutasarıflığından 20 Kânûn- Sânî 1839 târîhinde ruhsat-ı resmiyye alınmışdır.

İstanbul-İkdâm Matba'ası
1923-1339

Tekfurdağı
İslam Muhâcirleri Yardım Cem'iyyeti
Nizâmnâme-i Esâsîyyesi

Fasl-ı Evvel
te'sîs

Madde 1- A'zâsı müte'addid ve gayrı mahdûd zevâddan mürekkeb olmak ve merkezi Tekfurdağı'nda bulunmak üzere kasabımıza 5, 18 Kânûn-ı Sânî 1339, 1923 târîhindan bi'l-i'tibâr (İslâm Muhacırları Yardım Cem'iyyeti) namıyle bir cem'iyyet te'sîs ve teşkîl olunmuşdur.

Fasl-ı Sânî

Madde 2- Cem'iyyetin makaasıdı ber-vech-i âtîdir:

elif- Tekfurdağı ve kurrâsı dâhilinde bulunan muhacirîn-i İslâmiyye'nin ezher cihet refâh ve sa'âdetlerinin te'mîni çârelerini düşünmek ve bu bâbda cem'iyyetçe lâzım gelen teşebbüsâtda bulunmak.

be- Dûçâr-ı gadr ü sefâlet olan muhâcirîn-i İslâmiyye'nin hukukunun ızhârına kavanîn-i memleketin müsâ'id olduğu suver-i muhtelife ile çalışmak.

te- Her dürlü esbâb-ı ma'îşetden mahrûm bulunan 'âciz, bîkes,'alîl ve marîz olan muhâcirîn-i İslâmiyye'ye ve diğer fıkarâya mu'âvenet-i nakdıyye-i münâsebede bulunmak.

se- Esnân-ı tahsîlde olub da mekâtib-i ibtidâ'iyyeye giden ve gidecek olan ve eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc bulunan muhâcirîn-i İslâmiyye ve bilhassa şühedâ evlâdının iksâsı ve ilbâsı ve mekâtibe müdâvim bulundukları müddetçe muktezî kitâb, kalem, kâğıd ve sâir âlât ve edevât-ı tedrîssiyelerinin tedârik ve ihzârı husûsâtına yardım etmek.

Madde 3- Cem'iyyet ikinci maddedeki makasıda hâdim olmakla beraber bi'l-umûm ehâlinin efkârını tenvîr ve ma'lûmâtını tevsi' etmek ve siyâsetle iştigal eylememek üzere iktidâr-ı maliyyesi nisbetinde bir (Muhâcirîn-i İslâmiyye Yurdu) küşâd edecek ve mezkûr yurdun bir kütübhânesi ve sûret-i idâresine âid ayrıca bir ta'lîmatnâme-i mahsûsu bulunacakdır.

Madde 4- Cem'iyyet siyâsiyâtla kat'iyyen iştigal etmeyecekdir.

Madde 5- Cem'iyyet 'aynî makasıda hizmet etmek üzere Türkiya'nın diğer kasabalarında teşekkül etmiş veya edecek olan cem'iyyât-ı mümâsile ile iştirâk ve ittihâd edebilir. Ancak bu iştirâk ve ittihâd cem'iyyetin Tekfurdağı'na mahsûs bir cem'iyyet-i mahallîyye olmak sıfat ve haysiyyetini ihlâl edecek dereceye hiçbir vakit çıkarılamaz.

Fasl-ı Sâlis
Hey'et-i Müteşebbise ve Mü'essise

Madde 6- Cem'iyyetin hey'et-i müteşebbisesi hurûf-ı hecâ tertîbiyle ber-vech-i âtî zevâtdan 'ibârettir:

Müşâvir A'zânın Vezâ'ifi

Madde 41- A'zâyı müşâvere, hey'et-i idâre ictimâ'larında müşâvir sıfatıyle bulunmak ve kâtib veya sanduk emîninin bulunmadığı zamânlarda hey'et-i idâre nâmına re'is tarafından kendilerini muvakkaten ihâle ve tevdî'kılınan kâtib veya sanduk emîni vazîfelerini edâ ve ifâ etmekle mükellefdir.

Tahsîldârların Vezâ'ifi

Madde 42- Tahsîldarlar a'zâ'yı cem'iyyetden ta'ahhüdât-ı şehriyyeyi ve cem'iyyete 'âid diğer vâridâtı tahsîl etmekle muvazzafdır. Tahsîlât mukabilinde cem'iyyetçe kabûl olunacak usûlüne göre makbûz ilmühaberleri vermeğe ve her hafta cum'a günleri hey'et-i idâre huzûrunda tahsîlâtı sanduk emînine teslîm etmeğe mecbûrdur.

Madde 43- Tahsîldârlar nezdinde beş yüz gurûşdan fazla bir meblağ bulunduramazlar. Tahsîlâtın mikdârı beş yüz gurûşu tecâvüz edince cum'a günlerini beklemeyerek mevcûd mebâliği sanduk emînine teslîm etmeğe mecbûrdurlar.

Fasl-ı Sâdis
Hey'et-i Teftîşiyye

Madde 44- Her sene ictimâ'-ı senevîde idârenin ve cem'iyyetin diğer umûr ve husûsâtına 'âid her dürlü mu'âmelât ve hesâbâtını teftîş etmek üzere hey'et-i 'umûmiyye tarafından dört a'zâdan mürekkeb re'y-i hafî ile bir (Hey'et-i Teftîşiyye) intihâb olunur. Hey'et-i teftîşiyyeye intihâb olunacak zevâtın hey'et-i idâre gibi (18'inci maddede zikr olunan) evsâf-ı lâzimeyi hâ'iz olması şartdır.

Zeyl: Cem'iyyetin târih-i te'essüsünden bi'l-itibâr sene-i mâliyye mayıs ayının ilk cum'a gününe kadar hey'et-i teftîşiyye vazîfesini muvakkaten hey'et-i müteşebbiseden: (1) İbrâhim 'Ârif (2) Bekir Sıdkî (3) 'Ali Galib (4) Mehmed Bayram Efendiler îfâ edecek ve mezkûr müddetin hitâmında hey'et-i idâre ile birlikde hey'et-i teftîşiyye dahi intihâb olunmak üzere (17)inci madde zeylinin hükmüne tevfıkan hey'et-i 'umûmiyye da'vet edilecekdir.

Hey'et-i Teftişiyyenin Hukuk ve Vezâ'ifi

Madde 45- Hey'et-i teftişiyye her ne zaman isterse ansızın cem'iyyetin idâresine gidüb istediği evrâk ve defâtiri teftiş eder. Kâtib ve sanduk emîni ile sâ'ir me'mûrîn-i cem'iyyet hey'et-i teftişiyyenin istediği evrâk ve defâtiri ve sanduğun mevcûdunu ibrâz ve irâ'eye mecbûrdur.

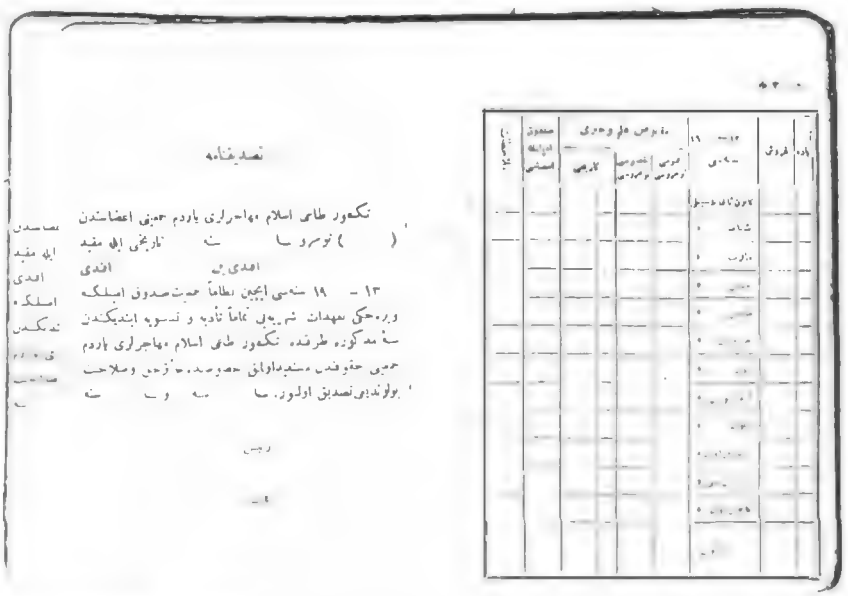

Tüzüğün 30. ve 31. sayfaları.

Madde 46- Hey'et-i teftişiyye vazîfe-i teftişiyyesine bir aydan ziyâde fâsıla veremez.

Madde 47- Hey'et-i teftişiyye icrâ-yı teftîş edebilmek için lâakal kendi a'zâsından iki zât hâzır bulunmak lâzımdır.

Madde 48- Hey'et-i Teftişiyye her def'a vuku'bulan teftişâtı netîcesinde müşâhedâtını mübeyyin iki nüsha üzerine bir rapor tanzîm eder. Bu nüshalardan birini hey'et-i idâreye virüb diğerini kendi evrâkında hıfz eder.

Madde 49- Hey'et-i Teftişiyye her sene hey'et-i idâre mu'âmelâtında gördüğü ahvâli esbâb-ı medlûlesiyle bir lâyiha tarzında (ictimâ'-ı senevî) de ve iktizâ ederse daha evvelki ictimâ'lardan birinde hey'et-i 'umûmiyyeye arz eder.

Fasl-ı Sâbi'
Vâridât ve Masârifât

Madde 50- Cem'iyyetin vâridâtı âtidekilerdir:

elif- A'zânın (9, 10'uncu maddeler mûcibince) vereceği ta'ahhüdât-ı şehriyyeler ve duhûliyyeler.

be- Cem'iyyet hesâbına 3'üncü madde mûcibince küşâd edilecek Muhâcirîn-i İslâmiyye Yurdu'nun hâsılatı.

te- Cem'iyyet nâmına verilecek tiyatro, musâhabe, müsâmere ve piyango hâsılatı.

se- Ashâb-ı hamiyyet tarafından edilecek hîbe ve teberru'lar.

cim- Devâ'ir-i resmiyye ve husûsiyye tarafından verilecek i'âneler vesâ'ire.

Madde 51- Cem'iyyetin masârifâtı âtidekilerdir:

elif- Cem'iyyet idârehânesinin masârifâtı.

be- 2'nci maddenin 3'üncü fıkrası mûcibince muhtâc-ı mu'âvenet olanlara yardım.

te- 2'nci maddenin 4'üncü fıkrası mûcibince mekâtib-i ibtidâ'iyye talebesinden fıkara olanlarına yardım.

se- Cem'iyyet hesâbına 3'üncü madde mûcibince küşâd edilecek Muhâcirîn-i İslâmiyye Yurdu'nun masârifâtı.

cim- Nizâmnâme-i Esâsî ahkâmına tevfikan yapılacak diğer masârifât.

Fasl-ı Sâmin
İctimâ'ât-ı 'Umûmiyye

Madde 52- Hey'et-i 'Umûmiyyenin, hey'et-i idârece mu'ayyen olan zamân ve mevkı'de yapılan ictimâ'larda müzâkerâtı 'alenen icrâ olunur. Hâricden arzû edenler müstemi' sıfatıyle mahall-i ictimâ'a dâhil olabilirler.

Madde 53- Hey'et-i 'umûmiyyenin ictimâ'âtı 'âdî, senevî ve fevkal'âde olmak üzere üç nev'dir:

elif- 'Âdî ictimâ'lar: Mayıs ve eylül aylarının ilk cum'a günü ba'de'z-zuhr zevâlî sa'at ikide icra olunur.

be- Senevî ictimâ': Her sene nihâyetinde kânûn-ı sânînin birinci cum'a günü ba'de'z-zuhr zevâlî sa'at ikide hey'et-i idârenin bir sene zarfındaki icrâat ve hesâbâtını ve sene-i âtiye için hâzırlanan büdce lâyihasını tedkîk ve müzâkere itmek ve hey'et-i idâre ve

hey'et-i teftişiyye intihâbâtı ile iştigâl eylemek üzere icrâ olunur.

te- Fevkal'âde ictimâ'lar ise ba'zı esbâbdan dolayı hey'et-i idâre veyâ hey'et-i teftişiyye tarafından lûzûm ve ihtiyâc görülmesi veyâ ictimâ'-ı âdîde ekseriyyetle alınan karâr veyâhud a'zâyı cem'iyyetin üçde birinin tahrîren mürâca'at ve talebi üzerine yapılır.

zeyl: Gerek 'âdî, gerek senevî ictimâ'ât için ta'yîn olunan gün eyyâm-ı mübâreke veyâ resmiyyeye tesâdüf etdiği takdîrde ictimâ'ertesi veyâhud daha ertesi güne te'hîr olunur.

Madde 54- Hey'et-i 'umûmiyye ictimâ'-ı senevî için mu'ayyen olan zamân ve mevkı'de a'zâdan en müsinn olan zâtın taht-ı riyâsetinde 'akd-ı ictimâ' edüb evvelâ a'zâ-yı mevcûde meyânında ekseriyyet-i mutlaka ile bir re'is vekîli ve bir re'is vekîl ınu'âvini ve üç zabıt kâtibi intihâb eder, sonra işe başlar. Meclis ikmâl-i vazîfe edinceye kadar bu re'is vekîlinin veyâhud mu'âvininin taht-ı riyâsetinde in'ikad eder.

Madde 55- Hey'et-i idâre tarafından ictimâ'-ı senevîde 'arz olunan cem'iyyetin senelik hesâbâtı, o ictimâ'da hâzır bulunan a'zânın arasından re'y-i hafî ile müntahab ve üç a'zâdan mürekkeb bir hey'et-i tedkîkiyye tarafından tedkîk edilir. Hey'et-i tedkîkîyye a'zâsı hey'et-i idâre mu'âmelâtındaki müşâhedâtını bâ-mazbata hey'et-i 'umûmiyyeye 'arz ederler.

Madde 56- İctimâ'-ı senevîde hey'et-i teftişiyye ile hey'et-i tedkîkiyyenin vermiş oldukları mazbatalar münderecâtını hey'et-i 'umûmiyye nazar-ı dikkat ve i'tinâya alır. Hey'et-i idârenin mu'âmelâtından cem'iyyetin menafi'ini muhill veyâ işbu nizâmnâme-i esâsî ahkâmına mugayir bir cihet görülürse hey'et-i 'umûmiyye tarafından mu'âheze ve mes'ûl edilir. Eğer hey'et-i idârenin o hareket-i gayr-ı merzıyyesi mes'ûliyyet-i kanûnîyyeyi dâ'î olacak derecede ise hey'et-i mezkûre 'aleyhinde mahâkim-i hükûmetde ta'kîbâta teşebbüs ve tevessül olunur.

Madde 57- 'Alelade yapılan ictimâ'larda hey'et-i 'umûmiyyenin sülüsünden ve senevî ictimâ'da ise nısfından fazlası bulunmak şartdır. A'zâ hadd-ı hizâmiyyesinden aşağı olursa ictima' ertesi haftaya (ya'ni sekiz gün sonraya te'hîr olunur. Bu takdîrde ictimâ'-ı sânîde mevcûd bulunan a'zâ her kaça bâliğ olursa olsun karâr-ı kat'î alız olunur.

Madde 58- Senevî ictimâ'dan mâ'adâ bi'l-cümle ictimâ'-ı 'umûmmîlerde vazîfe-i riyâset ve kitâbet hey'et-i idâreye 'âiddir.

Madde 59- İctimâ-ı 'umûmîlerin mahall-i in'ikadı ya cem'iyyetçe açılacak (Muhâcirîn-ı İslâmiyye Yurdu) veyâhud hey'et-i idârece münâsib görülecek diğer bir mahal olur.

Fasl-ı Tâsi'
Mevadd-ı Muhtelife

Madde 60- Cem'iyyetin bir idârhânesi olub cem'iyyetin bütün evrâk ve defâtiri orada hıfz olunur. Cem'iyyet nâmına her ne mu'âmele yapılacak olursa orada yapılır.

Madde 61- Cem'iyyet zirâ'atle iştigal edecek muhâcirîn-i İslâmiyyeye muktezî tohumluk, hayvânât ve zirâ'ate 'âid her nev' husûsunda teşebbüsât-ı lâzimede bulunacakdır.

Madde 62- Cem'iyyet makasıd-ı mu'ayyene dâ'iresinde hizmetini daha ziyâde tevsî' edebilmek için lüzûm ve ihtiyâc görülürse ileride Tekfurdağı'na mülhak münâsib köylerde birer şu'be açabilir. Köylülerin bu şu'belerden ne yolda istifâde edebileceklerine dâ'ir bir ta'limâtnâme-i mahsûs tertîb ve tanzîm olunur.

Madde 63- Cem'iyyet her sene vâridâtının 3/4 dörtde üçünü makasıd-ı mu'ayyenesine sarf ve mütebâkî 1/4 dörtde birini ihtiyât akçesi olarak birikdirir.

Madde 64- Cem'iyyetin hey'et-i 'umûmiyyesi sekiz a'zâdan dûn kalırsa cem'iyyet münfesihdir.

Madde 65- Cem'iyyetin beyzîü'ş-şekl bir mühr-i resmiyyesi olacak ve orta yerinde Tekfurdağı ve kenârında İslâm Muhâcirleri Yardım Cem'iyyeti 'ibâresi, 1339-1923 târih-i te'sîsi mahkûk bulunacak ve mezkûr mühr dâ'imâ re'is tarafından muhâfaza olunacakdır.

Madde 66- İşbu nizâmnâme-i esâsînin (1, 2, 3, 4, 6, 7, 17'nci maddenin zeyli, 18, 20, 23, 30, 33, 39, 40, 44'üncü maddenin zeyli, 60, 63, 64, 65, 66) ıncı maddelerinden mâ'adâsının tebdîl veyâ tağyîri ancak senevî ictimâ'larda a'zâ-yı mevcûdenin lâakal sülüsânı tarafından taleb edilmesi ve karâr verilmesi üzerine icrâ olunabilir.

Madde 67- İşbu nizâmnâme-i esâsî 30 Cemaziyelevveli 1341/5, 18 Kânûn-ı Sânî 1339, 1923 târihinden itibâren kabûl ve mer'fü'l- icrâdır.

Hey'et-i müteşebbise ve müessise tarafından muvakkaten hey'et-i idâre vazîfesine intihâb olunan zevât:

Re'is: Zahîre tüccârından Mehmed Cemâl Florina

Mu'avin: Bakkaliye tüccârlarından Ahmed Hilmi Varna

Kâtib: Şekerci Niyâzi Manastır

Sanduk emîni: Bakkal Mustafa Bahri Dedeağaç

Müşâvir a'zâdan: Doktor Osman 'Âdil Selânik

Müşâvir a'zâdan: Manifaturacı Hacı Mehmed Mustafa Selânik

Müşâvir a'zâdan: Bakkal 'Abdullah Lûtfî Nasliç

Müşâvir a'zâdan: Tüccârdan İbrâhim Rüşdî Varna

Müşâvir a'zâdan: Mu'allimînden Sa'deddin Ferecik

Müşâvir a'zâdan: Bakkal süleymân Sıdkî Selânik

Müşâvir a'zâdan: Kunduracı Halîl Siroz

Müşâvir a'zâdan: Furuncu Râ'if Lankaza

Tekfurdağı İslâm Muhâcırları Yardım Cem'iyyeti A'zâlarına Mahsus Hüviyet Cüzdânıdır.

Kayd Nomerosu : .....
Kayd Târihi : .....
İsim ve Şöhreti: .....
Pederinin İsmi : .....
San'at ve Mesleği: .....
Târih-i Tevellüdü: .....
Mahall-i Vilâdeti: .....
Mahall-i İkameti : .....
Müteehhil Olup Olmadığı: .....
Ailesi Kaç Nüfus Olduğu: .....
Okuyup Yazmak Bilip Bilmediği: ....
Ta'ahhüdât-ı Şehriyyesi: .....
İmzâ veyâ Mührü: .....

NOT: 29. sayfanın başında "fotoğraf" denilip yeri boş bırakılarak aynı sayfanın altında: "İhtâr" başlığı altında: "İşbu sâhifeye a'zâ-yı cem'iyyet tarafından yapışdırılacak fotoğraflar re'is ve kâtibin imzâları ile imzâlanacak ve cem'iyyetin mührüyle mühürlenecekdir." notu konulmuştur.

30. sayfadaki bu makbûz ilmühaber örneğinden sonra 31. sayfada bir tasdiknâme bölümü bulunuyor:

Tasdiknâme

"Tekfurdağı İslâm Muhâcirları Yardım Cem'iyyeti a'zâsından ( ) numero sene târihi ile mukayyed ..... Efendi bîn..... Efendi 19 -13 senesi için nizâmen Cem'iyyet Sanduk Eminliği'ne vereceği ta'ahhüdât-ı şehriyyeyi temâmen te'diye ve tesviyye ettiğinden sene-i mezkûre zarfında Tekfurdağı İslâm Muhâcırları Yardım Cemiyyeti hukukundan müstefîd olmak husûsunda hâ'iz-i hakk ve salâhiyyet bulunduğu tasdîk olunur. ..... sene ve ..... sene.

Re'is :.....
Kâtib:.....

NOT: Bu ilmühaber ve tasdiknâmeler üçer örnek halinde 30-35. sayfalarda bulunmaktadır.

(1) İbrâhim Rüşdî Varna (2) İbrâhim 'Ârif Silistre (3) Ahmet Hilmi Varna (4) Ahmed Necîb Pürzerrîn (5) Emîn Çirmen (6) Bekir Sıdkî Senice (7) Hasan Sabrî Manastır (8) Hasan Fehmî Âhyolu Burgazı (9) Hasan Kemâl Varna (10) Hüseyin Tatar-Pazarcık (11) Halîl Sîroz (12) Râ'if Langaza (13) Zekeriyâ Manastır (14) Sezâ'î Dimetoka (15) Sa'deddîn Ferecik (16) Süleyman Birâder Selânik (17) Süleyman Sıdkî Selânik (18) Sâlih Selânik (19) Sabrî Manastır (20) 'Abdurrahîm Cisr-i Mustafa Paşa (21) 'Abdullah Lûtfî Nasliç (22) Osman 'Âdil Selânik(23) 'Ali Rızâ Selânik (24) 'Ali Galib Selânik (25) Fâ'ik Preveze (26) Fâ'ik 'Abdurrahman Yenice-Vardar (27) Fehîm Manastır (28) Mehmed Bayram Üsküb (29) Mehmed Cemâl Florina (30) Mehmed Mustafa Selânik (31) Mustafa Bahrî Dede-Ağaç (32) Mustafa 'Ali Selânik (33) Niyâzî Manastır.

Madde 7- Cem'iyyetin ilk sene-i devriyyesinde cem'iyyete a'za kayd vce kabûl olunanlar hey'et-i mü'essiseden 'add ve i'tibâr olunacaklardır.

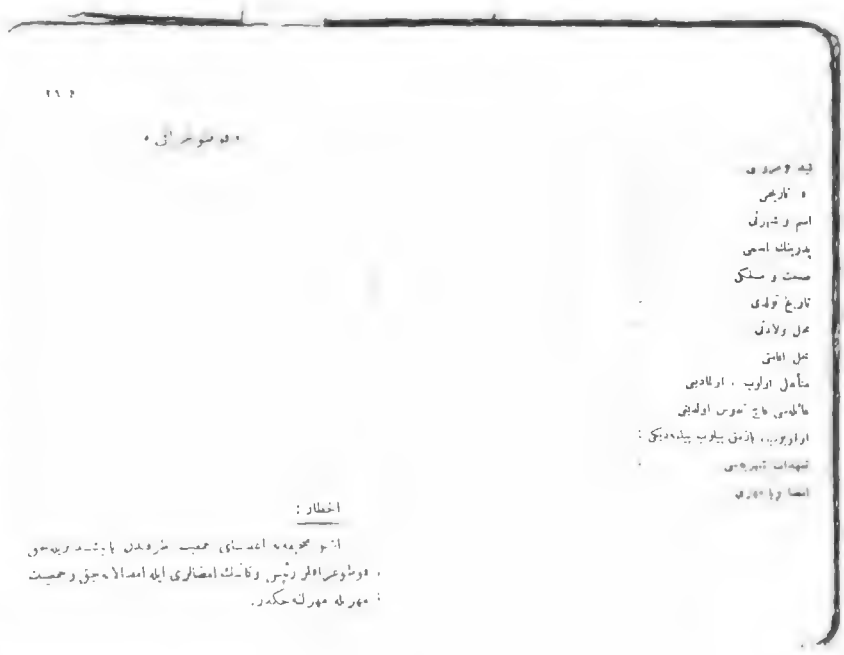

Tüzüğün 28. ve 29. sayfaları.

Fasl-ı Râbi'
A'zâ-yı 'Umûmî

Madde 8- Tekfurdağı kasaba ve kurâsı dâhilinde yaşayan bi'l-'umûm muhâcirîn-i İslâmiyye ve onların evlâd ve ahfâdından on sekiz yaşını ikmâl edenler kendi taleb ve ârzûları üzerine cem'iyyete a'zâ kayd ve kabûl olunur.

zeyl: A'zâdan başka bir mahal ve kasabaya nakl-i mekân edenler ârzû etdikleri takdîrde a'zâlıkda bulunabilirler.

Madde 9- Cem'iyyete a'zâ yazılmak isteyenler şifâhî veya tahrîrî olarak cem'iyyet idâresine mürâca'at edüb cem'iyyetçe kabûl olunmuş numûnesine tevfikan imzâ veyâ mührü tahtında bir 'aded terceme-i hâl varakası i'tâ edecek ve cem'iyyete dühûliyye olarak (50) guruş ve şehrî olarak da (10) guruş vermeği ta'ahhüd eyleyecekdir.

Madde 10- Cem'iyyete mu'âvenetde bulunan muhâcirîn-i İslâmiyye ve onların evlâd ü ahfâdı duhûliye ve ta'ahhüdât-ı şehriyyeyi kabûl eden yerli müslümânlar ve diğer hemşehrîler veyâ ecnebîler a'zâ-yı fahrıyye sıfatıyle cem'iyyete dâhil olurlar.

Madde 11- Üç ay sırasıyle a'zâlık ta'ahhüdâtını edâ etmeyenler a'zâlıkdan sâkıt olur. Bu gibilerin bilâhıre arzû etdikleri takdîrde terâküm eden ta'ahhüdât-ı şehriyyelerini te'diye eylemek şarıyle tekrâr a'zâkayd ü kabûl olunmaları câ'izdir.

A'zânın Hukuk ve Vezâ'ifi

Madde 12- A'zânın her birine "İslâm Muhâcirleri Yardım Cem'iyyeti" a'zâsından olduğuna dâ'ir cem'iyyetçe suret-i mahsûsada bir (Hüviyyet Cüzdânı) verilir. Mezkûr cüzdânda ta'ahüdât-ı şehriyyesini ödeyüb ödemediği sırasıyle gösterilir.

Madde 13- A'zâdan her biri işbu nizâmnâme-i esâsiyyede kendisine tahmîl olunan vezâ'ifi ve nizâmnâme-i esâsî ahkâmına muvâfık hey'et-i idâre ile hey'et-i umûmiyye mukarrerâtını tamâmen icrâya mecbûrdur.

Madde 14- A'zâdan her biri vezâ'if-i cem'iyyetin hangisi içün olursa olsun -evsâf-ı lâzimeyi hâ'iz ise- intihâb olunmak veyâhud diğerini intihâb etmek, ictimâ'larda mevkı'-i müzâkereye konulmak üzere mevâdd-ı mahsûsa ve lâyiha 'arz ve takdîm etmek ve taht-ı tezekkürde olan mesâ'il hakkında re'y vermek ve ictimâ'larda hey'et-i idâre ile hey'et-i teftişiyyenin harekât ve icrâât ından izâhat istemek hakkını hâizdir.

Zeyl: A'zâ-yı fahrıyyenin, re'y vermek ve intihâb olunmak hakları yokdur. Şu kadar ki bi'l-cümle mevâdd ve husûsât hakkında şifâhen veyâ tahrîren beyân-ı fikr ü mütâla'ada bulunabilirler.

Madde 15- A'zâdan hiç biri ictimâ'-ı 'umûmî hâricinde cem'iyyet mu'âmelâtına dâ'ir hey'et-i idâreden hesâb isteyemez.

Madde 16- İşbu nizâmnâme-i esâsîde kendisine tahmîl olunan evzâ'ifi ve nizâmnâme-i esâsî ahkâmına muvâfık hey'et-i idâre ve hey'et-i 'umûmiyye mukarrerâtını kabûl ve icrâdan istinkâf eden cem'iyyetin hey'etine şübhe getirebilecek ve mes'ûliyyet terettüb edecek bir hâl ve hareketi tahakkuk eden a'zâ hey'et-i idâre ictimâ'larında ekseriyyetle alınacak karâr üzerine a'zâlıkdan çıkarılarak keyfiyyet hey'et-i 'umûmiyye ictimâ'ına arz olunur. Ancak bu gibiler hey'et-i 'umûmiyye ictimâ'âtında kendilerini müdâfa'a etmeğe salâhiyatdârdırlar.

Fasl-ı Hâmis
Hey'et-i İdâre

Madde 17- Cem'iyyetin her dürlü umûr ve husûsâtını rü'yet ve tesviyye etmek üzere cem'iyyetin a'zâsı tarafından bir (Hey'et-i İdâre) intihâb olunur.

zeyl: Cem'iyyetin târîh-i teessüsünden bi'l-'itibâr sene-i hâliyye mayıs ayının ilk cum'a gününe kadar hey'et-i idâre vazîfesini muvakkaten hey'et-i mü teşebbisden (1) İbrâhim Rüşdî (2) Ahmed Hilmî (3) Halîl (4) Râ'if (5) Sa'deddin (6) Süleymân Sıdkî (7) 'Abdullah Lûtfî (8) Osman 'Âdil (9) Mehmed Cemâl (10) Hacı Mehmed Mustafa (11) Mustafa Bahrî (12) Niyâzî Efendiler îfâ edecek ve mezkûr müddetin hıtâmında yeni hey'et-i idâre intihâb olunmak üzere hey'et-i 'umûmiyye da'vet edilecekdir.

Madde 18- Hey'et-i idâreye intihâb olunacak zevâtın Türkiya teb'asından ve a'zâ-yı cem'iyyetinden olması, Türkçe okuyub yazmak bilmesi, hukuk-ı medeniyyeden sâkıt, mahcûz veyâ sahtekârlık, dolandırıcılık ve emniyeti sû'i isti'mâl gibi sû'i hâle delâlet eden mevâd-

dan biriyle mahkûm bulunmaması şartdır.

Madde 19- Hey'et-i idâre 18'inci maddede zikr olunan evsâf-ı lâzımeyi hâ'iz zevâtdan olmak ve sekiz a'zâdan dûn ve on iki a'zâdan efzûn olmamak üzere her sene nihâyetinde 'akd olunacak senevî ictimâ'-i 'umûmîde cem'iyyet a'zâsı tarafından ekseriyyet-i mutlaka, ra'y-i hafî ve bir sene müddetle intihâb olunur. İntihâb olunan hey'et bi'l-âhire beynlerinden bir re'is, bir re'is mu'avini, bir kâtib ve bir sanduk emîni ayırub diğerlerini a'zâ-yı müşâvire sıfatıyle bırakırlar.

Madde 20- Hey'et-i idâre a'zâsı meccânen îfa-yı hıdmet ederler. Yalnız ileride mu'âmelât-ı cem'iyyet tevsi' eder ve vâridât-ı cem'iyyet müsâ'id olursa ma'aşlı ve dâ'imî bir kâtib nasb ve ta'yîn olunur. Kâtiblik için maktû'an nihâyet (2500) guruş ma'aş-ı şerhî verilebilir.

Madde 21 İkmâl-i müddet ve vazîfe eden hey'et-i idâre a'zası sene-i âtîde tekrâr intihâb olunmak hakkını hâ'izdir.

Madde 22- Hey'et-i idâre a'zâsının ekserîsi (yani sekizde beşi) veyâ tekmîli isti'fâ etdiği veyâhûd işden el çekdirildiği sûretde onların yerine cem'iyyet a'zâsı yeni hey'et intihâb eder. Ekseriyyet zâyi' olmadığı takdîrde hey'et-i idâre îfâ-yı vazîfede devâm eder.

Madde 23- Hey'et-i idâre a'zâsı cem'iyyetden münâsib gördüğü nâmûslu ve müstakîm zevâtdan bir ve daha ziyâde (tahsîldâr)lar nasb ve ta'yin eder. Mezkûr tahsîldârlar hey'et-i idârece lüzûmu mıkdâr kefâlet-ı şahsıyye ve nakdıyyeye rabt olunur. Tahsîldârlara tahsîlât-ı vâkı'adan yüzde birden ona kadar tasîsât verilebilir.

Hey'et-i İdârenin Hukuk ve Vezâ'ifi

Madde 24- Hey'et-i idâre işbu nizâmnâme-i esâsî ile kendilerine tahmîl olunan vezâ'ifi ve hey'et-i 'umûmiyye mukarrerâtını îfâ, cem'iyyetin hüsn-i sûretle devâm ve terakkîsi çârelerini taharrî, fevkalâde ictimâ' edileceği vakit hey'et-i' umûmiyyeyi tahrîren ictimâ'a da'vet etmek ve bi'l-cümle ictimâ'larda alız edilen mukarrerât ahkâmının icrâsı ve makamât-ı resmiyyeden istenilecek ma'lûmât-ı lâzimeyi sür'at-i mümkine ile bildirmek vazîfesiyle mükellefdir.

Madde 25- Hey'et-i idâre fevkalâde ictimâ'lardan mâ'adâ ictimâ'-ı 'umûmîlerin in'ikadından en çok on beş ve en az sekiz gün mukaddem rûznâme-i müzâkerâtı- bi't-tertîb- umûm a'zâya 'arz ve teblîğ etmeğe mecbûrdur.

Madde 26- Hey'et-i idâre her hafta cum'a günleri kable'z-zuhr zevâlî sa'at dokuzda 'akd-ı ictimâ' ederek 'uhdelerine tevdî' olunan vezâ'ifin sûret-i icrâsını müzâkere ederler.

Madde 27- Hey'et-i idâreyi teşkîl eden a'zânın kâffesi ictimâ'larda hâzır bulunmağa mecbûrdur. Bir ma'zeret-i meşrû'a sebebiyle ictimâ'da bulunamayacak olan a'zânın riyâsete ihbâr-ı keyfiyyet eylemesi lâzımdır.

Madde 28-Hey'et-i idare hey'et-i 'umûmiyye ictimâ'larında verilen karâr ve büdçe mûcibince sarfiyyâta me'zûndur. Karâr ve büdçe hâricinde fevkalâde olarak bir ihtiyâc zuhûr edüb de hey'et-i 'umûmiyyenin re'ylerini almağa vakt ü zamân müsâ'id olmadığı takdîrde hey'et-i idâre kendi mes'ûliyyeti tahtında beş bin gurûşa kadar sarf edebilir. Fakat bi'l-ahire bu husûsda hey'et-i 'umûmiyyenin re'y-i muvâfakatini taleb ve istihsâle mecbûrdur.

Madde 29- Hey'et-ı idâre cem'iyyetin te'mîn-i devâm ve terakkîsi içün vâridât teharrîsine borcludur.

Madde 30- Hey'et-i idâre a'zâsı cem'iyyetin bi'l-cümle mu'âmelât-ı hesâbiyyesinden mâlen ve müteselsilen mes'ûldur. Sanduk emînini münâsib gördükleri mıkdârda kefâlete rabt ederler.

Madde 31- Hey'et-i idâre a'zâsı isti'fâ edeceği takdîrde isti'fânâmesini cem'iyyet riyâsetine takdîm eder. Riyâsetde o isti'fâ eden a'zânın isti'fâsının kabûlü ve yerine diğerinin intihâbı içün hey'et-i umûmiyyeyi ictimâ'a da'vet eyler.

Madde 32- Hey'et-i idâre hesâbât-ı 'umûmiyyesini ve cem'iyyetin bir senelik icraâtını ve bu icraâtdan mütevellid netâyici ve sene-i âtîye içün tertîb edeceği bütçe lâyihasını her sene nihâyetinde yapılacak olan ictimâ'-ı senevîde hey'et-i 'umûmiyyenin nazargâh-ı tedkîk ve müzâkeresine arz eder.

Madde 33- Her ne sebeble olursa olsun cem'iyyet dağılacak olursa hey'et-i idâre vakit geçirmeksizin cem'iyyet sanduğundan mevcûd nukudu Hilâl-i Ahmer idâresine ve cem'iyyete 'âid evrâk ve defâtiri de mahallî Cemâ'at-ı İslâmiyye idâresine terk ve teslîm etmeğe mecbûrdur.

Riyâsete 'Âid Vezâ'if

Madde 34- Re'is ictimâları açub kapamak ve hey'et-i idâre tarafından ihzâr olunan rûznâme-i müzâkerâtı meclise 'arz ile esnâ-yı müzâkerede cereyân eden mübâhasât ve münâkaşâtı idâre edüb âdâb ü intizâm-ı meclisinnizamnâme-i esâsî ahkâmına muvâfık olarak hey'et-i 'umûmiyye tarafından ayrıca tertîb ve tanzîm olunacak nizâmnâme-i dâhilî mûcibince- muhâfazasına dikkat ve i'tinâ etmek vazîfesiyle mükellefdir.

Madde 35- Re'is makamât-ı resmiyye ve eşhâs-ı şahsıyyeye karşı cem'iyyetin timsâl-i müşahhası 'add olunduğundan cem'iyyete dâir bi'l-cümle umûr ve husûsât hakkında ona mürâca'at olunmak lâzımdır.

Netîce: Re'is, cem'iyyet hakkında kendisine vâki olan ma'rûzâtı hey'et-i idâreye bildirmeğe borcludur.

Re'is Mu'âvinine 'Âid Vezâ'if

Madde 36- Re'is mu'âvini, re'is bulunmadığı zamân vekâleten re'is vazîfesini deruhte etmekle mükellefdir.

Kâtibe 'Âid Vezâ'if

Madde 37- Kâtib re'isin taht-ı nezâretinde olarak cem'iyyetin umûr-ı tahrîriyyesini îfâ, gerek hey'et-i idâre ve gerek hey-et-i 'umûmiyye ictimâ'larında protokol yazmak, mürâselât içün kopya defteriyle künye ve kayd defteri ve cem'iyyete 'aid eşyâ-yı menkule defteri tutmak ve cem'iyyetin evrâkını tertîb ve hüsn-i muhâfaza eylemek vazîfesiyle muvazzaf ve mükellefdir.

Sanduk Emîninin Vezâ'ifi

Madde 38- Sanduk emîni cem'iyyete 'âid bi'l-cümle vâridâtı vaktü zamânında bizzât veyâhud tahsîldârlar vâsıtasıyle tahsîl edüb vuku' bulan te'diyâta mukâbil cem'iyyetin mühr-i resmîsiyle mahtûm ve re'is ile berâber kendi imzâsını hâvî makbûz ilmühaberleri vermek ve zuhûr eden masârifâta dâir masraf ilmühaberleri almak ve 'umum vâridât ve masârifâta mahsûs ayrıca bir kıt'a defter tutmak vazîfesiyle mükellefdir.

Netîce: Masraf ilmühaberlerine riyâsetce i'tâsı kaydı konularak imzâlanacak ve mühürlenecekdir.

Madde 39- Sanduk emîni husûle gelen vâridâtdan kendisinde beş bin gurûşdan ziyâde bulunduramayub toplanan parayı cem'iyyet nâmına re'is ile birlikde hükûmetin mü'essesât-ı mâliyyesinden birine vermeğe mecbûrdur. Cem'iyyetin nukudu husûsî ve ecnebî bankalara ve ötekine berikine fâ'izle veyâ fâ'izsiz asla verilemez.

Madde 40- Sanduk emîni cem'iyyetin nukudu bulunan mahalden hey'et-i idârenin karârı ve re'isin imzâsı ve mührü olmadıkça para alız edemez.

Doğu (Kök) Türk Konfederasyonu: Gözden Geçiriş

SENCER DİVİTÇİOĞLU

"Ren nehrini geçip, Gaul ilini zapteden ilk halk, günümüzde Tungri diye tanınan, eskiden Germani denilen halkı. Başlangıçta bir tek boyun adı olan bu sonucu ad, yavaş yava, geniş anlamda ve genel olarak kullanılmaya başladı".

TACITUS, *GERMANIA*

KÖK TÜRKLER(1987) adlı kitabımda, VIII. yüzyılın ilk yarısındaki Doğu (Kök) Türk Konfederasyonunun sayı ve boy bileşimi hakkında, Czegledy'den (1972) esinlenerek verdiğim çözümün, Orhon Yazıtlarının yeniden okunması halinde düzeltilmeye muhtaç olduğunu şimdi anlıyorum. Tarih bilgisi olarak, sunulan bu yeni çözümün eskisinden daha "gerçek" olduğu iddia edilemezse de, daha az "yanlışlanabilir" olduğu bellidir.[1] Analizi, kademeli olarak Çin, Uygur (Tibetçe) ve Türk belgelerini izleyerek yürüteceğim.

A.1. Doğu (Kök) Türk konfederasyonuna üye olan boyların sayısı hakkında elimizde Çince yazılmış bir mezar taşı kitabesi var. Kitabe 723 yılında Çin'de gencecikken ölen, Kapgan (Bög) Kağanının kızı A-she-na Hsien-li Bilge'ye aittir. Metin fevkalâde ilginç olmakla beraber (Bombacı 1971), sadece konuya ilgili noktaları aydınlatması bakımından özetle aktarılacaktır.

"Çölün kuzeyinde bulunan büyük ülkelerin başkanları arasında *otuz boyun* kağanı da vardı. Sevgili kızı prenses Hs'ien-li Bilge tıpkı bir Çin prensesine benzerdi... Babası Türkler'in ulu Kağanı Kutluğ Mo-cho (Beg Çor) idi. Göğün oğlu olması hasebiyle ünvanını yüce Göklerden elde etmişti... Sağ cenahın yönetimini ele aldığında, *dokuz boy* onun ilahi zekâsından korktu... Böylece, giysilerinin önünü soldan ilikliyenlerin (Türkler'in) yüce başkanı oldu. *On iki boy* da onun yenileştirmedeki başarılarını *(belle influence transformatrice)* sevinçle kabul etti" (Chavenne 1973:1914 *İtalik* benim. Kısmî düzeltme: Pritsak: 1985).

Hs'ien-li Bilge'nin hikâyesi babası Kapgan Kağanın (Beg Çor) Bayırkular'ca pusuya düşürülüp öldürülmesi ve bunu izleyen günlerde ağabeyiyle bütün yakın akrabalarının kuzeni Kül Tigin tarafından katledilmesiyle başlıyor ve kızın intihar etmesiyle kapanıyor. Bu arada kitabe, hiç niyeti olmaksızın, Türk tarihine önemli bir ışık tutuyor. Aydınlanan noktalar şunlar; i) Kapgan Kağan ve Bilge Kağan döneminde Türk konfederasyonu *otuz* boyludur. ii) Adı geçen konfederasyonun *on iki* boylu bir üyesi vardır; ve iii) *Dokuz Aşiret* (boy), yani Tokuz Oğuz, daha Kapgan Kağan zamanında Türkler'e boyun eğip, konfederasyona girmiştir.

Öyle ise, bu dönemde Doğu (Kök) Türk konfederasyonu kesinlikle *otuz* boyluydu. Aynı sayı Kül Tigin (T.Tekin 1988:KT) yazıtında da zikredilmiş, fakat arkasından gelen boy adı okunamadığı için Thomsen'den beri (1896), hemen hemen, bütün Türkologlar, Bilge Kağan yazıtında (*İbid*:BK) geçen *Otuz Tatar* boy adından esinlenerek, onu da böyle okumuşlardır. Oysa, eğer Kapgan Kağanının pekiştirdiği II. (Kök) Türk Kağanlığının otuz boylu bir konfederasyon olduğu bir tek belgenin tanıklığına kalmış olsa bile, kanımca bunu bir olgu olarak kabul edip, bundan böyle Otuz Tatarı, Otuz Türk olarak okumak gerekir (Czegledy 1972, Izgi 1986, Divitçioğlu 1987).

Kül Tigin yazıtında (T.Tekin *op.cit:* KT) Bilge Kağanın ayıttığı (hitap ettiği) boyların belli bir *boy birliğine* dahil oldukları açıktır. Çünkü metinde, bir yandan, bu beyler asla tekil "boy" (< bod) haliyle değil (oysa, Tonyukuk yazıtında kullanılmıştır), hep çoğul "boylar" (bodun) haliyle yazılmıştır (*türük bodun* gibi), öte yandan, yine Bilge Kağan beylere ve boylara seslenirken Türk'ün yanında bir de Oğuz adı-

nı eklemiştir (*türük oğuz beyleri bodun* gibi). Öyle ise, ilk yaklaşımdan ötürü, Türk'ü bir federasyon, ikinci yaklaşımdan ötürü de, Türk-Oğuz'u konfederasyon üyeleri olarak görmek mümkündür.

Orhon Türkçesinde bodun kelimesi federasyon kavramına ulandığı (tekabül ettiği) gibi, "ok" kelimesi de aynı anlamı veriyordu. Böyle olduğu onca tartışmalara yolaçan şu cümleden bellidir: *"ekin ara idi oksuz köök türük〈 iti〉 ança olurur ermiş"* (〈Kadırgan ormanıyla Demir kapı arasında 〉 hepten konfederasyonsuz 〈 kalan 〉 Kök Türk'ü düzene sokup, öylece hüküm sürmüş) (*ibid:* KT). "Ok" kelimesinin konfederasyon demek olduğu, zaten, Batı Türkleri'nin beşer boyluk iki birliği On Ok demelerinden anlaşılır. Bu demektir ki, gerek Doğu, gerekse Batı Türkler'i hep konfederasyon halinde yaşamışlardır (*ilerde: 7).*

A.2. A-she-na Hsien-li Bilge'nin mezar taşı kitabesindeki *on iki* boylu federasyona gelince: "on iki boy" iki belgede karşımıza çıkıyor.

a. Bunlardan ilki *Pelliot Elyazmasıdır* (Bacot 1957). Bu elyazmasının VIII. yüzyılın ortalarında, Türk Kağanlığının yıkılışının hemen ertesinde, Uygurlar'ın tüm Orta Asya'da başlattıklarını kabul ettirdikleri bir tarihte yazılmış olması gerekir. Önce Uygurca kaleme alındığı, ancak daha sonraları Çince aracılığıyla Tibetçeye çevrildiği sanılıyor (ya da başka bir sırayla) (Clauson 1957a; Tezcan 1975). Raporun amacı, Çin'in bir uydusu olan Kan-su Uygurlar'ına yöre halkının siyasî, iktisadî ve askerî durumları hakkında bilgi vermektedir. İşte metnin ilgili bölümü:

"Ülkenin adı Çince Ji-ur, Türkçe Baker-pa-lıg'dır. Türk Bug-chor'un ötesinde on iki boy vardır: Kral Za-mamo-nan'un boyu, Hali boyu, A-ça-stee boyu, Çar-du-li boyu, Lo-lad boyu, Par-sıl boyu, So-ni boyu, Jat-to boyu, Yani-ti boyu, He-bdal boyu, Garga-pur boyu. Bu boyların kralı yoktur. On bin asker çıkarlar". *(ibid).*

Tibetçe metinde belirtilen Çincesi Jiur, Türkçesi Bakır Balıg olan yöre, Bug-chor, yani Beg Çor'un (Kapgan Kağan) ilinin (Ötüken) ötesinde bir yerde olmalıdır (belirlenemiyor). Tibetçe belge bu yerin So-ho (İli) ırmağının dolaylarında olduğunu söylüyor, yani, batıda bir yerde.

Metinde adı geçen boyları şöyle özdeşleştirebiliriz: Za-ma-mo-nan, Clauson'a göre, Ozmış Kağanın boyudur. Bu boy, aynı zamanda,* A-po-ta'nın yanına aldığı on bir boya doğal olarak eklenmesi gereken bir A-she-na boyu (kağan boyu) olmalıdır (*ilerde: 4).* Yine Clauson'a göre, Hali, 630 yılında tutsaklıkta ölen Hie-li (İlig) Kağanın boyudur ki o da bir A-she-na boyudur. Böylece, A-she-na adını taşıyan iki ayrı boy karşısında bulunuyoruz. Bu duruma kuşkuyla bakmak gerekir. Çünkü bir A-she-na olan Işbara Kağana meydan okuyan, A-she-na Apa Kağanın da kendi boyu *(pu lo)* olduğu gibi, A-she-na Chu-pi (Çebiş) ya da Çabuş 〈Çavuş) Kağanın da öz boyunun adı Chu-pi-shi (Çebişlig ya da Çabuşlug)[2] idi (Ecsedy 1984; Bechwith 1987). Üçüncü sırada yer alan A-ça-ste A-she-te ise, yukarıdaki iki kağan boyuna kadın veren boydur. Bu üç boy Türk Kağanlığının etnik özü olmalıdır.

Geriye kalan boylar arasında bazılarının kimlikleri oldukça kolay saptanır. Bunlar Barsıl, So-ni, He-bdal ve belkide Çar-du-li boylarıdır. Barsıl, Hazarlar'ın ünlü bir boyu olup (Galden 1980), adı Taryat yazıtlarında da zikredilir (T.Tekin 1982). So-ni, Batı Türkler'inin bir alt-boyudur. He-bdal, bilinen Eftalitler'dir. Bunların kökenlerinin Türk mü, İranlı mı, yoksa Moğol mu olduğu, tartışmaları bir yana, (Enoki 1955, Sayılı 1982, Czegledy 1984, Cichocki 1984), Çin tarihlerine göre "âdetleri Türkler'inkine benzemektedir", (Chavannes 1903: 158). Nedeni herhalde, asıl halkı Toharistân'da (*artı* Guristan) oturan Eftalitler'in *bir* boyu, belki de bir hizmet karşılığında, Ötüken'de Türkler'le birlikte yaşıyordu. Öte yandan, Çar-du-li boyunun, Kaşgarî'de (DTL) Oğuzlar'ın yirmi ikinci boyu olarak sayılan Çarukluğ olması da pek mümkündür.[3] Lo-lad, Rni-ke, Yanti, Jei-to ve Garga-pur boylarının kimlikleri hakkındaysa, şimdilik hiçbir fikir ileri sürülemez.

b. Bu önemli belgeyi, başka bir çapraz-belgeyle desteklemek niyetiyle Çin kaynaklı olup, Biçurin tarafından Rusça'ya çevrilen bir parçayı aktarıyoruz (Kurat 1952:51).

"... Başa Basımıl Kağanı geçince de Türk ilinde sükunet temin edilmedi. Bu defa, Kök Türk tiginlerinden *Apota* Bemey Po-mei Kağandan ayrılarak kendini kağan ilan etti; ona *on bir* uruk katıldı. Bununla Türk ilinde karışıklıklar son buldu. Apota Kağan So-ho 〈İli?〉 ırmağı kıyısındaki dağlara çıkarak mücadeleye devam ettiğini görüyoruz" (*italik* benim).

Belgede yine Uygur bozgunu ertesinde Doğu (Kök) Türkler'inin on bir boy olduğu anlaşılıyor. Bunlara bir de Ozmış Kağanın ya da A-po-ta'nın kağanlık boyunu katarsak on iki boy eder.

A.3.Doğu (Kök) Türk konfederasyonunun sayı ve boy bileşimi hakkındaki Orhon yazıtlarında bulunan ipuçlarına gelince:

Tonyukuk yazıtında (T. Tekin 1968: T) I. Türk Kağanlığından (550-630) beri Türk Ser boylarının birlikte yaşadıkları imâ edilmektedir. Metinde, 630-682 "kağansızlık" döneminden söz edilirken, *" türk sir bodin yirinte bod kalmadı"* (Türk ve Sir boylarının yerinde boy kalmadı) deniliyor.

Sir boylarının kimlikleri hakkında yapılacak en isabetli tahmin-kuvvetli varsayım[4] onların Sir Derya kökenli; İndo-İranlı, bir halk olduğudur. Büyük bir olasılıkla, Çin yıllıklarının zikrettiği Sie-yen-t'olar'la (Chavannes *op.cit*) ilişkileri vardır. Ama, bunlar Bumin ve İstemi Kağanlar zamanından beri Türkler'le birlikte yaşamış Soydak'lar olamaz. Zira, Bilge Kağan yazıtında geçen bu Sirler'le Kül Tiğin yazıtında anılan Soğdak ya da Soğut halkları farklıdır (ama belki de, Soğdak, Sir boylarından biridir). Tonyukuk yazıtında zikredilen ikinci boy (Dokuz) Oğuz ve onlardan birer alt-boy olan Kun ve Tongra'dır. Metinde, İlteriş Kağan döneminde bunlarla yapılan çatışmalar anlatılır ve Oğuzlar'ın bütün direnişlerine rağmen nasıl yola getirilip, Türk-Sir federasyonuna üçüncü bir üye olarak alındıkları hikâye edilir. Onların girmesiyle il'e yeniden barış gelmiştir. Bundan böyle, *"türk bilge kağan türk bir bodunug oğuz bodunug igidü olurur"* (Türk Bilge Kağan, Türk, Sir ve Oğuz boylarının geçimini sağlıyarak, hüküm sürüyor).

Bilge Kağan yazıtında ise (T.Tekin *op.cit.*: BK) çok önemli bir nokta var. Burada, Türk adı taşıyan konfederasyonun üyelerinin adları teker teker belirlenmeye başlamışlardır. Bunlar, *"altı sir tokuz oğuz eki ediz kerükülüg begleri boduni"*dir. Yani, Alti Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz (kerekülüg çadırlı) beyleri ve boylarıdır.

Altı Sir hakkında pek az şey bildiğimizi yukarda söylemiştim. Tokuz Oğuz içinse oldukça bilgimiz var.

Çin kaynakları Tokuz Oğuz'dan ilk kez onların Çinliler'le birlikte olup, Hie-li (İlig) Kağanın sonunu hazırladıkları 630 dolayları vesilesiyle bahseder (Pulleyblank 1956). Bu dokuz boy şunlardır: Uygur, Buku, Kun, Bayırku, Tongra, Sse-ki, Sıkar, K'i-pi ve Ediz (Hamilton 1962). Bu boy konfederasyonu içinde en önemli boy Uygur'lardır. Onların eski Tieh-le (*Teğrek) konfederasyonun bir üyesi olduğu biliniyor (Liu mau-tsai 1958: 127). Bunlar başlangıçta Uygur, Bayırku, Tongra, Buku, Telengut, Ss-kie, Ediz, Tieken, Hun

ve Husia boylarının bir birleşmesiydi (*ibid:* 243). Ne ki, VIII. yüzyıla girerken Uygur'lar kendi başlarına dokuz boylu yeni bir federasyon kurdular. Bunlar, Yağlakar (kağan boyu), Utugar, Kürebir, Bakasıkır, Abuçak, Kasar, Kugusu, Yağmurkar ve Aymur idiler (Chavannes 1903:94. Türkçeleştirme:Hamilton 1962). Tang chou, Tiehle döneminin ertesinde Uygurlar'a katılan boyların büyük bir bölümünün Türk olduğunu söyler.

Maamafih, 744 tarihinde Doğu (Kök) Türk Kağanlığı Uygur-Basmıl-Karlut ittifakı sonucunda yıkılınca, Sekiz Oğuzlar'ın Tokuz Oğuz konfederasyonundan ayrılarak illerini terkettikleri ve doğuya ve batıya doğru dağıldıkları anlaşılmaktadır.

İki Ediz'in durumu ise tartışıklıdır. Çin belgelerine göre Tokuz Oğuzlar'ın bir boyu, Türk yazıtlarına göre, söylediğim gibi, Tokuz Oğuz'dan ayrı olarak, Türk konfederasyonunun bir üyesidir.

B.1. Yukarıdaki belge ve açıklamaların ışığı altında, VIII. yüzyılın ilk yarısında, Doğu (Kök) Türk konfederasyonu üyelerini şöyle sıralarız: On iki Türk, Dokuz Oğuz, Altı Sir, İki Ediz. Toplamı yirmi dokuz boylu bir birlik eder. Konfederasyon otuz boylu olduğuna göre, geriye bir boy kalır. Kimdir bu boy?

Bir zamanlar Giraud (1962), yukarıda zikredilen *"altı sir tokuz oğuz iki ediz kerekülüg belgeleri buduni"* cümlesindeki *kerekülüg* kelimesini "çadırlı" şeklinde çevireceğine, bir soru işaretiyle, onu bir boyun has ismi olarak kabul eder görünmüştü (*ibid*:184). Haklı da olabilirdi. Zira şu önermeler Giraud'un yaklaşımını destekler gibidir: 1°) Türkçede (+*lg*) ekiyle yapılmış birçok boy adı vardır: Karluk, Kanglıg, Taşlığ, Çarukluğ, Çebişlig (Çabuşlug) gibi. Bu boy adları arasından bazıları, totolojik olmasına rağmen, insanların günlük yaşamlarında kullandıkları nesne-gereçlerle ilgilidir. Örneğin, kimi boylar kanglı > kağnı, yani "araba" kullanırken Kanglıg adını, kimileri çarık giyerken Çarukluğ adını, kimileri de çebiş beslerken Çebişlig adını almışlardır. Kereküde yaşayan bir boy da neden Kerekülüg adını almasın? Üstelik 2°) Kutuk-Ula yazıtında (Tryarski & Hamilton 1975) *Kara Kerekü* diye bir boyun adı geçiyorsa... Bu boyun önemlice olduğu Yeg Inanç Çor adındaki beylerine *Tengriken* (haşmet-meab) diye hitap edilmesinden anlaşılır.

Doğallıkla, Bilge Kağan yazıtında bulunan sözde-Kerekülüg boyuyla onun çağdaşı Kutuk-Ula yazıtındaki gerçek-Kerekü boyu arasında bir özdeşlik kurulmak istenilirse, bu sonuncu boyun adındaki (+*lg*) ekinin niçin düşmüş olduğu anlatılmaktadır. Böyle bir durumla iki yerde karşılaştığımızı söyleyelim: Doğu (Kök) Türk Kağanlarından Chepi (ꝏÇebiş Kağanın boyu Çebiş ya da Çebişlig'dir ve Kaşgari'ye (Atalay, Dankoff Dalt) göre, Çaruk, "Barçuk'ta oturan bir Türk boyu, Çarukluğ ise bir "Oğuz alt-boyu"dur. Belki de bu iki örnekle kıyaslayarak, Kerekülüg boyuyla, Kara Kerekü boyunun aynı kimliği taşıdığını ileri sürebiliriz. Ayrıca, Kara Kerekü adındaki "kara"nın kara buduna, yani soylu-olmayanlara ait bir boyu nitelediği düşünülürse, bu boy Kerekülüg'lerin bir alt boyu olmuş olabilir. Kanımca bütün bu kanıtlar Kerekülüg'ün Doğu (Kök) Türk konfederasyonu içinde otuzuncu boy olarak sayılması için -şimdilik- yeterlidir. Öyle ise VIII. yüzyılın ilk yarısında, Uygur yenilgisinden (744) biraz önce Doğu (Kök) Türk Konfederasyonu şu boy ve federasyonlardan oluşuyordu. On iki Türk, Tokuz Oğuz, Altı Sir, İki Ediz ve Bir Kerekülüg (Şekil-1).

B.2. Bunca önemli olan bu konuyu kısaca özetlemekte yarar var. 745 yılında son Türk Kağanı* Po-mei'nin kesik başının başkente gönderilmesinin ertesinde, tamamen dağılan otuz boylu Doğu Türk konfederasyonundan Uygur'lar, *On Uygur-Tokuz Oğuz* adı altında (Orkun: Şine-Usu) yeni bir konfederasyon kurarak, Ötüken kutsal tahtına oturmuşlardı. Uygurlar'la işbirliğine yanaşmayan Sekiz Oğuzlar'ın bir bölümüyle İki Edizler (ve Kerekülügler) şuraya buraya dağılmışlar, Altı Sirler de, herhalde, anayurtlarına dönmüşlerdi. Şiddetli bir yenilgiye uğrayan on iki boylu ve "Üç Tuğlu Türük" bodun *(ibid)* ise, Ötüken dağının batısında, İli (?) ırmağı kıyılarındaki dağlık bölgede, yeri saptanmayan Bakır Balığ'a sığınıp, düşmanları Uygurlar ve Çinliler'e karşı direnişlerini sürdürüyorlardı. Bunlar konfederasyondan arda kalanlardı. Kağan boyu A-she-nalar, dünür boylar, soylu boylar, keçik boylar[5] hep oradaydı. Nüfusları on bin asker çıkaracak kadar azalmıştı. Demek ki, toplam olarak altmış-yetmiş bin kişiydiler. Bu, boy başına dört, beş bin insan eder.* A-po-ta da öldürüldükten sonra, kağanları da yoktu. Uyruğu olmayan A-she-na, kağan olup da neylesin?

B.3. Türk adı ilk kez Çin yıllıklarında 540'larda geçmeye başladı. "Hiungnular'ın (Hunlar'ın) özgül bir boyu" olarak sayıldılar (Liu mau-tsai *op.cit*: 5). Muhakkak ki öyleydi. Yoktan varolmadıklarına göre, Türk etnisinden ve

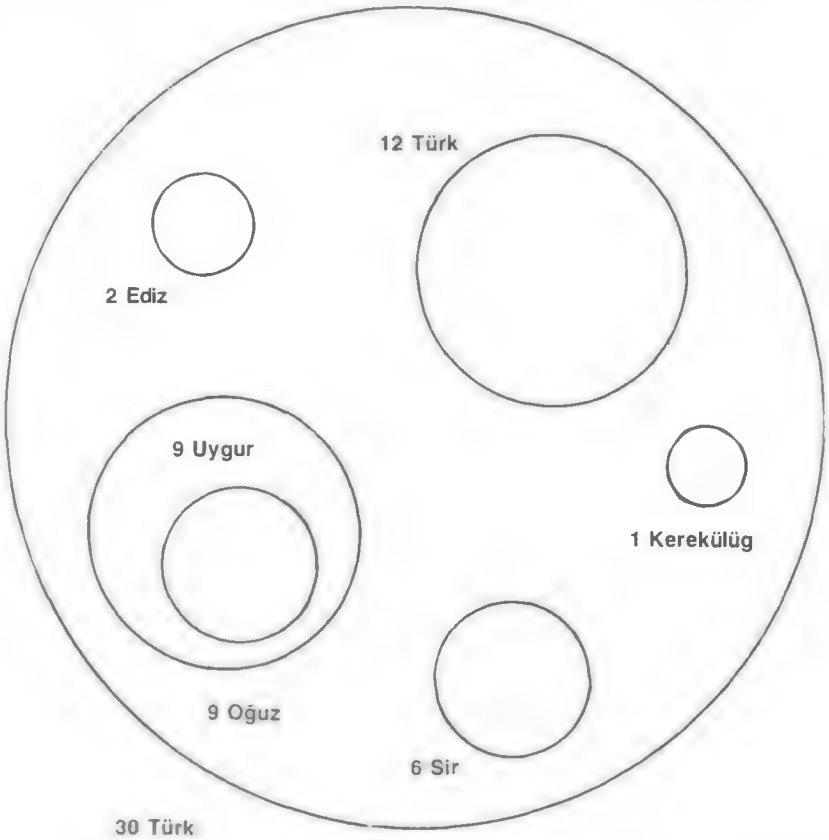

Şekil 1

dilindendirler, ama o çağda kendilerine Türk demiyorlardı-demişlerse bile bilmiyoruz. VI. yüzyılın başlarına doğru, *belki* bir boydan koparak Türük adlı özgül yeni bir boy kurdular, belki bir konfederasyondan ayrılan birkaç boyun birleşmesiyle (tıpkı Uygur ve Oğuz gibi) Türük adlı bir federasyon oluşturdular, *belki de* Türük adındaki o boyu zamanla Türük〉 Türk (Kon) federasyonuna dönüştüler. Görüldüğü gibi *Pelliot Elyazması*'nda sayılan on iki boy arasında hiçbirinin adı özgül bir boy adı olması gereken Türk değildir. Bundan dolayı, söz konusu dönemde, Türk bir boy adı olmayıp, önce on iki boylu bir federasyona, sonra da otuz boylu bir konfederasyona verilen bir adtır[6] (önemli olan, Türk adının belli bir boy birliğine verilmiş olmasıdır, yoksa boyların sayısı değil. Kuruluşta ve daha sonraları bu sayı değişik olabilir). Pek olasıdır ki bu ad, Gabain (1988:1941) ve DLT'e göre türü-, *Codex Comanicus*'e göre *töre*-(Cr/nbech 1944) köklerinin birinden türetilmiştir. Her üç kaynağa göre "yaratılmak, doğrulmak, meydana getirilmek" demektir. Bazı büyük federasyonların bu tür köklerden has isimler türettiklerini biliyoruz; Oğuz ve Uygur gibi (Hamilton 1962). Nitekim Oğuz, akrabalığa imleyen oğ-kökünden (oğuş, oğul, oğlan, oğrak vs.) (Golden 1972)[7], Uygur ise, *Ud-* "izlemek" ve uy-"karıştırmak" fiillerinin kökünden (Hamilton *op.cit*), ya da eski Og-ur (On Ogur, Sar Ogur) federasyonu adından türetilmiştir. (ogköü: Pais 1971). Bu uslamaya dayanan Baizin (1953) Macarlar'ın eski boydaşlarına Török dediklerini hatırlatarak, kelimenin iki heceden kurulmuş olduğunu ve belli bir Türk〈 Türük〉 Törük aşamasını geçirdiğini göstermiştir.[8]

Eğer böyle ise, yani VIII. yüzyılın ilk yarısında Türk adı bir boy adı değil de, hem on iki boylu bir federasyonun, hem de otuz boylu bir konfederasyonun adıysa, daha öncelerinin değil, ama VI. yüzyıldan beri, Türk etno-politik adının geçirdiği hızlı ve yaygın gelişme süreci kolayca anlaşılabilir. Galiba bu ad, Bumin ve İstemi Kağan-kardeşlerden beri boyların federasyon ve konfederasyon halinde birleşmeleri sonucunda, Çin'den Bizans'a kadar bütün ülkelerde ün kazanmış ve VII. yüzyılın ortalarına doğru kurulan, On Ok, Tokuz Oğuz ve Uygur konfederasyon adlarını da aşarak,[9] gerek kendi etnisinden olan boyların gözünde, gerekse yabancıların (Çin, Tibet, Sogdak, Bizans) gözünde "Özgül ve bölünmez birim" (Ecsedy 1977, 1984) olarak kalmayı başarmıştır. □

Kaynakça

Bocat, J. (*1957) *Reconnaisance en Haute Asie septentrioniale par cinq envoyés Ouigours*, Société Asiatique: Paris.

Baskakov, N.A. (1980-1986) *Turkestan: Down to the Mongol Invasion*, E.V.W. Gibb Momariol Thurst.

Baskakov, N.A. (1980-1986) "Oğuz, Oğuz Kağan Etimolojisi Üzerine", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt XXIV, XXV.

Bazin, L. (1953) "Notes sur les mots *Oğuz et Türk*", *Oriens* vol. 5.

Beckwith, C.İ. (1987) The *Tibetan Cmpire in Central Asia*, Princeton University Press: Princeton.

Bombacı, A. (1971) "The Husbands of Princess Hsien-li Bilge", *in* L Ligeti (ed.) *Studia Turcica*, Akademia Kiada: Budapest.

Chavannes, E. (1903) *Documents sur les Tou-kiue (Türks) occidenteux*, Librairie d'Amerique et d'Orient: Paris.

Chavannes, E. (1973:1914) "T'ang Devrinde İki Türk Prensesinin Mezar Taşı Kitabesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*.

Cichocki, D. (1984) "La chute de l'émpire hephtalite", *in:* J.Harmatta (ed.) *From Hecataeus to Al-Huwarismî*, Akademia Kiado:Budapest.

Clauson, G. (1957a) "A Propos du manuscript tibétain 1283", *Journal Asiatique*, Tome CCXLV.

Clauson, G. (1957a) "The Ongın Inscription", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Parts 3-4.

Czegledy, K. (1972) "On the Numerical Composition of the Ancient Turkish Tribal Confederations", *Acta Orientalia (Hungaricae)*, Thomus XXV.

Czegledy, K. (1984) "Zur Geschichte der Hephthaliten" *in* Harmatta (ed.) *op.cit.*

Divitçioğlu, S. (1987) *Kök Türkler*, Ada Yayınları: İstanbul.

Divitçioğlu, S. (1988) "Kök Türk Efsaneleri ve Kutsal Kağanlık", *Toplum ve Bilim*, 42 yaz.

Ecsedy, H. (1972) "Tribe and Tribal Society in the 6th Century Türk Empire", *Acta Orientalia (Hungaricae)*, Tomus XXV.

Ecsedy, H. (1972) "Tribe and Empire, Tribe and Society in the Türk Age", *Acta Orientalie (Hungaricae)*, Tomus XXXI.

Escedy, H. (1984) "Western Türks in Norther China in Middle of the 7th Century", *in:* J.Harmatta (ad.) *op.cit.*.

Enoki, K. (1955) "The Origin of the White Huns or Hapthalites", *East and West*.

Von Gabain, A. (1988:1941) *Eski Türkçenin Grameri*, TTK: Ankara.

Graud, R. (1962) *L'empire des Turcs célestes*, Librairie d'Amerique et d'Orient: Paris.

Golden, P.B. (1972) "The Migration of the Oğuz" *Arhivium Ottomanicum*, Tomos IV.

Golden, P.B. (1980) *Khazar Studies*, Akademiai Kiado: Budapest.

Gronbech, K. (1942) *Komanisches Wörterbuch (Türkisches Wortindex zu Codex Comanicus)*, Dinar Münksgaard: Kopenhagen.

Hamilton, J.R. (1962), "Togus-Oğuz et On-Uygur", *Journal Asiatique*, Vol. CCL.

İzgi, Ö. (1986) *Kutluk Bilge, Kül Kağan, Böğü Kağan ve Uygurlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı: Ankara.

Kafesoğlu, İ. (1966) "Tarihte Türk Adı", *Reşit Rahmeti Arat için içinde*, Ankara.

Kurat, A.N. (1952) "Gök Türk Kağanlığı", *Dil ve Turih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt X.

Liu mau-tsai, (1958) *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Turken*, Otto Harrossowitz, Wiesbaden.

Mahmud al-Kaşgarî (1939-1943) *Divanu Lûgat at-Türk* (Çev. B. Atalay) TDK: Ankara Cilt I, II, III, IV.

Mahmud al-Kaşgarî (1982-1985) *Divan Lûgat at-Türk* (Trans. R.Dankoff) Harvard University Press. Parts: I, II, III.

Orkun, H.N. (1987) *Eski Türk Yazıtları*, T.T.K.: Ankara.

Pais, D. (1971) "A propos de l'étimologie de l'éthnique Ogur" *in of Turkish Studies* Vol. I.

Pulleyblank, E.G. (1956) "Some Remarks on the Toguz Oğuz Problem", *Ural-Altaische Jahrbucher*, vol.XXIII.

Pulleyblank, E.G. (1965) "The Chinese Name for the Turcs", *Journal of the American Oriental Society*, vol.85.

Sayılı, A. (1982) "The Nationality of the Ephtalites" *Belleten*, Cilt XLVI.

Sinor, D. (1950) "Oğuz Kağan Destanı Üzerindeki Bazı Mülâhazalar", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. Cilt IV.

Tekin, T. (1968) *A Gramar of Orkhon Turkic*, Bloomington İndiana University Press.

Tekin, T. (1982) "Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terkin) Kitabesi", *Belleten*, cilt XLVI.

Tekin T. (1988) *Orhun Yazıtları*, TDK: Ankara.

Tezcan, S. (1975) "1283 Numaralı Tibetçe Pelliot Elyazmasında Geçen Adlar Üzerine", Ayrıbasım. Ankara Üniversitesi: Ankara.

Thomsen, N. (1891) *Inscription de l'Orkhon Dechiftreé*, Helsingfors.

Toğan, N. (1964) "Peygamberin Zamanında Şarkî ve Garbî Türkistan'ı Ziyaret eden Çinli Budist Rahib Huen Çang'ın bu Ülkelerin Siyasî ve Dinî Hayatına Ait Kayıtları", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, cüz 1-2.

Tryjarski, E. & Hamilton, J. (1975) "L'inscription turque runiforme de Kutuk-Ula", *Journal Asiatique*, vol CCLVIII.

Vladimircov, B.Y. (1950) *Cengiz Han*, Milli Eğitim Basım Evi: İstanbul.

[1] Aynı belgelerden daha az yanlışlanır sonuç elde edebilmek için, bazen tekrardan kaçınamıyacağım açıktır. Özür dilerim.

[2] Bu husus Çinliler'in dikkatini çekmiştir. Diyorlar ki: "Barbarlar, çoklukla boy adından, aile adı olarak kullandıkları oğuş *(clan)* adı yaparlar" (Chavennes 1903: 25 fn).

[3] Peliot Elyazması, bu Türkler'in "yakınkuzeyinde" Be-ça-nag (Peçenek), onun da batısında Hala-yung-log (Ala Yuntlu) boylarının bulunduğunu söylüyor *(op cit)*. Bunlar DTL'un saydığı yirmi iki boylu Oğuz federasyonunun birer üyesidir. Tıpkı Çaruklug boyu gibi. Bir arada olmaları şaşırtıcı olmaz.

[4] "Kuvvetli varsayım" *(strong assumption)* kabul edilebilirliği az kolay, "zayıf varsayım" *(weakae assumption)* kabul edilebilirliği çok kolay varsayımdır.

[5] Bozkır imparatorluklarında (Cengiz Han'ınki gibi) kağanın etrafında muhafız olarak çeşitli boylardan derlenmiş, bazen sayıları binleri bulan keçikler vardır (Viladimircov 1950: 55; Barthold 1977: 382-384).

[6] Kök Türk köken efsanesinin bir *variantında* (Liu mau-tsai op.cit: I, 5-6, Divitçioğlu 1988), soydaş bir boyla karşılaşan A-pong-pu başkanı Na-tu-lu Şada Türk adı, her iki boy arasında birlik gerçekleştikten sonra verilmiştir.

[7] "Oğuz" etimolojisinde aykırı görüşleri için bakınız: Pelyliot 1930: Ağuz= Oğuz = ilk süt; Sinor 1950: Oğuz =öküz ve en yenisi; Baskakov 1988: 1982: *O-* "düşünmek", *ög-* "akıl" köklerinden gelen "akıllı hikmetli".

[8] Türk kelimesinin etimolojisi için ayrıca bakınız: Pelliot 1915; Clauson 1957; Pulleyblank 1965; Kafesoğlu 1966.

[9] Nitekim, Çin kaynakları Tokuz Oğuzlar'dan haber verirken onlardan hep "Türkler'in dokuz boyu" *(stamme)* ya da "Dokuz boyun Türkler'i deyimlerini kullanmışlardır. (Liu man-tsai *op.cit*).

Cemâleddin Efgâni Hakkında İki Vesika

FAHRİ Ç.DERİN

Yakın tarihimize yön veren şahıslar adetâ yeniden keşfedilmekte ve yakın tarihin hadiseleri yeni yeni değerlendirmelere tabi tutulmaktadır. Hadiselerin esrarı ve tarihi kıymeti haiz teferruâtı, sanki görünmeyen bir el tarafından saklanmış veya vâkıaya mutabık olmadığı şekliyle kamuoyuna kabul ettirilmiştir.

Efgâni hakkında önemli bulduğum bu iki vesikayı, yoruma girmeden yazmağa karar verdim. Bu vesikaları neşretmemi, Prof. Dr. Mim Kemal Öke'nin 26 Eylül 1990 tarihli, *Türkiye Gazetesi*'nde çıkan "Efgâni" başlıklı yazısı ilham etmiştir.

Vesikalardan birincisi, Efgâni'nin Sudan'daki Mehdi isyanı esnasında, bu isyanı nasıl bastırabileceklerine dair İngilizlere akıl hocalığı yaparken; ne sebeple olduğu bilinmediği halde, Sultan Abdülhamid'e gönderdiği mektuptur. Tarihte Mehdilikle alâkalı görüşlerini dile getirirken, Fatımîlerle ilgili yazdığı görüşleri ilginçtir. Onun birçok konudaki görüşlerinin ipuçlarını bulabileceğimiz bu mektubunu kendi ifadesinden okuyucuların istifadesine arzediyorum. Bu mektup Amerikalı araştırmacı Nikkie R. Kedie'nin bu konudaki bir kitabında İngilizce olarak neşredilmiştir. (*Sayyid Jamâl ad-Din: A Political Biography*, Berkeley, 1972). Ayrıca Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul, 1978) adlı kitabın da bu mektuptan bahseder, ancak metin yer almaz.

İkinci vesika ise Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın Efgâni ve Jön Türkler hakkında Padişah'a arzıdır. Bu vesikanın muhtevasından birçok yerli eserlerde de bahsedilir. Meselâ çok kıymetli araştırmalar yapan Sayın Doç.Dr. M.Şükrü Hanioğlu'nun, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki ve Jön Türkler* (İstanbul, 1985) adlı kitabı bunlardan biridir. Ancak bu vesikanın tam metnini başvurduğum kaynakların hiç birinde bulamadım.

Her iki vesikanın da bu sahadaki ilmi araştırmalara yardımcı olması beni memnun kılacaktır. Ayrıca bazı hakikatlerin ortaya çıkması yönünde de faideler mülâhaza etmekteyim.

I.

BBA, YEE, 1/34/93/553-170

BUNDAN iki sene evvel Mehdî namıyle Sudan'da zuhur eden Muhammed Ahmed nam zat-ı meçhulü's-sıfat General Hicks'in kumandasında bulunmak olan fırka-ı askeriyyeyi hemen kâmilen mahvetmesiyle Avrupa'nın efkar-ı umumiyesini ızdıraba düşürmüş ve bu misili zurufun bu halde milletin hissiyat-ı hakikiyesini aks ve neşreden İngiliz matbuatını bilhassa korkutmuştur.

İngiltere Hariciye Nezareti'nde karşılık husulüne badi olmuş olan işbu muzafferiyet, Mösyö Gladstone Nil vadisinde Lord Biconsfield'in Afganistan'da istihsal eylediği semereye müşabih bir semereyi hazırlamakta olduğu göründüğü gibi Hidiv-i sabık İsmail Paşa ile Halim Paşa'ya hırs ve tama' kapısını açmıştır. Bunlardan her birisi İngiltere'nin hüsn-i nazarını kazanmağa çabalamakta ve hidiviyyet mesnedini ihraz etmesi için devlet-i müşarün ileyhanın muavenetini şart-ı ittihaz ederek, ihtilali bastıracağını va'd eylemektedir.

Hidiv-i hali bulunan Tevfik Paşa'ya gelince, gayet güç bir mevkide ve buhranı günden güne tezayüd eden bir halde bulunuyor. İşbu biçare prens, vehametçe yekdiğerine müsavi iki vukuat-ı müfrite karşısında görünüyor. Biri İngilizlerin hıtta-i Mısriyyeye suret-i kat'iyede istila ve diğeri Mehdi'nin Kahire'ye kadar vusulüdür. Bu iki tehdidli nokta arasında İsmail ile büyük amcası Halim'in hırs ve tama'ları baş göstermektedir.

Gerek politikanın ve gerek alakadar olan dostlarla Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin menafii nokta-i nazarınca Mehdi'ye dair bazı mütalaat-ı şahsiyemi ve Mehdi isminin İslâm aleminde hasıl edebileceği tesiri ve mesele-i mühimme hakkında İngiltere devletinin niyyatını ve hidiviyyet mansıbına göz dikmiş olanların ümid eyledikleri istifadeyi ileride ayrıca bir bendde beyan edeceğim.

Şimdiki halde Mehdi'nin İslâm üzerine olan nüfuzunu ve Mehdi hakkındaki İslâmların suret-i itikadlarını ve bu itikadın esbabını ve mazide husule gelen bu misilli vukuat ile hal-i hazırda Mehdi'den intizar eylediklerini beyan ve bu makule şeyler hakkında umumun dikkatini celb ve efkarını tashihe medar olan bir takım malumatı serdedeceğim.

Mehdi Arabi bir kelime olup doğru yolu tutmak için, Cenab-ı Hak tarafından ilham olunmuş demektir. Mehdi bazı gazetelerin iddia eyledikleri gibi bir peygamber değildir. İslamlar mehdiyi büyük peygamberin sülalesinden, zahid ve dindar ve ecdadından ma'dud olan Hazret-i Peygamberin süluk eylediği yola sâlik ve din-i mübin-i İslamiye hizmet ve riayet eder bir zat nazarıyla bakarlar. Mehdinin Cenab-ı Hak tarafından olan memuriyeti meselesi, bid'aları yani teceddüdad-ı diniyyeyi mahv ve adaleti teyid ve bütün müminler arasında müsavatı icra ve İslam namını neşr ile onu dünyanın her tarafında ilan eylemekdir.

Arap lisanında mehdiye "kâimü'l-Muhammed" itlak olunur. Yani şeriat-ı İslamiyeyi müdafaa ve muhafaza eylemek üzere büyük peygamber sülalesinden meydana huruç eden zattır.

Meci-i mehdi hakkındaki itikad, cümle-i İslam indinde münteşir olmasıyla beraber, hicretin birinci asrından beri mevcut olduğu cihetle, fi yevmina haza iyice kökleşmiş ve metanet kesbetmiştir.

Müverrihün-ı İslamiyenin en meşhur ve en muteberlerinden olan, "Elbağri" ve "İbni'l-Esir" birinci asr-ı hicretin nihayetinde, hulefa-yı Emeviyeden ada-

letle şöhret-şiar olup, Hazret-i Peygamber'in akrabasından bulunan Ömer bin Abdülaziz'in bizzat mehdi kendisi olmadığı halde, ruz-ı haşrdan evvel bir daha zuhur edecek olan Meryem oğlu Hazret-i Mesih'den başka diğer bir zatın mehdi olamayacağını tahrir eylemiş oldukları eserlerinde beyan eylemişlerdir.

Müslümanlar bir sıkıntıya düçar ve din-i mübin cihetinden bir tehlikeye giriftar veyahut bir devlet-i ecnebiye tarafından mahkum olduklarında, kendilerinde meci-i mehdinin intizarı olkadar kesb-i şiddet eder ki, karanlık gecede geniş bir sahrada yolunu şaşırıp kendisine rehberlik edecek bir yıldızın zuhurunu, füruğ-ı sabr ile intizar eden adama müşabih olurlar.

Bundan maada itikadât-ı mezkure büyük peygamberleri Hazret-i Muhammed'in müteaddid ve müsbet olan hadislerine müstenid olup, meselâ birçok kitaplarda ve ezcümle taraik-i İslamiye-i erbaanın müessislerinden biri olan, İmam Ahmed bin Hanbel'in El-Müsned nam kitabında ve Seyyid Ali Et-Tirmizi'nin Es-Sahih nam kitabında ve Müsned-i Ferdan ve İbn-i Mace ve sair kitaplarda zikrolunmuştur. İbn-i Haldun Mukaddimesi ve diğer çend ulemanın asarı müstesna tutulmak üzere İslam ulemasının cümlesi mezkur hadislerin mevsukiyetini kabul eylemekte müttefiktirler. Bunların kitaplarından anlaşılıyor ki, Hazret-i Sahib-i Risalet pek çok yerlerde mehdiden bahs eylemiş ve bazen 'el-mehdi', bazen 'el-kaim' namını ita buyurmuş ve "kıyamete yalnız bir gün kalsa bile, benim dinimi te'yid ve şeriatimi neşretmeğe memur olacak, akrabamdan birinin zuhuruna değin, Cenab-ı Hak o günü temdid edecektir". Ve bir diğer hadisde "el-kaim (mehdi), benim sülalemden gelecek ve sizden hiç bir gune iyilik esirgemeyecektir." Ve hadis-i aharda, "Mehdi size Roma hazinelerini verecek ve kürre-i arz kendisine hesapsız serveter arz ve takdim edecektir." Ve diğerinde: "Zulüm ve fesad-ı ahlak alemde çoklaşıp, mü'min (İslam) olan zat, köleden beter olursa, ol vakit sülalemden olan mehdiye muntazır olunuz." Ve diğer hadisde dahi: "Akrabamdan olan mehdi, fena zamanda zuhur edecek ve gadr ve zulm ile malâ mal olan alem, nur-ı adalet ve hakkaniyeti neşredecektir." Ve aharinde de: "Eğer Benu'l-esgar (Hazret-i Peygamber, -eski Romalılar- demek istiyor), size galebe çalacak olursa, familyamdan olan el-kaime muntazır olunuz." Ve diğer hadisde: "Mehdi, bendendir. İsmi, benim ismim (Muhammed); pederinin ismi, benim pederimin ismi (Abdullah); validesinin ismi, benim validemin ismi (Amine) olacaktır" deyu tasrih buyurmuşlardır.

Bu kabilden daha pek çok hadisler vardır ki, cümlesi meci-i mehdinin sıhatini izah ve beyan eder. Cenab-ı Hak tarafından kendilerine ihlan olunmuş da 'vasıyla bir çok zevat-ı mukaddesenin rivayetleri vardır ki, mehdi veya el-kâim şarkdan veya garpdan ve Mekke'den veya Kûfe'den zuhur edeceğini gösterip ve zuhurunun zamanını tayin eder. Fakat rivayât-ı mezkure pek çok ve pek muhtelif olduğu cihetle onların zikrinden sarf-ı nazar etmeği münasip gördüm.

Bütün asırlarda ve bütün memalik-i

Cemâleddin Afgâni.

İslamiyede mehdi veya el-kâim namıyla yüzlerce adamlar zuhur etmiş ve her ne kadar bunların çoğu merama nail olmamış ise de bazıları memleketler teşkil edip, evlad ve ahfadları memalik-i mezkureyi bir çok asırlar dahi idare etmiştir.

Beni Ümmiye hilafetini mahv ile Benü'l-Abbas hilafetini meydana getiren Ebu Müslim El-Cürcani, ancak el-kâim (mehdi) namını almasıylardır ki Merv'de ve Horasan'ın sair memleketlerinde ahaliyi toplayıp dehşetli bir ordu teşkil edebilmiş ve Benü'l-Abbas'ın birinci halifesi ve büyük peygamber Hazret-i Muhammed'in amucası Abbas'ın hafidlerinden olan Ebu'l-Abbas Es-Seğas'ı halife nasb etmeğe, ahaliyi ancak bu vasıta ile mecbur etmişdir.

Harun Er-Reşid zamanında idare-i memleketini teşkil ve Faris şehrini zabt etmiş olan Mehmed'in hafidlerinin büyük ordusu dahi ancak el-kâim namı sayesinde matlubuna nail olabilmişdir. Ve keza Kahire ve Suriye'yi ve Hicaz ve Yemen'i zabtetmiş olan hulefa-i Fatımiyenin cedd-i a'lâları Ubeydullah'ın o koca memleketi tesis edişi ve bugünkü günde ismini muhafaza eden mehdiye şehrini yaptırışı ancak mehdi sıfatıyla müyesser olmuştur.

Reisü'l-Muvahhidin (yalnız Cenab-ı Hakk'a inananlar) olan Muhammed, mehdilik davasıyla kendisine tarafdar ittihaz edip, fütuhatı Endülüs'e kadar vasıl olmuş ve halifelerine vasi' memleket terk etmiştir.

Hulasa-i kelam, mehdi namı altında bir çok zatlar pek parlak ve mühim işler ve müminlerin aleminde pek kıymetli inkılabât hasıl etmiştir.

Filvaki şimdiye kadar birçok mehdiler zuhur etmiş ise de İslamlar yine bir yeni mehdiye muntazırdırlar. Muhammed'in sülalesinden, alettevali zuhur eden on iki imama itikad eden şiiler, bir mehdinin gelişinin sıhhati üzerinde sünniler ile müttefik iseler de, şahsıyeti hususunca müttefik olmayıp, Muhammed El-Mehdi'nin büyük peygamberin ahfadının dokuzuncusu olan Hasanü'l-Askeri'nin mahdumu olduğunu söylerler.

Ve iddia ederler ki Ebu Muhammed El-Mehdi el-Mütevekkil El-Abbasi nam halifenin zaman-ı hükümeti esnasında, Samira (Bağdat kurbünde bir şehir) da tevellüd etmişdir. Bir gün halifenin kendi hakkında olan su-i niyyetinden korkduğundan beş yaşında olduğu halde bir kuyuda saklanmağa karar vermiş ve yetmiş sene esnasında tarafdarlarıyla muhabere etmekte bulunmuştur. Bu gaybubete Şiilerde "el-gaybetü's-sağri" yani "küçük gaybubet" denir. Şiiler şunu dahi iddia ederler ki, tarih-i mezkurde mehdi adamlarıyla olan münasebetini kat'etmiş, bunlar ise müddet-ı hayatını bin seneden ziyade tahmin ederler ki buna değin bir hayat bulunduğu itibar ederler. Mezheplerine göre, Mekke-i Mükerreme'de mehdi hâk ile makam arasında zuhur edecek ve Kuge (Bağdat kurbünde) bir merkez ittihaz ederek İslamın satvet ve nüfuzu ol vakit şarkdan garba kadar yayılacaktır.

İ'tikadât-ı mezkure ne kadar muhtelif olursa olsun, her müslüman kendisine tab'iyet ve uğrunda mamelekiyle beraber hayatını feda etmeğe hazır bulunduğu ve bir mehdiye muntazır olduğu muhakkaktır. Bahusus, Hind Müs-

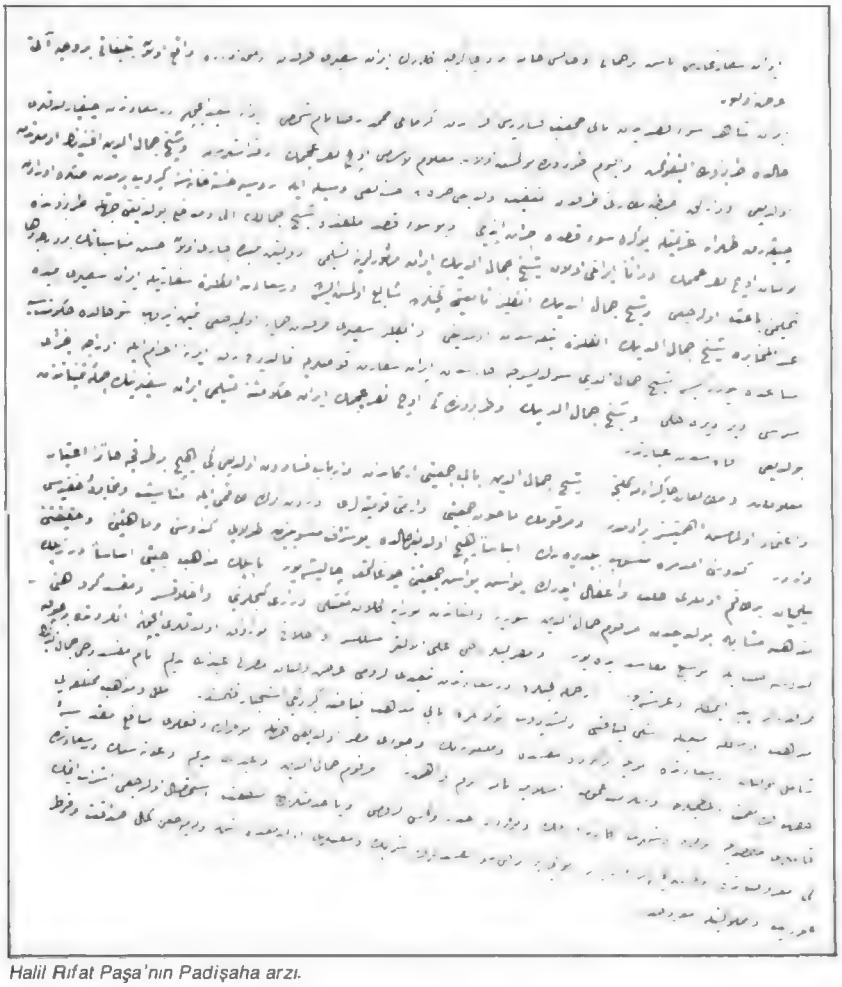

Halil Rıfat Paşa'nın Padişaha arzı.

lümanları İngiliz hükmü altında nâmütenahi eziyetler ve sûz-nâk meşakkatler çekmekde oldukları cihetle, mehdiye en ziyade muntazır olanlardır.

Hulasa-ı kelam, Müslümanlar nezdinde mehdinin nüfuzu, yalnız istihsal edebileceği muvaffakıyyet-i ahireye menûttur. Seleflerinin hali dahi böyle idi.

Şeyh Cemâleddin Efganî

II.
BBE, YEE, 3/110/31/1709

İran Sefarethanesi Baş Tercümanı Ohannes Han nezd-i çakeriye gelerek İran Sefiri tarafından olmak üzere vakı olan tebligatı ber vech-i âti arzolunur.

İran Şahı'na sû-i kasd eden Bâbî Cemiyet-i fesadiyesi efradında Kirmanlı Mehmed Rıza nam şahsı İran'a teb'id için Dersaadet'ten çıkarıldıkları halde Trabzon'da alıkonulmuş ve elyevm Trabzon'da bulunmuş olan ma'lumu'l-esami üç nefer acemin arkadaşlarından Şeyh Cemâleddin Efendi'nin adamlarından olduğu ve aralık Zabitiye Nezareti tarafından takip olunduğu sırada hastalığını vesile ile Rusya Hastanesi'ne gidip bir müddet sonra oradan çıkarak Tahran'a azimetle bu kerre sû-i kasda cür'et ettiği ve bu sû-i kasd-ı mel'anetinde Şeyh Cemal'in eli ve medhali bulunduğu cihetle Trabzon'da bulunan üç nefer acemin ve zaten İranlı olan Şeyh Cemaleddin'in İran memurlarına teslimi devleteyn beyninde cari olan hüsn-i münasebâtın bir derece daha tahkimini bâis olacağı ve Şeyh Cemaleddin'in İngiliz tabiiyyeti geçenlerde şâyi olmuş ise de Dersaadet'ten İngiltere Sefaretiyle İran Sefiri beyninde inde'l-muhabere Şeyh Cemaleddin'in İngiltere tebaasından olmadığı ve İngiliz Sefiri tarafından himaye olunmayacağı tebeyyün edip şu halde Hükümet-i Seniyye müsaade buyurur ise Şeyh Cemaleddin'i sızıldısızca hanesinden İran Sefareti kavvaslarıyla kaldırarak İran'a i'zamı ile oraca ceza-yı sezasını verdireceği ve Şeyh Cemaleddin'in ve Trabzon'daki üç nefer acemin İran Hükümeti'ne teslimi İran Sefirinin cümle-i temenniyatından bulunduğu ifadesinden ibarettir.

Malumat ve mütalaat-ı çakeraneme gelince: Şeyh Cemâleddin Babi Cemiyeti erkanından ve erbab-ı fesaddan olduğu gibi hiçbir tarafça haiz-i itibar ve itimad olmamış ehemmiyetsiz bir adamdır. Ve merkumun mason cemiyeti ve Ermeni komiteleri ve Jön Türk takımı ile münasebet ve muhabere-i hafiyyesi vardır. Kendisini efendimize mensup bildirerek esasen hiç olduğu halde bu şeref-i mensubiyetten dolayı kendisini ve mahiyetini ve hakikatını bilmeyen bir takım adamları celb ve iğfal ederek yavaş yavaş cemiyetini çoğaltmağa çalışıyor. Babilik mezheb-i habisi esasen Dürzilik mezhebine müşabih bulunduğundan merkum Cemâleddin Suriye ve Lübnan'dan buraya gelen mektepli Dürzi gençlerini ve ahlaksız ve müfsit güruhunu kendisine celb ile tevsia-i mefasid ediyor. Ve Mısırlılar dahi ale'l-ekser mesleksiz ve ahlakı bozuk oldukları için onlardan da bir çok taraftarlar peyda etmekle uğraşıyor. Ez cümle geçenlerde Dersaadet'ten teb'idi lüzumu arzolunan Mısırlı Abdullah Nedim nam müfsid dahi Cemaleddin'in mezhep ve meslekine tab'iyyetle eski kıyafetini değiştirip bugünlerde Babi mezhebi kıyafetine girdiği istihbar kılınmıştır. Millel ve mezahib-i muhtelifeyi şamil bulunan Dersaadet'de böyle bir güruh-ı müfside ve mel'unenin vücudu muzır olduğu cihetle bunların def'leri menafi-i mukaddese-i Hazret-i Velinimet-i azamileri ve selamet-i umumiye-i İslamiye namına elzem ve ehemdir. Merkum Cemâleddin ve Abdullah Nedim ve avenesinin Dersaadet'de kalmaları maksadıyla bunlara bir şöhret-i kazibe vermek ve bunlardan hazer olunması lüzumunu ve ya hizmetlerinde menfaat istihsal olunacağını işrab etmek gibi maruzatda bulunmuş kimseler var ise bu kimseler dahi şu müfsidlerin şerik ve muayyinleri olduğunda şüphe olamayacağını kemal-i sadakat ve fart-u ubudiyyet ve memlukiyetle maruzdur.

Menba-ı ilhamât-ı Rabbâniye olan kalb-i pâk-i hümâyunları tasdik buyurur ki bu kulları vekil-i peygamber-i zîşân-ı zıllullah fi'l-arz, velinimet-i bî minnet-i mukaddesim efendimize perestkarâne bir muhabbet ve ubudiyyet-i sâdıkâne ile merbut bir abd-i memluk-i esdakım. Bu güne kadar el-minnetü lillah hiç bir suretle lekelenmemiş olan çaker-i mütehassıslarının bu dünyada yegane emelim ve mesleğim şahs-ı hümayunlarını takdis ile menafi-i seniyye-i mülûkânelerine ve devlet-i ebed müddet-i şahanelerine hizmete hasr u vücuttur. Allah Azîmüşşan şahittir ki bu vazife-i mukaddesemde şimdiye kadar zerrece kusur etmemiş ve etmemek-

te bulunmuşumdur. Şahs-ı kemterânem aleyhinde olacak her türlü entrikaların nazarımda kat'a ehemmiyeti yoktur. Yalnız hayatımdan muazzez ve mukaddes bildiğim şahs-ı akdes-i velinimet-i a'zamîlerine dokunacak entrikalara hiç bir zaman sükun etmeyerek onları hükümsüz bırakmak ve sebeb-i saadet-i meslek ve devlet olan menafi-i mukaddese-i şâhânelerini muhafaza eylemek için hayatımı bile tehlikeye koyarak çalışmak lazım gelse zerre kadar tereddüt etmeyeceğime yine ism-i pâk-i Cenâb-ı Allah'a kasem ederim. Jön Türk fırka-i mel'unesi bu aralık bir takım vesâit-i gayr-i me'mûle ile entrikalara başladıklarını ve vücud-ı kemteranemi mefasid-i mürettebelerine mani-i kavi addettiklerini kemâl-i tevazu'la arza ictisar eylerim. Çünkü Tuna mektupçuluğunda bulunduğum zaman mahut Mithat Paşa ile meyâne-i çakeranemde cümlece malum olan münaferet ve şiddet-i husumet ve Yenişehir Mutassarrıflığı'nda dahi ol-zaman Yanya Valisi bulunan Redif Paşa ile bazı eşkiya meselelerinden dolayı beynimizde hasıl olan adavet ve zıddıyet sebebiyle Redif Paşa'nın ısrar ve ibrâmına binâen hamisi mahut Hüseyin Avni Paşa ve Midhat Paşa ile beraber kullarının mahvına kadar yürümek istediği halde amm-ı ekremleri Cennetmekan-ı firdevs-i âşiyan Sultan Abdülaziz Han Hazretlerinin himaye-i seniyyeleri sayesinde buna muvaffak olamamış idiler. Vidin Mutasarrıflığı'nda bulunduğum esnada ise olzaman ikinci ordu müşiriyyetiyle Şumnu'da bulunan Ahmed Muhtar Paşa'nın evza' ve atvar-ı nâmerzıyyesine asla muvafatat etmediğin cihetle o zamandan beri müşarün ileyh ile de beynimizde bir adavet-i şedide hasıl oldu. Mebde-i feyz ve saadetim olan cülus-ı meymenet-i me'nus-ı Hazret-i Velinimet-i A'zamîlerinden sonra bin iki yüz doksan altı tarihinde Selanik Valiliği'nde sadr-ı esbak Said Paşa'nın münasebetsiz ve hod-serane umurlarına itaat ve tahammül edemediğim cihetle olzaman sadrazam olduğu halde müşarün ileyh ile bozuşarak istifa ile Dersaadet'e gelmiş ve saye-i seniyye-i mülukanelerinde Nafia Komisyonu'na memur buyurulmuş idim. Muhyi-i mülk ve devlet ve badi-i selamet-i ümmet olan zât-ı melâik-simat-ı veli-nimet-i a'zamilerinin ve mal-ı mevrus-ı şahaneden olan bu mülk ve devletin adüvv-i ekberleri bulunan Jön Türklerin hami-i maneviyelerinden Kamil Paşa, Aydın Valiliği'nde bulunduğum iki defanın ikisinde de kullarını Bağdad Valiliği'ne kadar atmak istediği halde yine sevgili velinimet-i bî minnet-i mukaddesim efendimizin

Mehdî Ayaklanmasıyla ilgili vesika.

himayet-i cihan kıymet-i şahaneleri sayesinde Kamil Paşa'nın entrikasından muhafaza olunmuş olduğum masdar-ı keramet olan mübarek hatır-ı şahanelerinden çıkmamış olduğuna eminim. İşte bu defa da Cevad ve Said ve Kamil Paşaların sû-i idareleri ve iradat-ı irşad gayât-ı velliyyünniamiyelerini temami-i icra-i infazda tecviz-i terahî ve kusur etmeleri sebebiyle ahval-i siyasiye-i devleti işkâl edmiş oldukları ve kendi sû-i idarelerini örtmek için haşa sümme haşa evamir-i seniyyeye atf-ı kusur gibi denâetlere kadar cesaret etmiş bulundukları ve aile-i Mısriyyenin evza'-ı muzırra-i kadimelerine zamîmeten Hidiv'in bed ağyara alet olduğu bir zamanda bu kuralları sadaret hizmet-i mucibü'l-mefharatıyla çerağ ve emniyet-i cihan-kıymet-i veliyyünniamiyeleriyle ihya buyuruldum. Hayatımdan mukaddes tanıdığım rıza-yı mes'-adet irtiza-yı cihanbanilerini tahsile hasr-ı vücut etmiş olan bu abd-i memlukleri, kimsenin menafi-i zatiyyesine hizmet etmediğim ve kendisinin rızaullah ile tedaüm olan rıza-ı ali-i şehinşahilerine mugayir gördüğüm amâl ve tekalifine mütavaat ve serfürû eylediğim cihetle ve esasen ve vicdanen Jön Türk mel'anetlerinin adüvv-i ekberi ve hâil ve mani-i kavisi bulunduğum sebebiyle bir takım eşhasın bu kullarını nazar-ı ali-i velinimet-i akdesilerinden düşürmek için vesait-i hafiyye ile entrikalara cür'et etmeleri tabiidir. Fakat evvela Cenab-ı Adil-i Mutlak'ın adalet-i rabbaniyesine ve saniyen Nibiyyü'l-muazzam sallallahü teala aleyhi ve sellem Efendimizin şefaat-i ruhaniyesine istinâden saye-i seniyye-i hılafetpenahilerinde nefsim için olacak bu entrikalarda kat'a ve zerre kadar ehemmiyet vermem. Fakat bu entrikaların tahtında müstetir olması lazım gelen mekasıd-i mel'anetkârâneyi tedbir muhakkak'ut-te'sir-i cenab-ı zıllıhhahileri halen ve istikbalen hükümsüz bırakacağı cihetle bunları hadim-i şeriat-ı garra sevgili velinimet-i akdes efendimize arz eylemeyi vazife-i ubudiyyet ve sadakatten addeyledim. Katıbe-i ahvalde emr ü ferman velinimet-i mukaddesim efendimizindir.

22 Nisan 312.

Abd-i Memlukleri

Rıfat

Tarihsel Belgelerin Işığında Hesaplaşma

BİR süre önce Cumhuriyet'te kamuoyunun dikkatini çeken bir yazı dizisi yayımlandı. Dizinin başlığı "Kâzım Karabekir Anlatıyor" idi. Araştırmacı-yazar Sayın Uğur Mumcu diziyi hazırlamıştı. Uğur Mumcu diziyi sunuş yazısında şöyle diyordu: "Karabekir'in anıları devrim tarihimizin bir boşluğunu dolduruyor. Amacımız yakın tarihin karanlıkta kalan bir bölümün aydınlatılmasına yardımcı olmaktır."

Altını çizerek belirtelim ki, yazar Mumcu amacına genelde ulaşmıştır. Çünkü, dizi geniş ilgi uyandırmıştır. Sayın Melih Cevdet Anday'ın belirttiği gibi "bu genişlik, sözkonusu dizinin, hoşnutlarla hoşnutsuzları biraraya getirmesinden doğuyordu."[1] Örneğin, Sayın Müşerref Hekimoğlu kendisiyle hesaplaşarak: "O yazıların içeriğine, zamanlamasına tepki duymuyor muyum? Dahası var; o yazılar, belli fotoğraflar, dinci politikaya yönelenlere araç olamaz mı? Sorular daha da sivrileşiyor kimi zaman. Başka nedenler de aranıyor, komünizm çöküyor, Kemalizm'e de gölge mi diyorlar, hayli saçmalıyorlar" şeklinde kuşkularını belirtiyordu.[2]

Diğer yandan, dizinin hazırlanmasındaki yöntemi ele alan Anday: "Sayın Mumcu'nun bu konuya yaklaşımı bir tarihçinin yaklaşımı değildir. Sayın Mumcu, iki yanın söylediklerini ve yazdıklarını karşı karşıya getirerek bir araştırmacı gazetecinin görevini yerine getirmiştir" diyerek, önemli bir hususa işaret etmiş bulunuyor.[3]

Ancak, Mumcu'nun başarılı "yaklaşımı", dizinin adeta can alıcı bir bölümünde araştırmaya gölge düşürüyor, kanısındayız.

Bu görüşümüzü açıklığı kavuşturalım. Dizinin 13 Haziran 1990 günü yayımlanan bölümünde, sekiz sütunda verilen başlığı okuyoruz:

"Mustafa Kemal ordudan ayrılmıştır, tutuklanmayı beklemektedir. Kâzım Karabekir odaya girer..

Ata'nın yazgısı nasıl değişti?"

Görüldüğü gibi, okuyucuyu heyecanlandıran bir giriş. Birinci sütundaki yazının ortalarına geliyoruz:

"... Yaver Cevat Abbas, telâşla odaya girer ve Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'in geldiğini haber verir. Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa'nın, Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in tutuklanmalarını isteyen emri Karabekir'e ulaşmıştır. Mustafa Kemal bu yüzden tedirgindir. Rauf Bey'e "dediklerim doğru değilmiymiş" dercesine bakar ve yaveri Cevat Abbas'a "Buyursunlar" der. Mustafa Kemal tutuklanmayı beklemektedir."

Bu satırlar, Karabekir'in görüşü değildir. Ve de Rauf Bey'in değildir. Olsa olsa Sayın Mumcu'nun, o andaki, Mustafa Kemal'in ruh haletini belirtmek isteyen bir açıklaması sayılabilir. Bu ise, büyük bir tarihsel yanılgıya neden olmaktadır..Görüşümüzü belgelere dayanarak açıklamaya çalışalım:

Yazar Mumcu, Kurtuluş Savaşı'mızın geleceğini çok etkileyecek tarihsel bir olayı gözler önüne sermek istiyor. Fakat, olayın öncesi ve sonrasını görmezlikten gelerek bir yanılgıya düşmekten kurtaramıyor.

Nutuk'ta, bu konuya değinilmemiştir. Karabekir Paşa da anılarında istifade olayını bir iki satırla belirtir. Rauf Bey'in Feridun Kandemir'e verdiği

anılarda da sözedilmez. Rauf Bey'in 4 Temmuz 1941 günlü Kâzım Karabekir Paşa'ya yazmış olduğu özel mektuptan, istifadan sonra, 10 Temmuz 1919 günü sivil Mustafa Kemal ile Karabekir Paşa arasındaki ilişkinin ayrıntılarını, Karabekir'in anılarında sözüedilen özel mektuba yer verilmesiyle kamuoyu öğrenebilmiştir.[4]

Tarihsel Yanılgı Nerede?

Şimdi, bir an için, 1919 yılının Temmuz ayındaki olayları anımsamaya çalışalım.. Mustafa Kemal Paşa, 8/9 Temmuz 1919 gecesi Saray'la yaptığı telgrafbaşı konuşmasında "görevinden ve askerlikten" istifa ediyor. Ertesi günü, 9 Temmuz, bir bekleyişle geçiyor. 10 Temmuz günü ise, sözüedilen sivil Mustafa Kemal ile Karabekir Paşa'nın tarihsel karşılaşması meydana gelmiştir.

Olayı saptıran ve tarihsel gerçeklere ters düşen yanılgı nerede?

Şöyle ki:

Olayın meydana geldiği 10 Temmuz 1919 günü, Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa değil, Ali Ferit Paşa'dır.[5]

Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in tutuklanmaları ile ilgili şifreli telgraf, yirmi gün sonra 30 Temmuz 1919 günü Karabekir Paşa'ya ulaşacaktır.[6]

Tutuklama telgrafının içeriği şöyledir.

"Erzurum'da Onbeşinci Kolordu Komutanlığına

Şifreli telgrafname

Bizzat açılacaktır.

Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in mukarreratı hükümete muhalif ef'al ve hareketlerinden dolayı hemen derdestleriyle (yakalanmalarıyla) dersaadete izamları Bab-ı Âlice bittensib mahalli memurinen evamiri lazime verildiğinden Kolorduca da ciddi muavenette bulunulması ve neticesinden malumat itası rica olunur.

30 Temmuz 35

Harbiye Nazırı

NAZIM

Şifre edildi 30 Temmuz 35"

Yirmi gün sonra gönderilecek bir tutuklama emri, nasıl olur da 10 Temmuz'da Karabekir Paşa'ya ulaşabilir?

8/9 Temmuz 1919 gecesi Mustafa Kemal görevinden ve askerlikten istifa etmiştir. İstifa bir tutuklama nedeni olabilir mi?

Oysa, 30 Temmuz 1919 günlü şifre telgrafta "hükümetin kararlarına aykırı fiil ve davranışlarından dolayı" -çünkü, 23 Temmuz'da Erzurum Kongresi'ni düzenleyen kurulun başında ve içinde bulunduklarından- adı geçenlerin tutuklanmaları istenmektedir.

Erzurum'da Yapılan "Gizli Toplantıda" Alınan Kararlar

Mustafa Kemal Paşa, gelişmelerden, artık azledileceğine kesin gözüyle bakıyor. Bir aydan beri sürüp giden bir oyalama siyasasının elbette bir sonu olacaktı. Arkadaşlarına ne dereceye kadar güvenebileceğini anlamak ve onları, hükümetin kendi hakkında vereceği karara hazırlamak istedi. Haziran ayında Amasya'da, Ali Fuat Paşa, Albay Refet ve Rauf Bey ile yaptığı anlaşmanın bir benzerini de Erzurum'daki arkadaşlarıyle yapmayı zorunlu görüyordu. Onbeşinci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Rauf Bey ve onunla beraber gelen eski İzmit Mutassarıfı Süreyya (Yiğit) Bey, Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Dirik), Ordu karargâhında Binbaşı Hüsrev (Gerede), Doktor Binbaşı Refik (Saydam), Erzurum Valisi Münir (Akkaya), Bitlis Valiliğinden ayrılan Mazhar Müfit (Kansu), Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine 5 Temmuz 1919'da, Erzurum Kalesi Muhafızlığına ait küçük bir binada geceleyin gizlice toplandılar.

Mustafa Kemal Paşa, ülkenin içine düşürüldüğü durumu ve kendine göre çıkış yollarını anlattı. Arkadaşları düşündüler, görüştüler ve *askerlikten ayrılsa bile kendisi ile beraber olduklarını söylediler.* Paşa, bu gizli toplantıda liderlik meselesinin de çözülmesini istiyordu. Onlara seçme hakkı tanıyor ve rahat konuşuyordu:

"Bahis konusu ettiğimiz durumun istediği adamın, diğer bir çok görüşlere göre, mutlaka benim şahsım olabileceği gibi bir iddia mevcut değildir. Yalnız, herhalde, bu memleket evlâdından birinin ortaya atılması zaruri olmuştur. Benden başka bir arkadaşı dahi düşünmek mümkündür. Yeter ki o arkadaş bugünkü vaziyetin kendisinden istediği tarzda harekete razı olsun" dedi.

Bu konuşma, arkadaşlarına karşı saygılı ve nâzik olmak endişesinden fazla bir şey ifade etmiyordu. İhtilâlin lideri elbette Mustafa Kemal Paşa olacaktı. Önce, ikinci plânda kalmaya yaratılışı elverişli değildi. Buna razı olamazdı. Sonra, o günkü durumun kendisinden istediği şekilde harekete razı olacak tek adam, o idi.

Arkadaşları düşündüler ve Mustafa Kemal Paşa'yı lider olarak seçtiler.

Mustafa Kemal Paşa son sözünü söyledi:

"Ben, şeklen, vazife ve askerlikten istifa ettikten sonra tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi, daha üst kumandan imişim gibi emirlerimin yerine getirilmesi, başarı için temel şarttır."[7]

"Paşa'nın bu isteğine itiraz edilmedi. Paşa'yı her emrini kayıtsız şartsız ifa etmek üzere kendimize şef olarak kabul etmiş oluverdik" diyor Mazhar Müfit.[8]

Görülüyor ki; istifa olayından dört gün önce yapılmış gizli toplantıda- Karabekir Paşa da katılmıştır- Mustafa Kemal lider olarak seçilmiş, "görevinden ve askerlikten ayrılması halinde" O'nun şimdiye kadar olduğu gibi, daha üst kumandan imiş gibi emirlerini kayıtsız şartsız yerine getirmeyi kararlaştırmışlardır. Bu durumda, Mustafa Kemal'in askerlikten istifası, Karabekir Paşa için beklenmeyen bir gelişme değildir. 10 Temmuz 1919 günü, sivil Mustafa Kemal'e karşı gösterdiği bağlılık, daha önce verdiği bir kararın, istifa olayından sonra, kolordu subaylarının önünde açıklanması anlamını taşımaktadır. Daha sonra da bu davranışını, gerek Mustafa Kemal'e gerekse Rauf Bey'e yazılı olarak bildirdiğini anılarında görmek mümkündür.[9]

Buna göre, Karabekir Paşa'nın namuslu ve sözüne sadık bir kumandan olarak davranışı, gerçekte "Ata'nın yazgısını" değil, Millî Mücadele'nin kaderini değiştirmiştir.

Ayrıca şu hususu da belirtmekte yarar yardır:

"...Erzurum telgrafhanesinden dönerken Mustafa Kemal artık bir sivildir. Kâzım Karabekir'le birlikte Rauf Bey, onu daha makine başında son sözlerini dikte ederken tebrik ederler."[10]

Bu da, Kâzım Karabekir Paşa'nın soylu karakterinin başka bir örneğidir.

Karabekir Paşa'nın Asıl Övgüye Değer Davranışı

İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal Paşa'yı azletmek kararını almış ve fakat, durumu kendisine bildirmemiştir. 21 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'ya yolladığı bir şifre telgrafı ile, adı Üçüncü Ordu Müfettişliğine çevrilmiş olan Mustafa Kemal Paşa'nın görevinin kendisine (Karabekir'e) verilmesinin düşünüldüğünü bildirerek, Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı için bir aday göstermesini istemişti.

Karabekir Paşa da buna verdiği cevapta:

"Şu aralık bendenizin Erzurum'dan ayrılmaklığım telâfi edilmiyecek tehlikeler yaratacaktır. Kolorduya vekâlet edecek münasip kimse yoktur... Eğer sıhhî durumunun vazifesini görmesine mani olmasından başka bir sebep yok-

sa Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlikten ayrılması tehlikeli olacaktır..." [11] görüşünü ileri sürmüştü.

Bu cevabı, Karabekir Paşa'nın 15.nci Kolordu Komutanlığını Ordu Müfettişliğine tercih ettiği şeklinde anlamak gerektiği gibi, Mustafa Kemal ile "halefselef" olmayı da kesinlikle düşünmediğini, kabul etmek yerinde olur.

Böylece, İstanbul Hükümetinin, iki Komutanının arasını bozmak için düzenlediği bir oyun da Karabekir Paşa'nın önsezisiyle gerçekleşmemiştir.

Karabekir Paşa Gerçek Eğilimini İstanbul'a Açıklıyor

Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa'nın 30 Temmuz 1919 tarihli şifre telgrafıyle, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanmalarını isteyen İstanbul Hükûmetine, Karabekir Paşa'nın gönderdiği 1 Ağustos 1919 gün ve 2733 sayılı şifre telgrafı, Doğu Cephesi Komutanı'nın güvenilirliğine en kuvvetli tarihsel belgedir.

Kâzım Karabekir Paşa, bu telgrafla kesin tavrını şöyle bildirmektedir:

"Hükûmetin karar ve siyasetini bilemiyorsam da Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in hareket ve davranışlarında vatan ve milletin varlığı ve menfaatlerine aykırı hiçbir hal ve hareketleri olmadığını görüyorum" der ve tutuklama emrini yerine getiremeyeceğini açıklar.

Saray ve Bâb-ı Âli, Anadolu'daki en kuvvetli askerî birliklerin komutanını daha fazla zorlamaya cesaret edemez artık. Milli Mücadele'nin unutulmaz parolası: "Ya İstiklâl ya Ölüm" kalblerde ve dudaklarda dalga dalga yayılacak ve bayrak olup dalgalanacaktır.

Tarihsel Olayın Tanığı Rauf Bey'in Görüşü

10 Temmuz 1919 günü Erzurum'daki önemli olayın tanığı Rauf Bey'in, yıllar sonra Atatürk hakkındaki kanaati şudur:

"...Mustafa Kemal Paşa mücadeleye atılmasaydı, bu memleket kurtulamazdı. Anadolu'nun tehlikeye düşen yerlerinde, Batı'da, Doğu'da ve Güney'de başlayan ve bir yurtsever düşüncenin mahsulü olan zayıf milli mukavemet hareketleri Mustafa Kemal Paşa tarafından birleştirilmeseydi, her biri ayrı ayrı kolayca bastırılabilirdi."[12]

Milli Mücadele'deki liderlerin rollerini abartmadan ve de küçümsemeden öğrenmek isteyenlerin, tarihsel belgelerin ışığında olaylara yaklaşmaları, daha bilimsel ve gerçekçi olacaktır. □

[1] *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1990
[2] 29 Temmuz 1990 günlü *Cumhuriyet* eki (*Dergi*) sayı 229.
[3] *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1990.
[4] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz* sayfa 1100-1104.
[5] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, sayfa 24
[6] T. Bıyıklıoğlu. *a.g.e* sayfa 48
[7] Mazhar Müfit Kansu *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt I sayfa 30-35 (özetlenmiştir).
[8] M.M.Kansu *a.g.e.*, sayfa 34.
[9] K. Karabekir *a.g.e.* sayfa 76
[10] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt II, sayfa 103
[11] K. Karabekir *a.g.e.* sayfa 54
[12] T. Bıyıklıoğlu *a.g.e.* Önsöz sayfa IX.

HİCRET HÜRKAN

"Kitab-ı Bahriye" Üstüne

I-SUNUŞ

PİRİ Reis'in *Kitab-ı Bahriye*'sinin "The Historical Research Foundation Istanbul Research Center"[1] tarafından (tıpkıbasımı-transkripsiyonu-günümüz Türkçesiyle karşılığı-İngilizceyi içerecek düzenlemeyle) basılmasından sonra, Üstad Orhan Şaik Gökyay'ın *Tarih ve Toplum* Dergisinde (Ekim 1989) bir yazısı çıktı. Makalesinde üstad, asıl metinden önceki sayfalara yansıyan tutumu eleştirdikten sonra, örnekler vererek, asıl metindeki yanlış değerlendirmeleri sergiliyordu. Bu çarpıcı örnekler, çıkarılacağı açıklanan 3 ciltle tamamlanacak kapsamlı çalışma için, şimdiden insanın içine kuşkular dolmasına neden olacak nitelikteydi.

Mesleğim (kaptanlık) dolayısıyla *Kitab-ı Bahriye* ile ben de ilgilenmiş ve zar-zor bulup bir tane edinebilmiştim. Ona bakmak bile beni heyecanlandırıyordu. Üstad Gökyay'ın eleştirileri beni kuşkulandırmış, keyfimi biraz kaçırmıştı, ama gene de iyimserdim: "Böylesine çetin bir işe girişmiş insanların, çetrefil metinleri okumakta yanılmaları -hatta yer yer çok yanılmış olmaları- hoşgörüyle karşılanabilir" diye düşünüyordum.

Zaman bulup yapıtı okumaya başlayınca iyimserliğimin dağıldığını duyumsadım; sonrası tam bir düş kırıklığı oldu. Yüzüncü sayfaya ulaşmadan, öfkeyle kitabı elimden bıraktım.

Büyük bir harcama göze alınarak, pek alımlı bir biçimde okurlara sunulan kitabın yüzeysel ve derbederce bir çalışma ürünü olduğunu anlayınca Sayın Gökyay'ın "Kim etti sana bu kâri teklif" dizesini anmasına -yerden göğehak verdim.

Beni bu düşüncelere ve kanıya sürükleyen yanlışların neler olduğunu belirtmek; çalışmanın özensiz, derbederce, -Piri Reis'e karşı- saygısızca yapıldığını ortaya koymak istiyorum. Bu kitap, hazırlayanların yalnız bilgi eksikliğini değil, özensizliğini ve ciddiyetsizliğini de göstermektedir.

Aşağıda, ilkten aşırı gözükebilecek savlarımla ilgili açıklamaları sunuyorum.

MINISTRY OF CULTURE AND TOURISM OF THE TURKISH REPUBLIC
ANKARA

KİTAB-I BAHRİYE
PİRÎ REİS

The Historical Research Foundation
İstanbul Research Center

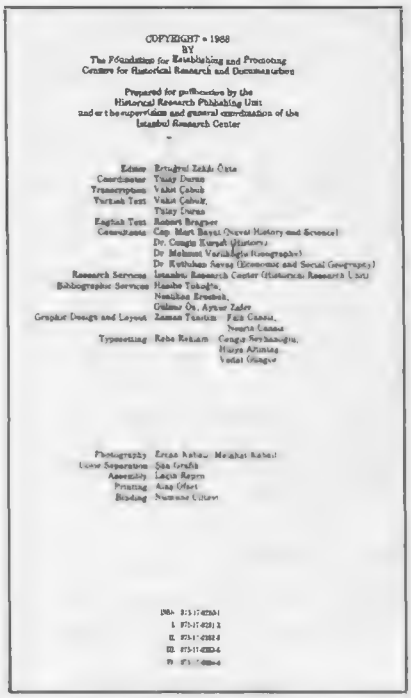
COPYRIGHT © 1988
BY
The Foundation for Establishing and Promoting
Centers for Historical Research and Documentation

I- Kitabın "Sunuş, Giriş..." Bölümleriyle İlgili Saptamalar

"Tıpkıbasım -transkripsiyon- bugünün Türkçesi-İngilizce" bölümlerinden oluşan ana metinden önce 23 sayfalık bir bölümde, hazırlayanlar (bu kişiler 4. sayfada ve nedense yalnız İngilizce olarak belirtilmiş) "sunuş", "giriş"... gibi başlıklar altında bilgi derlemişler ve açıklamalar vermişler.

Bu metinler şaşılacak ölçüde özensiz hazırlanmış. Anlatım zayıflıklarının yanısıra, yazım kuralları bakımından da çok yanlışlıklar içeriyor.

Örnekler:

"Yaklaşık beşyüz sene önce..." yerine "ortalama beşyüz sene önce..." denmiş. (s. 13, par.3)

"... matematik, astronomi, oşinografi (Okyanus-bilim) Hidrografi, meteoroloji..." yazılmış; yani kimi bilim dallarının adı büyük harfle, kimi küçük harfle başlayarak yazılmış. (s. 10, par.2)

"... bir Pusula Gülü (Pusula Şekli) varken bundan dört Pusula Gülü bulunmakta ve bunlar sekiz ana rüzgâr (Yön-Cihet) siyah..." diye yazılmış; büyük harfler tam bir keyfilikle kullanılmış (s.21, par.3). Büyük harf kullanmadaki bu tutarsızlık ana metinde de sürüp gidiyor.

Anlatım zayıflıklarını belirtmek üzere iki alıntı yapmak yeterli olacaktır; hiçbir açıklama ya da yoruma gerek yok:

(1) "Bu gelişme ve güçlenmenin başlıca sebeplerinden biri de idari, lojistik ve teknik alanlarda erişilmiş bulunan yüksek düzeyde kurulup, sürdürülen Bahriyenin örgütlenmesiydi" (s.15).

(2) "Bugün bilinen belgelerde Türklerin deniz, denize erişme deniz kültürü, Anadolu topraklarına yaptıkları ilk akınlarda başladı" (s.14).

II- Kitabın Ana Bölümünde Saptanan Yanlışlar

1- Sayfa (11-b) 77 deki 2. beyit

Piri Reis 8 ana yönü saydığı ilk iki beyitten birincisinde Yıldızla Karayel'i belirttikten sonra, öteki altı yönü ikincisinde anıyor:

Transkripsiyon

Batı Lodos Kıble Şuluk hem iy yâr
Gün doğusu Daburiyân aşikar

Şimdi günümüz Türkçesiyle yapılan açıklamayı görelim:

Bugünün Türkçesiyle

Ey dost, batıdaki Lodos, Kıbledeki ise keşişlemedir. Gün doğusundan esen batı rüzgarıdır.

Doğrusu Şöyle Olmalıydı

Ötekiler Batı, Lodos, Kıble, Keşişleme (Şuluk), Gündoğusu ve Poyrazdır (Daburiyân)[2] ey dost...

Şunu belirtelim; "kıbledeki ise keşişlemedir", "gün doğusundan esen batı rüzgarıdır" gibi ibareler, kişiyle "acaba aklımı mı kaçırdım" dedirtecek türden yanlışlıklardır. Bunca derbederliği niteliyecek söz bulunmaz.

2- Sayfa (11/b) 77'deki 5. beyit

Transkripsiyon

Batı ile gündoğusu hod ayan
Muhtelifdür birbirine bi-güman

Bugünün Türkçesiyle

Batı ile Gün doğusu[3] da aynıdır, şüphesiz birbirine karşı çeşitlilik gösterir.

İngilizcesi

The east and west winds are the same. They undoubtedly blow in opposite directions.

P.Reis'in bir önceki beyit'i 'karşudur bazısı bazısına Kıble düştü Yılduz'un karşısına" biçimindedir ve bu bölümde P.Reis rüzgarları (dolayısıyla yönleri) açıklamaktadır. Beşinci beyitte de Batı ile Gündoğusunun gene birbirinin tam karşısına düştüğünü -birinin ötekine muhalif (karşı) olduğunu- anlatmaktadır, yazar... İngilizcesinde "opposite directions" süzcükleriyle, bu bakımdan doğru bir çeviri verilmiştir. Ancak, bugünün Türkçesiyle yapılan açıklama İngilizce metni hazırlayanı da yanıltmıştır.

Doğruları şöyle olmalıydı:

Bugünün Türkçesiyle

Batı ile Gündoğusu rüzgarları da, kuşkusuz -Yıldız Kıble gibi- birbirine karşı yönden eserler.

İngilizcesi

The east and west (winds) undoubtedly blow in opposite directions.

Bu örnek de, kitabı hazırlayanların çalışmasındaki yüzeyselliği göstermeye yetecek kadar çarpıcıdır.

(Burada saptadığım bir raslantıya değinmeden geçemiyorum. Bu rastlantı şu: P.Reis'in bu sayfada yer alan beytinin İngilizce çevirisi, vezne orijinal metinden daha çok uyuyor. Vezin ve açık-kapalı hecelerin gösterilişi ile orijinal dizeler, sonra da İngilizce çeviri, aşağıda verilmiştir.

Fā i lā tün/ fā i lā tün / fā i lün (fā lün)
Ger pu su la / yı so ra ri / sen no la
Bú ge mi ci / ler di lin de / ne o la

If you would know / what a compass / is and
How it is used / in the sea fa / rer's trade)

3- Sayfa (12/a) 79 daki 7. beyit

Transkripsiyon

Kim bu taşa var şimalin nisbeti
Ol sebepten mîl ider gör kudreti.

Bugünün Türkçesiyle

Bu taşa kuzeyin oranı vardır; o yüzden Allahın kudretini gör ki, ona yönelir.

İngilizcesi

This stone is northward-looking. Behold the power of God, for the stone turns that way.

Görüldüğü gibi, günümüz Türkçesiyle yazılırken "var şimalin nisbeti" ibaresine, "kuzeyin oranı vardır" biçiminde karşılık bulunmuştur. Oysa, miknatıs çubuğun (taşın) Kuzeye yönelmesi sayesinde pusulanın Kuzeye yönelmesi sayesinde pusulanın Kuzey yönünü gösterdiği anlatılırken, nisbet sözünün oran anlamında kullanılmadığını anlamak çok kolaydı.

İngilizce metin, P.Reis'in dediğini tam olarak yansıtıyor; demek burada Türkçe metni hazırlayan(lar) Bay R. Bragner'i yanıltamamışlar.

4- Sayfa (14/a) 87 deki 14. beyit

Transkripsiyon

Kutba yakındur o kevkeb bil ayan
Seyri azdur anıniçün her zaman

Bugünün Türkçesiyle

O yıldız, açıkça bil ki Kutb'a yakın-

Kitab-ı Bahriye'den Çeşme ve Sakız Adası.

dır. O yüzden görülmesi kısa sürer.

İngilizce

Furthermore this star is close to the pole and for that reason it is visible for only a short time.

Günümüz Türkçesine çeviriyi hazırlayanlar, burada da özensizlik -ya da bilgisizlik- yüzünden büyük bir yanlışlık yapmışlar; İngilizce metni hazırlayanı da ifsat etmişlerdir. Anlatılan Kutupyıldızı'dır; P.Reis bu yıldıza 4 beyit ayırmıştır ve onu anlatmaktadır. "Seyri azdır" derken, Kutupyıldızının gökyüzünde devinen öteki yıldızlar gibi büyük bir devinim göstermediğini (seyrinin, hareketinin az olduğunu), "bir kulaç yer devrettiğini" anlatmaktadır.

Yazık ki, günümüzün Türkçesine çevirenler Bay R. Bragner'i burada da yanıltmışlar; İngilizce çeviri de yanlış olmuş.

Bende daha sonraki sayfaları okumaya -şimdilik- aşk kalmadı. Zaten, örneklerin çoğaltılmasına da okurda sabır kalmamıştır sanırım...

KAPTAN GÜNDÜZ AYBAY

[1] Oransal olarak yapıtın dörttebiri İngilizce, ama nedense bu bilgiler Türkçe verilmemiş.

[2] Hazırlayanlar Daburiyân için "Batıdan esen bir tür rüzgar" açıklamasını veriyorlar; rüzgarın bir tür'ü olmaz. Ayrıca P. Reisin anlatımından Daburiyân'ın Poyraz anlamına geldiğini anlıyoruz.

[3] Yönlerin ve rüzgarların baş harflerinin büyük yazılması kuralı vardır; ancak, bu kurala uymayanlar da çoktur. Kitapta ne kurala uymak ne de uymamak yönünde bir tutarlık görülmemektedir. Tam bir keyfilik her sayfada gözlemlenebilmektedir.

En Eski Kaynaklarda Nasreddin Hoca

BÜTÜN dünyanın tanıdığı mizah dehamız Nasreddin Hoca'nın tarihsel kişiliği elli yıldan beri yapılan araştırmalarda az-çok ortaya çıkmıştır. Nasreddin Hoca arkasında yazılı tek satır bırakmadığı gibi, yaşadığı devirde ve sonraları egemen olan görüşler doğrultusunda üzerinde durulmamış, fıkraları ve yaşamı ile ilgili söylentiler pek az eserde, çoğu zaman bir divaneye atfen verilmiştir. Onbeşinci yüzyılın sonlarından itibaren de fıkraları kitap haline getirilmiştir. Halk kültürünün, sanatının ve daha önemlisi dilinin rağbet görmediği zamanlarda Hoca'mıza da pek fazla rağbet edildiği söylenemez. Halkın gözünde ermiş mertebesine çıkarılan Hoca, Arap ve Fars edebiyatı hayranlarının ve taklitçilerinin eserlerine giremiştir. Ama halkın dilinde ve hafızasında yediyüz yıldanberi yaşamış ve ülkemiz sınırlarını da aşarak Balkanlardan Ortaasya'ya kadar geniş bir alana yayılmıştır. Bugün bütün dünyada Nasreddin Hoca fıkraları anlatılıyor, Nasreddin Hoca üzerine yayınlar yapılıyor.

Nasreddin Hoca'nın tarihsel kişiliğini kanıtlayan bazı belgelerle Nasreddin Hoca'dan sözeden, fıkralarını veren en eski yazılı kaynakları derli toplu olarak söylece sıralayabiliriz.

1. Nasreddin Hoca'nın Mezarında Bulunan 386 H. Tarihli Mezar Kitabesi:

Nasreddin Hoca'nın Akşehir'deki türbesi 1908 yılında tamir edilirken üzerinde 386 H. tarihini taşıyan kırık bir kitabe bulunmuştur.[1] Bu kitabe Nasreddin Noca'nın ilk mezar kitabesi olarak kabul edilecek özellikler taşımaktadır. Hoca'nın özelliklerini göz önünde tutarak ölüm tarihi tersinden okunursa 683 H. (1284-1285) tarihi ortaya çıkar. Bu tarihin Nasreddin Hoca'nın ölüm tarihi olduğunu daha sonraki belgeler de desteklemektedir.

2. Nasreddin Hoca'nın Kızı Fatma Hatun'un Sivrihisar'da Bulunan Mezar Kitabesi

Bugün Akşehir Müzesinde kayıtlı olan mezar taşı Nasreddin Hoca'nın kızı Fatma Hatun'a aittir ve Sivrihisar'da bulunmuştur. Taşın üzerindeki kitabe şöyledir:

"Allah... Fatıma
Hatun binti
Hace Nasruddin Nusrat
tegammdahallahu bi gufranihi

...

Sabatu ve işrine ve sab'amia 727 (1327)" [2]

Bu tarihe göre Fatma Hatun babası Nasreddin Hoca'dan 43 yıl sonra ölmüştür.

3. Nasreddin Hoca'nın Kızı Dürrü Melek Hatun'un Mezar Kitabesi

Nasreddin Hoca'nın Türbesi'nin çevresi açılıp park haline getirilirken bulunan kitabedir. Kitabe Nasreddin Hoca'nın mezarının ayak ucunda bulunmuştur. Mezar kitabesi Selçuklu devri figürlü mezartaşı kitabelerindendir. Kitabenin ön yüzünde şu yazılar bulunmaktadır:

"İntekalet
El merhume
Dürrü Melek binti Nasreddin"[3]

Dürrü Melek Hatun'un mezartaşı Akşehir Müzesi'nde, 136 numarayla kayıtlıdır.

4. Nasreddin Hoca'nın Türbesindeki Bir Sütunda Bulunan 1393 Tarihli Hatıra Yazısı

Tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı, Nasreddin Hoca'nın türbesindeki sütunlara yazılan hatıra yazılarını tetkik ederken Yıldırım Bayazit'in askerlerinden birinin yazdığı Arapça bir hatıra yazısını tesbit etti ve yayımladı.[4] Yazının özgün, Arapça şekli ve Konyalı'nın çevirisinden Türkçesi şöyledir:

"El hattı baki vel ömrü fani
Vel abdi asi vel Rabbi afi
Ketebe hül hakir
Mehmed an cemaatî sebbah Hazreti
Yıldırım Bayazid
Bu tarihte vaki sene: 796"

Türkçesi: "Yazı baki, ömür fanidir, kul asi, Tanrı affedicidir. Bunu Yıldırım Bayazit Hazretleri'nin askerlerinden hakir Mehmet 796 H. yılında yazdı."

Bu durumda, 1393 yılında, Nasreddin Hoca çoktan ölmüş ve türbesi bir ziyaret yeri haline gelmişti. Nasreddin Hoca'nın türbesindeki sütunda halen mevcut olan bu dayanıklı yazı Nasreddin Hoca'nın Timur'la karşılaşmadığının da bir belgesidir. Timur bu yazının yazıldığı tarihten 9 yıl sonra Anadolu'ya gelmiştir.

Menakıbat-ı Nasreddin Hoca'*nın son iki sayfası.*

5. 1476 Yılı İlyazıcı Defterinde Nasreddin Hoca'nın Türbe ve Medresesi İle İlgili Yazı

Ankara Eski Kayıtlar Arşivi'ndeki bir defterde, Fatih'in ilyazıcısı Mevlana Müslihiddin'in Akşehir'deki vakıfları tesbit ettiği bölümde, Nasreddin Hoca'nın türbe ve medresesinden de sözedilmektedir. Vakfın bu bölümü Tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı tarafından tesbit edilmiş ve yayımlanmıştır.[5] Metnin yeni yazıya çevrilişi şöyle:

"Vakıf

Mevlâna Nasreddin rahmetullahi aleyh rahmeten varsıla ravzai mübarek harabe mütevveci ve medreseyçun vazh olunan yirlere Haci İbrahim nam kimesne mutasarrıf 33,

bağçei Tur Ali dönim 10, bağ Haci Bibi 10, bağ Musaoğli 10,

zemin medrese derdest birader Yakuplunun 3."

1476 Yılında yapılan bu tesbitte Nasreddin Hoca'nın türbesi ve medresesinin harap bir durumda bulunduğu, vakfa Haci İbrahim adlı bir kişinin tasarruf ettiği, medrese geliri olarak Tur Ali bahçesi, Hacı Bibi ve Musaoğlu bağları ile harabolan medrese zemininin varolduğu anlaşılmaktadır. Bu vakıf kaydı Nasreddin Hoca'nın tarihsel kişiliğinin tesbitinde önemli bir yazılı belge olarak değerlendirilmektedir.

6. *Saltukname*'de Nasreddin Hoca

Ebül Hayr-i Rumi, Cem Sultan'ın emriyle, Sarı Saltuk hakkındaki bütün bilgi ve söylentileri toplayarak kitap haline getirmiştir. 1480 yılında tamamladığı ve *Saltukname* adını verdiği kitabı Cem Sultan'a sunmuştur. *Saltukname*'de Sarı Saltuk'un yaşamı boyunca başından geçenler anlatılır. Yer yer olağanüstü olaylardan söz edilir. Bu arada Sarı Saltuk'un çağdaşı olan kişilerle karşılaşmaları da anlatılır. *Saltukname*'de Sarı Saltuk'un Nasreddin Hoca ile karşılaşması ayrıntılı bir şekilde anlatılarak aralarında geçen bazı konuşmalar verilir.[6] Bu karşılaşmayı ve *Saltukname*'deki Nasreddin Hoca'yla ilgili bölümleri daha önceki bir yazımızda özetlemiştik.[7] Burada Sarı Saltuk'la Nasreddin Hoca'nın karşılaştığı sahneyi Saltukname'deki anlatımla veriyoruz:

"...Andan Konya şehrine geldi, uğramayup dahi azm-i şehr-i Akyanos (Akşehir) idüp gitti. Çün kim şehre gelüp yitişti, bir bağ kenarında kondi, birez dinlendi. Nagâh bir kişi çıkageldi, Seyyid'e selâm virdi. Server selâmın aldı, ilerü gelüp Server'in önine bir taze salkım üzüm kodı dahı eyitti: Kadem rencide idüp bende-haneye buyrun gidelüm, didi. Server sordı kim: Siz kimlersiz, sizi evvelâ bilelüm,didi. Pes ol kişi eyitti: Sultanum, muhibbinüz duacı Hace Nasriddin'dür eğer ki işittügünüz varsa, didi. Pes Server tebessüm eyledi. Zira bu NASRİDDİN'ün halk içinde lâtifelerin söylerlerdi. Kitabın da malumdur yazmışlardur. Anlar hatırına hutur etti dahı güldi. Anda turup Molla Nasriddin birle görişti, eyitti: Mevlâna sizlere çoktan iştiyakum vardı görmeğe bi hamdilillah müyesser oldı, didi".[8]

Bu kısa bölümden, Nasreddin Hoca'nın, yaşadığı çağda bile, Akşehir dışında tanınan, bilinen bir kişi olduğunu, fıkralarının daha kendi sağlığında kitap haline getirildiğini, hiç değilse Ebül Hayr-i Rumi zamanında kitap haline getirildiğinin bilindiğini anlıyoruz. *Saltukname* Nacreddin Hoca'nın tarihsel kişiliğinin aydınlatılmasında değerli bir

Nasreddin Hoca'nın Kızı Dürr-i Melek Hatun'un Akşehir'de bulunan mezartaşının ön yüzü ve resimli olan arka yüzü (M.Önder'den)..

kaynak olarak elimizdedir. *Saltuknâme* ayrıca, Nasreddin Hoca fıkralarını içeren en eski kaynak olarak da önem taşımaktadır.

7. Lâmii'nin *Letaif*'inde Nasreddin Hoca

Lâmii Çelebi'nin (1472-1537) yazmaya başladığı ve oğlu Abdullah Çelebi'nin tamamladığı *"Letaif"* te Nasreddin Hoca'nın adı verilerek üç fıkrası ve bazı divanelere atfen de on bir fıkrası verilmektedir. Bu fıkralardan birinde Nasreddin Hoca Şeyyad Hamza ile çağdaş gösterilmektedir. Ayrıca Timur'la Ahmedi arasında geçen "Hamamda Değer Biçme" fıkrası da yer alıyor bu kitapta. Nasreddin Hoca'nın torunlarından Sinan Paşa ile ilgili bir fıkra da Lâmii Çelebi'nin tesbitlerini yansıtıp Nasreddin Hoca'nın memleketi, mezarı ve tarihsel kişiliği ile ilgili ipuçlarını içerdiği için önemlidir. Bu fıkra şöyle:

"Anadolu'nun faziletlilerinden Sivrihisarlı olup nesebleri merhum Nasreddin Hoca'ya kadar çıkan Mevlâna Sinân Paşa'nın huzuruna bir gün Karamanlı bir danişmend getirip el öptürürler. Paşa hazretleri danişmende: Nerelisin Mevlâna? diye sorar. Danişmend: Sultanım Karamandan ve Diyar-ı Rum'danım. Lâtife yollu yine Paşa Hazretleri buyurdular: Galiba bu Karamanlılara bir nesne ile töhmet ve bir işle nisbet ederler. Danişmend: Evet Sultanım sefahat isnat ve kötülük töhmet ederler. Yine Paşa Hazretleri yeri gelmişken Karamanlı'nın ağzından söz almak için: Bu Karaman'ın suyu ve havası kalbe huzur, dağ ve sahrası gönle ferahlık verir. Onun halkına bu ayıp ve töhmet nedendir? der. Danişmend: İki cihettendir Sultanım, biri Sivrihisar'ın civarı olması, diğeri ise Karaman Akşehir'indeki Nasreddin Hoca'nın mezarıdır. Merhum Paşa'ya Danişmend'in kinaye ve nükteli cevabı ziyade hoş gelip iltifat ederek ihsanlarda bulunur."[9]

Konya İl Halk Kütüphanesi'ndeki "Letaif" yazması 1546 tarihlidir. Lâmii Çelebi'nin ölümünden kısa bir süre sonra kaleme alınmıştır.[10] *Letaif*'in ortaçağda doğu ve batı dünyasında meydana getirilen fıkra kitapları ile ortak yanı, fıkraların büyük bir kısmının divanelere atfen, yani onların başından geçmiş gibi anlatılmasıdır. Bu nedenle olsa gerek daha sonraki yazma ve basma eserlerde Nasreddin Hoca fıkrası olarak anlatılan bir çok fıkra burada ya divanelere veya başka kişilere atfen anlatılmıştır. Bunda Nasreddin Hoca'nın bir veli, ermiş kişi olarak kabul edilmesinin de rolü olmuştur.

8. Güvâhi'nin *Pendname*'sinde Nasreddin Hoca

Güvahi'nin 1527 yılında yazdığı *Pendname* atasözlerimiz konusunda en zengin kaynaklardan birisidir. Mesnevi tarzında yazılan *Pendname*'de başka hikâye ve fıkraların yanı sıra üç tane de Nasreddin Hoca fıkrası yer almaktadır. [11] Bu fıkralardan ikisinde Nasreddin Hoca'nın adı geçmektedir. Bu fıkralardan ilki şöyle:

"Dimişler Nasirüddin Hoca'ye ah
Düşüben oğlun ussi gitdi nagâh

Dimiş ussi yoğ idi bu ne tan iş
Nesi gitdi ola idin ki teftiş" [12]

Diğer fıkra da Nasreddin Hoca'nın tanınmış "Ye Kürküm Ye" diye bilinen fıkrasıdır.[13] "Peşin Parayı Görünce Gülersin" diye bilinen fıkrası da kitapta, bir başka kişiye atfen verilmektedir.[14]

9. Yahya Bey'in *Gencine-i Raz* adlı Mesnevisinde Nasreddin Hoca

Taşlıcalı Yahya Bey 1540 yılında yazdığı *Gencine-i Raz* adlı mesnevisinde Nasreddin Hoca'nın "Yanlış Hüccette Deyil Bal Çömleğindedir'" diye bilinen fıkrasını vermiştir.[15] Fıkra (manzum hikâye) şöyle:

"Var idi Konya'da bir Kadı-i şum
İrtişa vü tama ile mezum

Ana her kim ki vireydi rüşvet
Muktezasınca virürdi hüccet

Hoca'nın kızı Fatma Hatun'un Sivrihisar'da bulunan mezartaşı (M.Önder'den).

Hace-i devr ü zaman Nasreddin
Eyledi kadıya bir hiyle hemin

Koydı bir testiye vafir toprak
Kadıyı aldadı ol salik-i Hak

Bir kaşık bal koyup ağzına heman
Toprağı eyledi testide nihan

Haceti olmuş idi hüccet
Kadıya destiyi verdi rüşvet

Hürmet itdi ana kadı durdı
Rüşveti gördi safalar sürdi

Kalemin aldı eline Kazı
Hüccetin yazmağa oldı razı

Eyledi say-ı belig ü ikdam
Hücceti eyledi yanında tamam

Hücceti virdi idüp kat-ı niza
Kadıya eyledi ol dahı veda

Yimeğe başladı kadı aseli
Toprağa irdi kaza ile eli

Kadıya oldı kaziyye malum
Gönlüne girü gazap itdi hücum

Gördi anı nitekim ehl-i riya
Zahiri batına uymaz kata

Testiyi hışm ile ol kadı-i mest
Kalb-i uşşak gibi kıldı şikest

Kadı bir hiyle vü tezvir itdi
Hücceti almağa tedbir itdi

Eyleyüp dilde nihanı kine
Didi yarendesi Nasreddin'e

Getür ol hücceti kim yanlışı var
Bir dahısını yazayım tekrar

Yanlış olunca kişide hüccet
Kendü davasına virmez suret

Dinleyince bu sözi Nasreddin
Didi kadıya lâtifeyle hemin

Hüccetin cümle sahih ey nadan
Var ise destidedür yanlış olan"[16]

10. Bayburtlu Osman'ın *Mirat-ı Cihan*'ında Nasreddin Hoca

Bayburtlu Osman'ın 1581 yılında yazdığı *Kitab-ı Mirat-ı Cihan* adlı elyazması eserde Nasreddin Hoca'dan sözediliyor. Nasreddin Hoca evliyalar arasında sayılıyor. Nasreddin Hoca'dan sözeden satırlar şöyle:

"Evliyaların esamisi budur ki zikrolundu diye açtığı fasılda 784 evliya ismi saymıştır. Bunların içinde el meşhur *Nasreddin Hoca* da vardır."

Bayburtlu Osman sayfa kenarına el yazısı ile şöyle bir not düşmüştür:

"Hoca Nasreddin Akşehir'de yatır. Ulemadan ziyade nüktedan kimse idi. Timurleng'e muhasip oldu. Meşhur kimsedir."[17]

Eklenen notun son kısmı yukarıdaki belgelerin ışığında gerçek payı taşımıyor. Nasreddin Hoca'nın Timur'la çağdaş olmadığı artık anlaşılmıştır. Bayburtlu Osman halk arasında yaşayan bir söylentiyi not etmiş oluyor. Evliya Çelebi de aynı yanlışa düşmüş ve özellikle batılı araştırmacıların Nasreddin Hoca'yı Timurla çağdaş göstermelerine neden olmuştur.[18]

11. Hikâyet-i Kitabı Nasreddin

3 Ekim 1577 yılında Hüseyin adlı birisi tarafından istinsah edilen kitap 31 yapraktır. Kitapta 43 tane Nasreddin Hoca fıkrası yer alıyor. Kitap yarım kalmıştır. Oxford Bodleian Kitaplığı'nda bulunan yazma bilinen en eski Nasreddin Hoca Fıkraları kitabıdır.[19]

12. Menakıbat-ı Nasreddin Hoca

16. Yüzyılın sonlarında yazılan bu kitapta 76 tane Nasreddin Hoca fıkrası yer almaktadır. Kitap Hollanda'da Groningen Üniversitesi Kitaplığı'ndadır.[20] Kitabın tıpkıbasımı, eski ve yeni Türkçesi ile İngilizce'ye çevirisi 1970 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlanmıştır.[21] Kitap şöyle başlıyor:

*"Raviyan-i ahbar ve nakilan-i asar rivayet ettiler ki Sivrihisar'da **Nasreddin Hoca** isminde bir aziz vardı. Onun menkıbeleriyle karısı, oğlu ve İmadıyle olan menkıbelerini yazıp dört bap yapmışlar. Birinci bap kendinin vakalarını bildirir. İkinci bap karısıyla olan vakalarını bildirir. Üçüncü bap oğluyle olan vakalarını bildirir. Dördüncü bap İmad'yla olan vakalarını bildirir.*

Birinci Bap

*I. Raviler öyle rivayet ettiler ki **Nasreddin Hoca** bir gün Sivrihisar'da vazederken şöyle demiş: Müslümanlar, bu Sivrihisar'la Karahisar'ın havası bir imiş. İşitenler: Neden dersin? demişler. Hoca demiş ki: Orada gördüm (ellerim iki imiş burada da iki)..."*[22]

Fıkralar böyle sürüp gidiyor. Daha sonra yazılan ve basılan Nasreddin Hoca kitaplarının aksine bu kitapta Timur'lu fıkralar yok. Bundan da Timur'lu fıkraların sonradan kitaplara eklendiği, halkın Anadolu'da bir çok mezalimler yapan Moğollardan ve Timur'dan Nasreddin Hoca vasıtası ile öcaldığı anlaşılıyor.

Yukarıda verilen ve en yenisi 16. Yüzyılın sonuna tarihlenen kaynaklar yardımı ile Nasreddin Hoca'nın tarihsel kişiliğini aydınlatabiliyoruz. Buna göre Nasreddin Hoca 13. Yüzyılda yaşamıştır. Sivrihisar'da doğmuş, 1284-85 yılında Akşehir'de ölmüştür. Mezarı türbe haline getirilmiş ve başlangıçtan günümüze kadar bir ziyaretgâh olmuştur. Ve gene elimizdeki kesin belgelere göre Nasreddin Hoca Timur'la çağdaş değildir. Artık bu yanlışın yapılmaması gerekir. Nasreddin Hoca daha sağlığında bir veli, ermiş kişi olarak kabul edilmiş, fıkraları daha sağlığında kitap haline getirilmiştir. Fakat bu kitaplar, Anadoluyu kasıp kavuran Moğol akınları yüzünden, günümüze kadar ulaşamamıştır. □

MUSTAFA DUMAN

[1] İ. Hakkı Konyalı, *Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir*, İstanbul, 1945, s.477
[2] Ziya Ceran, "Nasreddin Hoca'nın Kızına Ait İkinci Mezar Kitabesi" *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı: 92, İstanbul, 1965, s.3807-3809
[3] A.g.Y. s. 3809
[4] İ. Hakkı Konyalı, A.g.y. s. 472
[5] İ. Hakkı Konyalı, A.g.y. s. 461
[6] Ebül Hayr-ı Rumi, *Saltukname II*, (Hzl: Şükrü Haluk Akalın), İst. 1988, Bu konuda bkz: Pertev Naili Boratav, "Nasreddin Hoca Fıkraları için Bir Kaynak Kitap Tasarısı" *Folklor ve Edebiyat 2*, İst. 1983, s.311-317, Pertev Naili Boratav, 'Nasreddin Hoca'nın Kişiliği ve Fıkralarını Yorumlama Denemeleri Üzerine", *Türkisch Miszellen*, İst. 1987, s.69-84
[7] Mustafa Duman, "Güvâhi'nin Pendnâme'sinde Nasreddin Hoca", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 63, Mart 1989, s.15-17.
[8] Ebül Hayr-i Rumi, A.g.y. s. 140
[9] Lâmiizade Abdullah Çelebi, *Lâtifeler*, (Hzl: Yaşar Çalışkan), İst. 1978, s.43-44
[10] Mustafa Can, "Nasreddin Hoca Letaifnameleri", *I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1990, s.77-86
[11] Güvahi, *Pendnâme*, (Hzl: Mehmet Hengirmen) Ankara, 1983
[12] Güvahi, A.g.y. s. 172 ve Mustafa Duman, A.g.y. s. 16
[13] Güvahi, A.g.y. s. 231-232 ve Mustafa Duman, A.g.y. s. s.16
[14] Güvahi, A.g.y. s. 172-173 ve Mustafa duman, A.g.y. s. s.17
[15] Metin Akar, "Nasreddin Hoca'nınn Yahya Bey Tarafından Nazma Çekilen İki Lâtifesi", *Milli Kültür*, Sayı: 6-7-8, Ankara, 1981, s.46-49
[16] Metin Akar, A.g.y. s. 47
[17] Feyzi Halıcı, "Mevlevi Şairi Burhaneddin'in Nasreddin Hoca Fıkralarını Şerheden Eseri" *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri* II. Cilt, Ankara, 1982, s.235-240
[18] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt: 2, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1984, s.702-703
[19] A.Esat Bozyiğit, *Nasrettin Hoca Bibliyografyası*, Ankara 1987, s.16.
[20] Pertev Naili Boratav, *Folklor ve Edebiyat 2* A.g.y. s. 312
[21] K.R.F. Burril, "The Nasreddin Hoca Stories" *Archivum Ottomanicum*, Tomus II, 1970, s.7-114
[22] A.g.y. s. 49 (Hoca'nın verdiği "muzır" cevap tarafımızdan değiştirilerek parantez içinde gösterilmiştir.)

tarih VE toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

KÜLTÜR GEZİLERİ

EGE GEZİLERİ

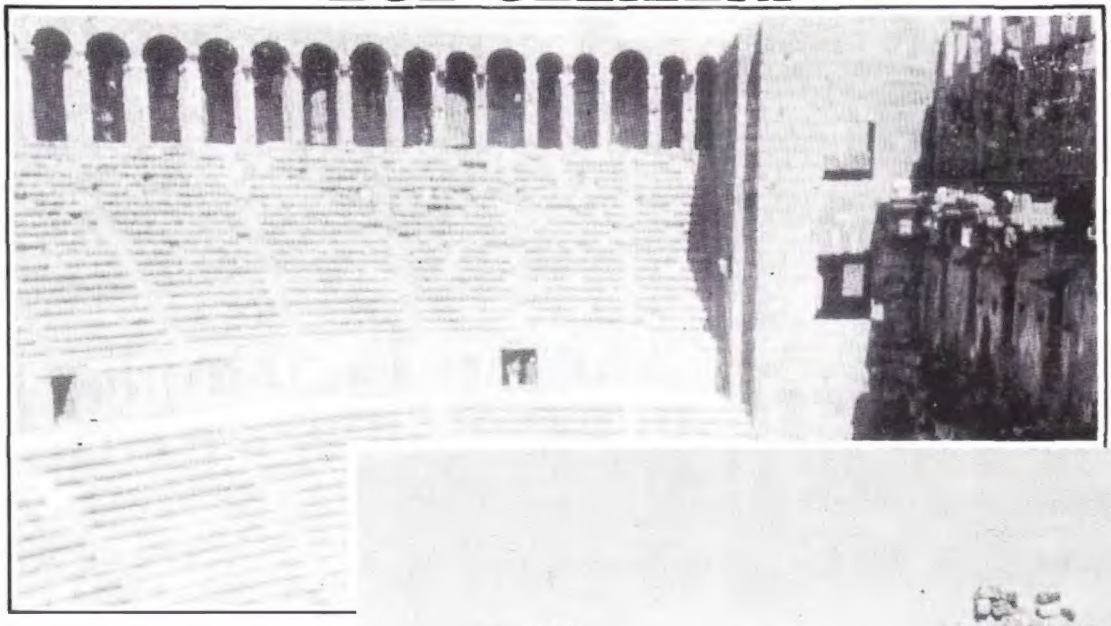

Tur düzenlemesi: Tarih ve Toplum Dergisi

16 ARALIK 1990

- Selçuk Kale ve Müzesi
- Kazı Yeri ve Saint-Jean
- Şirince Köyü

Arkeolog: Şükrü Tül

28 ARALIK 1990
1 OCAK 1991

- Yeni Yıl Gezisi
- Antalya-Side-Manavgat-Termessos-Olympos-Perge-Karain-Phasselis-Aspendos
- Kıyı yolundan (Kaş-Kalkan-Fethiye...) dönüş.

Dr. Şadan Gökovalı

Bilgi ve Rez: 149042
Tur Org.: Egetur